

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATİ BİLİM DALI

EBÛ'L-BEKÂ EL-'UKBERÎ VE EL-MESÂ'ILU'L-
HİLÂFİYYE Fİ'N-NAHV ADLI ESERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan:
Zabiullah ZAKA

Danışman:
Doç. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI

KONYA-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Zabiullah ZAKA		
	Numarası	158106081012		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı/Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
Tezin Adı	Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî ve el-Mesâ'ilu'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv Adlı Eseri			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

**Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası**

Zabiullah ZAKA

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Zabiullah Zaka
	Numarası	158106081012
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagatı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Mücahit Küçükşarı
	Tezin Adı	Ebu'l-Bekâ el-Ukberî ve el-Mesâilu'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv Adlı Eseri

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **Ebu'l-Bekâ el-Ukberî ve el-Mesâilu'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv Adlı Eseri** başlıklı bu çalışma 20/09/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç. Dr.	Mücahit Küçükşarı	
2	Dr. Öğr. Üyesi	Ali Eminoğlu	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Nasseruddin Mazhari	

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ	viii
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
1. NAHİV İLMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI	2
2. NAHİV İLMİNİN GELİŞMESİ	4
3. NAHİV EKOLLERİ	5
3.1. Basra Ekolü	5
3.2. Kûfe Ekolü	6
3.3. Bağdat Ekolü	8
3.4. Diğer Nahiv Ekolleri	9
3.5. Nahiv İlmî ile İlgili Diğer Faaliyetler	10
4. NAHİV İLMİNDE İHTİLAFLI MESELELERE DAİR YAZILMIŞ BAZI ÖNEMLİ ESERLER	10
BİRİNCİ BÖLÜM	15
EBÛ'L-BEKÂ EL-'UKBERÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI, İLMÎ YÖNÜ VE ÇALIŞMALARI	15
1. EL-'UKBERÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ	15
1.1. Yaşadığı Dönem	15
1.2. Yaşadığı Yer	15
1.3. Yaşadığı Dönemin Siyasi Durumu	16
1.4. Yaşadığı Dönemin İctima'î Durumu	20
1.5. Yaşadığı Dönemin İlmî ve Kültürel Durumu	22
2. EL-'UKBERÎ'NİN HAYATI	24
2.1. İsmi ve Nesebi	24
2.2. Doğumu ve Ailesi	26
2.3. Tahsili	27
2.4. Hocaları ve Öğrencileri	28
2.4.1. Hocaları	28
2.4.2. Öğrencileri	31
2.5. Hayatın Son Yılları ve Vefatı	36
3. EL-'UKBERÎ'NİN İLMÎ YÖNÜ VE ÇALIŞMALARI	38
3.1. İlmî Kişiliği	38

3.2. Âlimlerin Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî Hakkındaki Görüşleri.....	38
3.3. Bağlı Olduğu Nahiv Ekolü	41
3.4. Çalışma Yaptığı Alanlar	42
3.5. Eserleri	43
3.5.1. Nahiv ve Lügat ile İlgili Eserleri.....	44
3.5.2. Kur'ân İlimleri ile İlgili Eserleri	50
3.5.3. Ulumû'ş-Şer'îye ile İlgili Eserleri.....	51
3.5.4. İ'râb ile İlgili Eserleri.....	52
3.5.5. Mantık İle İlgili Eserleri.....	53
3.5.6. Matematik İle İlgili Eserleri.....	54
3.5.7. Diğer Konular İle İlgili Eserleri	55
İKİNCİ BÖLÜM.....	56
EBÛ'L-BEKÂ EL-'UKBERÎ'NİN EL-MESÂ'ÏLU'L-HİLÂFİYYE FÎ'N-NAHV ADLI ESERİ.....	56
1. EL-MESÂ'ÏLU'L-HİLÂFİYYE FÎ'N-NAHV'İN TANITIMI.....	56
1.1. Eserin Adı ve el-'Ukberî'ye Nisbeti	56
1.2. Eserin Nüshaları	58
1.3. Eserin Kaynakları	59
1.4. Eserde Takip Edilen Metod	60
1.4.1. Konuların İşlenişi.....	60
1.4.2. Ayetle İstişhâd.....	61
1.4.3. Şiirlerle İstişhâd	64
2. EL-MESÂ'ÏLU'L-HİLÂFİYYE FÎ'N-NAHV'İN MUHTEVASI	66
2.1. Eserde Ele Alınan Konular	66
2.2. Eserde Sıkça Kullanılan Bazı Nahiv İstılahları.....	70
2.3. el-'Ukberî'nin Nahiv İle İlgili Görüşleri	78
2.4. Eserde Nahiv İhtilaflarının Değerlendirilmesi	80
3. EL-'UKBERÎ'NİN NAHİV İLE İLGİLİ DİĞER İHTİLAFLI MESELELER.....	85
SONUÇ.....	91
BİBLİYOGRAFYA	93
Öz Geçmiş	103

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

Öğrencinin	Adı Soyadı	Zabiullah ZAKA		
	Numarası	158106081012		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı/Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	Doktora
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI		
	Tezin Adı	Ebû'l-Bekâ el-Ukberî ve el-Mesâ'ilu'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv Adlı Eseri		

ÖZET

Nahiv ilminin ortaya çıkışından itibaren bu alanda pek çok âlim yetişmiş ve eserler kaleme alınmıştır. Bu süreç içerisinde oluşan nahiv ekolleri tarafından birçok farklı görüş ve değerlendirmeler ortaya atılmıştır. Bununla birlikte nahiv ilmine dair bu ihtilafli konuları derli toplu ele alan müstakil eserler az olmuştur. Buna binaen bu çalışmada, **Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî'nin "el-Mesâ'ilu'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv"** adlı eseri incelenmeye değer görülmüştür.

Bu çalışmanın ilk aşamasında nahiv ilminin ortaya çıkışı, gelişme süreci ve nahiv ekolleri hakkında genel bilgiler verilmiştir. Sonraki aşamasında Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî'nin yaşadığı dönemin genel özellikleri verilmiş ve devamında el-'Ukberî'nin hayatı, ilmî yönü, hocaları, öğrencileri ve telif ettiği eserler tanıtılmıştır. Çalışmanın son aşamasında ise nahivdeki ihtilafli konular ile ilgili önemli eserlerden sayılan, el-'Ukberî'nin kaleme aldığı *el-Mesâ'ilu'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv* adlı eserinin incelenmesi hedeflenmiştir. Çalışmada, *el-Mesâ'ilu'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv* kitabının ayrıntılı bir şekilde tanıtımına, tahliline ve el-'Ukberî'nin kitapta takip ettiği metoda değinilmiştir. Ayrıca çalışmada söz konusu eserin muhtevası, el-'Ukberî'nin ihtilafli konulara olan yaklaşımı ve bu ihtilafli görüşlerin değerlendirilmesi gibi önemli noktalar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî, el-Mesâ'ilu'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv, Nahv İlmi, Arapça.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

Author's	Name and Surname	Zabiullah ZAKA		
	Student Number	158106081012		
	Department	Department of basic islamic sciences/ Arabic language and Rhetoric		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☐	Doctoral Degree (Ph.D.)
	Supervisor	Doç. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI		
	Title of the Thesis/Dissertation	Ebu'l-Beka al-Ukberi and His Work Titled al-Mesail al-Khilafiyya fi'n-Nahv		

ABSTRACT

With the emerge of Nahv science many scientist were trained and Works were written in that field. The nahv schools that were created during that period proposed diverse viewpoints and assessments. At the same time there are few independent Works that entirely cover controversial topics related to nahv science. Therefore **Ebu'l-Beka al-Ukberi and His Work Titled al-Mesail al-khilafiyya fi'n-Nahv** piece was considered worth working with for this study.

At first stage of this study general information about the emerge of nahv science, development period and nahv schools were given. At the next phase characteristics during Ebu'l-Beka al-Ukberi's lifetime epoch were given and in progression lifetime, scientific aspects, preceptors, students and Works that were written by al-Ukberi were covered. At the last stage of this study it was aimed to work with one of the most important controversial piece that is al-Ukberi's *al-Mesa'ilu'l-Hilafiyye fi'n-Nahv*. This study refers to *al-Mesa'ilu'l-Hilafiyye fi'n-Nahvs* detailed introduction, analysis and method that writer al-Ukberi followed. Additionally this study contains approaches and evaluations of that controversial piece made by al-Ukberi.

Key Words: Ebu'l-Beka al-'Ukberi, al-Mesailu'l-Hilafiyye fi'n-Nahv, Nahv science, Arabic.

ÖNSÖZ

Arapça, İslam dinin mukaddes kitabı Kur'ân-ı Kerim'in ve Müslümanların ortak dilidir. Dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan ve farklı ırklara mensup Müslümanlar dinini, Kuran dili olan Arapça'dan öğrenmeye ve öğretmeye çalışmışlardır. Bu noktada, Arap dilinde gramer çalışmalarını tetikleyen birçok neden hâsıl olmuştur. Dolayısıyla gramer çalışmaları gelişmiş ve farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

Bu görüşler ile birlikte ilk dil çalışmaları Basra'da daha sonra Kûfe'de devam etmiştir. Bunun neticesi olarak da iki önemli nahiv ekolü olan Basra ve Kûfe ekolleri oluşmuştur. Bu iki ekolden hariç zamanla yeni nahiv ekolleri de ortaya çıkmıştır. Tüm bu nahiv ekolleri ve bu ekollere mensup olan âlimler Arap dilinin ve nahiv ilminin gelişmesine büyük katkılar sağlamışlardır.

Bağdat şehri IV. yüzyıldan itibaren hilafet merkezi olmuştur. Döneminin sağladığı avantaj sayesinde Bağdat şehri, dünyanın farklı bölgelerinden ilim adamlarını kendisine çekmiştir. Bu âlimler tarafından yapılan çalışmalar neticesinde Arap dili alanındaki çalışmalarıyla dillere destan bir şehir olmuştur.

Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî ise, cazibe merkezi haline gelen ve nahiv konusunda zirveye ulaşan Bağdat şehrinin doğusunda bulunan el-Ezc mahallesinde yaşamış bir âlimdir. Kendisi nahiv konusunda özellikle de i'râb ve dil ihtilafları alanlarında önemli ilim adamlarındandır. Bu alanlarda önemli eserler vermiştir. Bu eserlerden biri de *el-Mesâ'ilu'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv* adlı kitabıdır.

Bahse konu kitabın ve el-'Ukberî'nin anlatıldığı bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, el-'Ukberî'nin yaşadığı dönemin özellikleri, el-'Ukberî'nin hayatı ve ilmî yönü ele alınmıştır. İkinci bölümde ise el-'Ukberî'nin *el-Mesâ'ilu'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv* adlı kitabının ayrıntılı bir şekilde incelemesi yapılmıştır.

Böyle bir çalışmayı nasip eden, sıhhat ve selamet ile bitirmeyi lütfeden Allah'a sonsuz şükür ediyorum. Saniyen çalışmanın konu seçiminde, çalışma metodunun belirtilmesinde yardımlarını esirgemeyen değerli hocam ve tez

danışmanım Doç. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI'ya yürekten teşekkür ederim. Bu süreçte beni her daim destekleyen ve burada isimlerini sayamayacağım muhterem hocalarıma ve arkadaşlarıma da teşekkür ederim. Ayrıca okumamı her daim canı gönülden isteyen, teşvik eden ve her türlü fedakârlığı gösteren aziz ve kıymetli aileme de teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Zabiullah ZAKA

KONYA – 2019

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

َ	: a, e	ث	: <u>S</u> , <u>s</u>	ش	: Ş, ş	ك	: K, k
ُ	: u	ج	: C, c	ص	: Ş, ş	ل	: L, l
ِ	: ı, i	ح	: H, h	ض	: D, d	م	: M, m
آ	: â	خ	: H, h	ط	: T, t	ن	: N, n
و	: û	د	: D, d	ظ	: Z, z	و	: V, v
ی	: î	ذ	: Z, z	ع	: ‘	ه	: H, h
ء	: ’	ر	: R, r	غ	: Ğ, ğ	ي	: Y, y
ب	: B, b	ز	: Z, z	ف	: F, f		
ت	: T, t	س	: S, s	ق	: K, k		

Not: Yukarıda verilen transkripsiyon alfabesi şahıs isimleri, eser adları ve künyeler için; gerekli durumlarda da kimi kelimelerin telafuzlarını göstermek için kullanılmıştır. Türkçede yerleşmiş ve sık sık kullanılan özel isimlere transkripsiyon uygulanmamıştır. Bu isimler: “Muhammed, Ahmed, Ömer ve Ali” gibi isimlerdir. Tamlama ya da bileşik isimlerde Arapça okunuş esas alınmış, ancak kolaylıkla okunabilmesi için tamlamalar kesme işaretiyle ayrılmamıştır. Buna örnek: “Şihâbu’-d-dîn veya Muhibbu’-d-dîn” yerine doğrudan “Şihâbuddîn ve da Muhibbuddîn” yazılmıştır. Harf-i tariflerin yazımında: “el-...” şeklinde küçük kullanılmış ve cümle başlarında ya da dipnotlardaki isimlerin başlangıcında bu metod gözetilmiştir. Şemsi harflerle başlayan kelimelerin başındaki harf-i tarifler ise: “es-Suyûtî” şeklinde kelimenin ilk harfinin okunuşu esas alınarak belirtilmiştir.

KISALTMALAR

b.	: bin
bkz.	: Bakınız
by.	: Basım yeri yok
çev.	: Çeviren
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
D.Ü.	: Dicle Üniversitesi
Ed.	: Editör
h.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
km.	: Kilometre
m.	: Miladi
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
ö.	: Ölüm tarihi
RTEÜ.	: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
s.	: Sayfa
S.Ü.	: Selçuk Üniversitesi
sad.	: Sadeleştiren
s.a.v.	: Sallallahû aleyhi ve sellem
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ty.	: Tarih yok
yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Bir dilin hatasız olarak kullanılabilmesi için bir takım kurallara tabi tutulmuş olması gerekir. Bu kuralları ana konu haline getiren ilme de gramer (dilbilgisi) adı verilmiştir. Arap dili ve gramerinde bu kuralları belirleyen ilme nahiv ilmi denilmektedir. Kökü Arapça olan nahiv kelimesi و - ح - ن harflerden meydana gelmektedir.¹

Nahiv kelimesi sözlükte; “yönelmek, izini takip etmek”, isim olarak; “yön, taraf, yol” olarak açıklanmaktadır.² Nahiv kelimesinin daha çok isim olarak kullanılması tercih edilmiştir.³ İbn Cinnî (ö. 392/1002), “*Nahiv Araplar’ın dillerinde i’rap tarzını kullanırken, ortaya çıkan yönleme uymak demektir*” şeklinde görüş beyan etmiştir.⁴

Arap dili, Sâmi dil ailesinden gelmiş ve Hz. Nuh’un oğlu Sâm’a nisbet edilmiştir. Sâmi dilleri ifadesini ilk defa kullanan Alman bilim adamı Schlozer (ö. 1195/1781) olmuştur. Enîs Ferîha (ö. 1413/1992), Sâmi dillerini üçe ayırmış ve üçüncü grupta Habeşçe’yi Arapça ile beraber saymıştır.⁵ Avrâm Galantî (ö. 1385/1961) ise; Sâmi dillerini beşe ayırmıştır. Akadca’yı birinci sırada, Kenanca’yı ikinci sırada, Âramca’yı üçüncü sırada, Güney ve Habeşçe Arapça’sını dördüncü sırada, Kuzey Arapça’sını ise beşinci sırada saymıştır.⁶

İslam dininin dünyaya yayılması ile birlikte insanlarda Arap dilini öğrenme hissi doğmuştur. Buna neden olan en önemli etken, Kur’ân-ı Kerim’in doğru okunması ve anlaşılmasını sağlama alma, Arap dilini her türlü bozulmalardan

¹ Kafes, Mahmut, “Arap Dilinde Nahiv İlminin Doğuşu Ve Önemi”, *S.Ü. Fen ve Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9-10, Konya, 1994, s. 103.

² İbn Manzûr, Ebû'l-Fağl Cemaleddin Muhammed b. Mukerrem b. ‘Ali b. Ahmed el-Enşârî er-Ruveyfî, *Lisânu'l-'Arab*, Dârü Şâdir, Beyrut, 1883, XV, 309-310; Durmuş, İsmail, “Nahiv” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, XXXII, 300

³ Sibeveyhi, Ebû Bişr ‘Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitap*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârun, 3. bs, Kahire, Mektebetü'l-Hancî, 1988, I, 416; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XV, 309.

⁴ İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman, *el-Haşâis*, thk. Muhammed ‘Ali en-Neccâr, Dâru'l-Kutubi'l-Mişriyye, 2.bs, Mısır, 1952, I, 34.

⁵ Ferîha, Enîs, *Naẓariyyâtun fi'l-Luġa*, Dâru'l-Kuttâbi'l-Lubnânî, 2. bs, Beyrut, 1981, s. 65-66.

⁶ Galanti, Avram, “Türkiye ve Sâmi Dilleri”, sad. Nurettin Ceviz, Musa Yıldız, *Dâru'l-Funûn Edebiyat Fakültesi Mecmûası*, c: IV, 15, 2004, s. 99.

koruma düşüncesidir.⁷ Arap olmayan âlimlerin ve kâtiplerin bile mevkilerini kaybetmemek için Arap dilinin gramerini öğrenmeyi istedikleri de bir gerçektir.⁸ Nitekim gramerle doğrudan bağlantısı olan ilk önemli çalışma, Ebû'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) tarafından Kur'ân'da kelime sonlarının harekelenmesi ile yapılmıştır.⁹ Başlangıçta bireylerin gayretiyle başlatılan Arap dilinin gramer çalışmaları, sonraki zamanlarda Basra ve Kûfe isimleriyle farklı iki merkez haline gelerek bir ekolleşme sürecine girmiştir. İlerleyen dönemlerde bu iki ekol ile birlikte, Bağdat, Mısır ve Endülüs ekolleri de oluşmuş ve Arap dili gramerinde büyük ilerlemeler sağlanmıştır.¹⁰

1. NAHİV İLMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Nahiv ilmine dair yazılmış olan eserlerin çoğunda zikredildiği üzere nahiv isminin bu ilme verilmesinin sebebi, Hz. 'Ali'nin (ö. 40/661) kelime çeşitleriyle tanımlarını kapsayan bir sayfayı Ebû'l-Esved ed-Düelî'ye verdikten sonra "bu yola girerek ilerle" (انحوا هذا النحو) demesidir. Ebû'l-Esved ed-Düelî'in gramer ile ilgili bazı düşüncelerini öğrencilerine Hz. 'Ali'ninkine benzer bir metotla vermesi sonucunda nahiv çalışmaları başlatılmıştır.¹¹

Nahiv ilminin ortaya çıkmasında dinin, toplumların, yabancı kültürlerin ve daha pek çok faktörün etkisi vardır. Nahiv ilmin ortaya çıkmasında en önemli etken olarak bilinen dini etkenler, Kur'ân-ı Kerim'in doğru okunması, Arap dilinde meydana gelen bozulmaların önlenmesi, fetihler ile beraber İslam topraklarının genişlemesi ve Arap olmayanların da Müslüman olmalarıyla birlikte Arapça'ya ilgi duymalarından kaynaklanmıştır.

⁷ Kaddûr, Ahmed Muhammed, "Arap Dili ve Dil Fikri", çev. Selahattin Bayram, *Mecelletu Mecme'i'l-Luğati'l-'Arabiyye bi Dimeşk*, c: 84, 1, s. 371; Çetin, M. Nihad, "Arap", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, III, 296.

⁸ el-Câbirî, Muhammed Abid, *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı*, çev. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak ve Ekrem Demirli, Ecem Matbaacılık, 3. bs, İstanbul, 2001, s. 56-57.

⁹ Çetin, "Arap", III, 296.

¹⁰ es-Suyûfî Celâluddîn 'Abdurrahmân, *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nûhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fağl İbrâhîm, Matba'atu'l- İsa el-Bâbi'l-Halebî, 1. bs, Beyrut, 1965, I, 82-83.

¹¹ ez-Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım, *el-İdâh fi 'İleli'n-Nahv*, thk. Mâzin el-Mübârek, Dâru'n-Nefâis, 3. bs, Beyrut, 1979, s. 89; İbnu'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâleddin 'Abdurrahmân b. Muhammed, *Nuzhetu'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Udebâ*, thk. İbrâhîm el-Samerrâi, Mektebetu'l-Menâr, 3. bs, Ürdün, 1985, s. 18-19; Durmuş, "Nahiv", XXXII, 300.

Kur'ân-ı Kerim'in Arap dilinde indirilmesi, Arapça'ya dini bir değer kazandırmıştır. Kur'ân-ı Kerim'i fasih ve doğru okuyabilmek, nahiv ilminin ortaya çıkma nedenlerinden ilki ve en önemlisidir denilebilir.¹² Nahiv ilminin esas gayesi Kur'ân-ı Kerim'i bozulmalardan koruma çabasıdır. Arap dilindeki bu bozulmaların tarihi Hz. Peygamber (s.a.v) dönemine kadar uzanmaktadır. İslam dinine giren acemler hatalı konuşmaları sonucunda Arap dilinde lahn'ın¹³ ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. Konuşmalarındaki lahn yaygınlaşınca, bu durum Kur'ân okuyuşlarına da yansımış, hatta ana dili Arapça olan kişiler, Kur'ân okurken ayetlerde lahn yapmışlardır.¹⁴ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) hatalı konuşan bir şahsı görmüş ve şöyle buyurmuştur: (ارشدوا أحاكم فانه قد ضل) “*kardeşiniz hata etti, onu irşat edin*”.¹⁵ es-Suyûfî'nin (ö. 911/1505) *el-Muzhir fi Ulûmi'l-Luğati ve Envâ'ihâ* adlı eserinde nakletmiş olduğu bir hadise göre; (انا من قريش و نشأت في بني سعيد و أنى لي اللحن؟) “*ben Kureyş'tenim ve Sa'd oğulları içinde yetiştim, bende nasıl lahn olabilir?*”¹⁶ Denmesi, Peygamber'in (s.a.v) döneminde lahn'ın bilindiğine dair delil olarak sunulabilir.¹⁷

Nahiv ilminin, Arap dil gramerinin adı olduğu için, Arap kültürünün etkisinde ortaya çıkmış ve gelişmiş olduğu bir gerçek ise de; üzerinde Yunan, Süryani, İran ve Hintliler gibi yabancı kültürlerin etkisinin olduğu da bilinen bir gerçektir. Bu kültürlerden biri olan Yunan kültürü h. II. asırda Arap dil gramerinin oluşumundan sonra etkisini göstermiştir. Âlimlerin toplum içerisinde göç etmesiyle birlikte Yunan etkisi birçok meşhur beldelere yayılmıştır. Yunan kültürünün geliştiği meşhur beldelerin başında Suriye, Irak ve Fars gelmektedir.¹⁸ Araplar'ın nahiv ilmini

¹² Dayf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Me'ârif, 7.bs, Kahire, 1119, s. 11-12.

¹³ Lahn “konuşmada dilbilgisi, i'râb açısından hatalar yapma” anlamına gelmektedir. bkz. el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Şihâh Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgafûr 'Attâr, Dâru'l-İlm lil-Melâîîn, 2. bs, Beyrut, 1979, V, 2193-2194.

¹⁴ Ergin, Mehmet Cevat, “Arap Nahvinin Doğuşu”, *D.Ü. İlahiyat Fakültesi Hakemli Dergisi*, c: 7, sy. 2, Diyarbakır, 2005, s. 116; el-Afgânî, Sa'îd, *fi Uşûli'n-Nahv*, Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1987, s. 7.

¹⁵ el-Elbânî, Muhammed Nâsiruddin, *Silsiletu'l-Ehâdîsi'z-Za'ife ve'l-Mevzû'a ve Eseruha's-Seyyi' fi'l-Umme*, Mektebetu'l-Me'ârif, Riyad, 1992, II, 315.

¹⁶ Munâvî, Muhammed Abdurravûf, *Feyzu'l-Ķadîr Şerhu'l-Câmi'i's-Şagir*, Dâru'l-Me'rife, 2. bs, Beyrut, 1972, III, 38.

¹⁷ es-Suyûfî, 'Abdurrahmân Celâleddin, *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'ihâ*, thk. Muhammed Ahmed Câd el-Mevlî Bek, 'Ali Muhammed el-Becavî ve Muhammed Ebû'l-Fağl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-'Aşriyye, Beyrut, 1986, II, 396-397.

¹⁸ İd, Muhammed, *Uşûlu'n-Nahvi'l-'Arabî*, Âlemu'l-Kutub, 4. bs, Kahire, 1989, s. 18-19.

Yunanlardan aldığı düşüncesi var olsa da bazı müsteşrikler buna karşı çıkarak Araplar'ın kendilerinin bu ilmî elde ettiğini savunmaktadırlar.¹⁹ Araplar'ın Yunan kültürüyle tanışmasında Süryanilerin görüşleri ve kültürlerinin bir köprü görevi üstlendiği düşüncesi de ayrı bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Araplar'ın Yunan kültüründen önce Irak'taki Süryanilerle tanıştığı ve ilmin oluşmasında ve Yunanlar ile bağlantı kurulmasında bu kültürün etkili olduğu ifade edilmektedir.²⁰

Ancak tüm bunları reddederek nahiv ilminin oluşması ve gelişmesinde İran'ın etkisinin olduğunu savunan isimler de vardır. Bunlar bazı nahiv âlimlerinin Fars kökenli olmasının²¹ ve Farsça ile Arapça'daki terimlerin benzerliği gibi hususların görüşlerine delil olduğunu ifade etmişlerdir.²²

Nahiv ilminin gelişmesinde Hintliler'in etkisinin olduğu da bir başka iddia olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan fetihler ve ticari ilişkiler neticesinde Araplar ile Hintliler arasında kültürel alışverişin gerçekleşmesi, nahvin kurucusu olarak bilinen Ebû'l-Esved'in ve diğer nahiv âlimlerinin yaşadığı şehir olan Basra'da Fars, Süryani ve Hint bilginlerinin bulunması,²³ Araplar'ın Hint rakamları olarak bilinen sayıları Süryaniler vasıtasıyla Hintliler'den almaları gibi yakınlık ve etkileşimlerin Arap nahvine Hintliler'in de etkisi olduğunu ortaya çıkarmaktadır.²⁴

2. NAHİV İLMİNİN GELİŞMESİ

Nahiv ilmi bir anda oluşmadığı gibi, bir kişiye veya kesime nispet edilmemiştir. Fars asıllı Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb* adlı eseri nahiv ilminin tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Ebû'l-Esved'in ilk çalışmalarından itibaren Sîbeveyhi'ye kadarki dönem, Sîbeveyhi öncesi ve Sîbeveyhi'den sonraki çalışmalar ise Sîbeveyhi sonrası diye adlandırılmıştır.²⁵

¹⁹ el-Ĥadîsî, Ĥadîce, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Emel, 3. bs, Ürdün, 2001, s. 31-32.

²⁰ Ferîha, *Nazariyyâtun fi'l-Luġa*, s. 75.

²¹ İbn Haldûn, 'Abdurrahmân b. Muhammed, *Muġaddimetu İbn Ĥaldûn*, çev. Muhammed Pervin Ganabadî, Şirketü İntişaratü İlmî ve Farhangî, 8. bs, Tahran, 1995, II, s. 470.

²² el-Ĥadîsî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 35.

²³ İd, *Uşûlu'n-Nahvi'l-'Arabî*, s. 16-17.

²⁴ Ergin, *Arap Nahvinin Doğuşu*, VII, 120.

²⁵ Çıkar, Mehmet Şirin, *Nahivcilerle Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar*, Basılmamış Doktora Tezi, M.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001, s. 21-24.

Nahiv ilminin gelişmesi, Basra ve Kûfe ekolüne mensup olan âlimler ve dilciler döneminde gerçekleşmiştir. Bu gelişme Basralı Hâlıl b. Ahmed (ö. 100-175) ile Kûfeli Ruâsi (ö. 197/812) devrinde başlamıştır. Kûfeli İbnu's-Sikkît (ö. 244/858) ile Basralı Ebû Osman el-Mâzinî'nin (ö. 249/863) dönemine kadar devam etmiştir. Bu dönemde Sîbeveyhi *el-Kitab* adıyla bilimsel açıdan mükemmel bir eser ortaya koymuştur. Bu eseri öncelikle hocası Hâlıl b. Ahmed'den aldığı nakiller vasıtası ile hazırlamaya başlayan Sîbeveyhi, daha sonra başka âlimlerin nakillerinden istifade etmek suretiyle ve kendi yeteneğini de kullanması ile tamamlayabilmiştir.²⁶

İlerleyen dönemlerde nahiv ilmi dünyanın her tarafına yayılmaya başlamış, farklı ırklarda ve coğrafyalarda âlimler yetişmiştir. Bu âlimler zamanla birtakım fikir ayrılıklarına düşmüşler ve bu durum ekollerin oluşmasına sebep olmuştur.

3. NAHİV EKOLLERİ

Arap gramerinin ve dil filolojisinin gelişmesinde, h. II. yüzyılın başlarında kurulan Basra şehrinin ve bir asır sonra kurulan Kûfe şehrinin çok önemli bir yeri vardır. Ana merkez haline gelen bu iki şehir, dil ve edebiyat çalışmalarında farklı görüşleri dolayısıyla iki ayrı filoloji mektebinin kuruluşuna da sebep olmuştur.²⁷ H. III. ve IV. yüzyıllarda ortaya çıkan bu iki ekolün görüşlerini harmanlayan Bağdat Ekolü ve daha sonraki çağlarda Mısır ve Endülüs ekolleri, nahiv çalışmalarını devam ettirmiş ve genel olarak iki ekolün çizgisinden çıkılmamıştır.²⁸

3.1. Basra Ekolü

Arap nahiv ilminin doğması Basra Ekolü ile gerçekleşmiştir. Basra Ekolü için, "nahiv ilminin kuruluş ve oluşum aşaması" denilebilir. Çünkü en meşhur nahiv âlimleri ve dilciler bu şehirde yetişmişlerdir. Basra ekolünün önde gelen âlimlerinden olan Ebû'l-Esved Basra dil mektebinin kurucusudur. Bu özelliklerinden ötürü Basra mektebinin menşei çok eski dönemlere dayanmaktadır.²⁹ Basra, Irak'ın Arap körfezindeki ticari bir liman, birçok yabancıların konakladığı yer olması sebebiyle ve

²⁶ Durmuş, "Nahiv", XXXII, 302.

²⁷ Kılıç, Hulûsi, "Basriyyûn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, V, 17.

²⁸ Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 288; Öğmüş, Harun, "Nahvin Kur'an'ın Anlaşılmasına Etkisi Bağlamında İbn Medâ el-Kurtûbî'nin Kitâbu'r-Red Ale'n-Nuhât Adlı Eserinin Değerlendirilmesi", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, İstanbul, 2008, XXXV, 5-6.

²⁹ Çetin, "Arap", III, 296.

aynı zamanda Yunan, Fars ve Hint kültürlerinin okutulduğu Cundişapur okuluna Kûfe'den daha yakın olmasından dolayı büyük bir şöhret kazanmıştır.³⁰

Basra Ekolü ilk olarak kıyâsı kullanmaya başladığında nahiv konularını genişletmeye çabalamış ve nahiv konularının bazılarını ele alan el-Aşmaî (ö. 216/831) lügat ile ilgili eserler yazmıştır. Bu eserler; *Kitâbu'l-İbl* ve *Kitâbu'ş-Şâ'* dir. Hemze ve lam gibi konular üzerinde ayrı ayrı iki tane kitap yazan 'Abdullâh b. Ebû İshak el-Hadremî (ö. 117/735) de önde gelen kişilerdendir. Bu âlim hakkında Basra'nın en önde geleni ve nakilde bulunan kişisi olduğu ve nahvi ayrı bölümlere ayırıp kıyâs ettiği gibi ifadeler kullanılmıştır.³¹

Sonraki Arap dil âlimleri de Basralılar'ın görüşünü kabul etmişlerdir. Basra'dan Kûfe'ye çok az öğrenci gittiği bilinmektedir. Ancak Kûfe'den Basra'ya, Arap dilini ve nahiv ilmini öğrenmek için, özellikle de Basra ekolünün önemli temsilcilerinden Sîbeveyhi'nin *el-Kitab*'ını öğrenmek niyetiyle çok sayıda öğrenci gitmiştir. Abbâsîler'in Kûfeliler'i desteklemeleri ile beraber, Bağdat mektebini temsil eden Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî (ö. 337/949), Ebû 'Ali el-Fârisî (ö. 377/987) ve İbn Cinnî gibi âlimler tarafından bu çalışmalara uzlaştırmacı yönler de verilmiştir.³²

Ebû 'Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî her ne kadar Bağdat ekolüne mensup olsalar da, daha çok Basra ekolünün etkisi altında kalmışlardır.³³ Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî, eserlerinde en çok Basra ekolünün görüşlerine yer vermiştir. Buna dayanarak, rivayetlerin çoğunda el-'Ukberî'nin Basra ekolüne mensup olduğu öne sürülmüştür.³⁴

3.2. Kûfe Ekolü

İki ayrı bölgede varlığını sürdüren bu iki ayrı dil ekolü zamanla dil ve edebiyat konularında farklı görüşler öne sürmeye başlamışlar ve sonunda bu ihtilaflar büyüyerek birbirine rakip olan iki dil mektebinin oluşmasına yol açmıştır.³⁵ Basra ekolünden yararlanarak yetişen Kûfeliler, h. II. yüzyılın sonlarına doğru ayrı bir ekol

³⁰ Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 20-21; Ergin, "Arap Nahvinin Doğuşu", VII, 135.

³¹ Emin, Ahmed, *Duha'l-İslam*, el-Hey'etu'l-Mişiyye el-'Âmmetu li'l-Kitâp, Kahire, 2003, II, 289.

³² Kılıç, "Basriyyûn", V, 118.

³³ Ergin, Mehmet Cevat, *el-'Ukberî ve el-Lubâb fî İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb*, Basılmamış Doktora Tezi, S.Ü, Konya, 2002, s. 62.

³⁴ el-'Ukberî, Ebû'l-Bekâ 'Abdullâh b. Hüseyn, *İ'râbu'l-Hadisî'n-Nebevî*, thk. 'Abdullâh Nabhân, Mecme'u'l-Luğati'l-'Arabiyye bi Dimeşk, 2. bs, Dimeşk, 1986, s. 6-7.

³⁵ Kılıç, Hulûsi, "Kûfiyyûn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, XXVI, 345.

haline gelmişlerdir.³⁶ Kûfe Ekolü ilk başlarda Basralılar'dan etkilenecek kendini geliştirmiş olsa da zamanla rekabet arzusunun kuvvetlenmesi neticesinde h. II. yüzyılın sonlarında bağımsız olarak çalışmalarını sürdürmeye devam etmiştir. Bu ayrılığın artmasında rolü olan en önemli iki âlim Kûfe'de yetişmiş olan 'Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805) ve Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822) olmuştur. Bu âlimler ile birlikte iki ekol arasındaki görüş ayrılıkları daha da artmıştır. Diğer taraftan bu durum Arap diline dair ürünlerin ortaya konmasına vesile olmuştur.³⁷

İlk ihtilaf, Kûfe ekolüne mensup Ebû Ca'fer er-Ruâsî (ö. 187/803) ile Basra ekolüne mensup olan Halil b. Ahmed arasında başlamıştır. Daha sonra Basralı Sîbeveyhi ve Kûfeli el-Kisâî arasında devam etmiştir. Hârûnu'r-Reşîd (ö. 193/ 809) bu iki âlimi sarayına davet etmiş ve veziri Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî'nin (ö. 187/803) huzurunda "Zunbûriyye" meselesini tartışmışlardır. Bu olayın tarihte önemli bir yeri vardır. Bu iki gruba mensup daha pek çok âlim halifelerin saraylarına çağrılarak muhalif olanların karşısında görüşlerini tartışmışlardır. Basralılar Emeviler'e ülfet etmişler, Kûfeliler ise Bağdat'a yakınlıkları ile tanınmışlardır. Bütün bu gelişmeler neticesinde iki dil mektebi arasında ki tartışmalar yalnızca ilmî değil aynı zamanda siyasi de olmuştur. Bu tartışmalar Zeccâcî'nin *Mecâlisü'l 'Ulemâ* kitabında ve nahivcileri konu alan ilk tabakat kitaplarında yer almıştır.³⁸

Kûfe ekolüne mensup olan âlimlerin başında er-Ruâsî, el-Kisâî, el-Mufađđal ed-Dabbî (ö. 170/786) ve el-Ferrâ gelmiştir. Daha sonraki dönemlerde Bağdat'ta ez-Zeccâcî, Ebû 'Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî gibi âlimlerin temsil ettikleri yeni bir ekol meydana gelmiştir. Bu ekol, Basra ve Kûfe ekolünün ortaya koyduğu düşüncelerin uzlaşmasını sağlayarak aralarındaki fikir ayrılıklarını ve çatışmaları azaltmaya çalışmıştır.³⁹ Rivayetlerde, Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî'nin de Kûfe ekolüne mensup olduğu geçmektedir. Muhammed eṭ-Ṭantâvî'nin rivayetine göre el-'Ukberî nahiv

³⁶ Ergin, "Arap Nahvinin Doğuşu", VII, 137.

³⁷ Şen, Ahmet, *Muhammed Hayr el-Hulvanî'nin Nahivdeki Yenilikçi Yaklaşımları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, S.Ü., Konya, 2010, s. 14

³⁸ Kılıç, "Kûfiyyûn", XXVI, 345.

³⁹ Ergin, "Arap Nahvinin Doğuşu", VII, 138.

ilminde Kûfe ekolünü tercih etmiştir. Bu durum eserlerinden ve Kûfe ekolünün görüşlerini tercih etmesinden açıkça anlaşılmaktadır.⁴⁰

3.3. Bağdat Ekolü

H. IV. yüzyıla doğru, Basra ve Kûfe nahiv ekolleri arasındaki ihtilaflar son bulmuştur. Bu dönemden sonra gelen âlimler Basra ve Kûfe ekollerine karşı her hangi bir taassubu olmadığı için, bu ekollerin taraftarı olarak görünmeleri mümkün olmamıştır. İhtilaflı meselelerde bir ekolün görüşünü kabul etmişler veya iki ekolün görüşünü bir arada ifade etmişlerdir.⁴¹

Bu duruma zemin hazırlayan en önemli sebep, Basra ekolünün son döneminin önemli temsilcilerinden olan el-Muberrid (ö. 285/898) ile Kûfe ekolünün son temsilcilerinden Sa‘leb’in (ö. 291/904), Bağdat mektebinde dersler vererek Bağdat’ta her iki ekolü iyi bilen öğrenciler yetiştirmiş olmalarıdır. Bağdat’ta gramer faaliyetlerine en çok katkıda bulunan âlimler, Ebû ‘Ali el-Fârisî ve öğrencisi olan İbn Cinnî’dir. Ebû ‘Ali el-Fârisî ile İbn Cinnî yazdıkları eserlerde Basra ekolü mensuplarına “arkadaşlarımız” diye hitap etmiştir.⁴² Ebû ‘Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî’nin her ne kadar Basra ekolünün içinde oldukları kabul edilmese de, Bağdat ekolüne mensup olan âlimlerden sayılmıştır.⁴³ Ebû ‘Ali el-Fârisî, كَأَنَّ nin bazen zaid olarak gelebileceği konusunda Halil b. Ahmed ve Sîbeveyhi’yi desteklerken, tenâzu konusunda birinci fiilin amel ettiğini kabul ederek Kûfe ekolüne mensup olan âlimleri desteklemiştir.⁴⁴

Böylece Basra ve Kûfe ekolüne mensup olan âlimlerin tüm görüşlerini bir çatı altında toplayan ve gramerde kıyâs, semâ, seçmecilik gibi yöntemlerin hepsini kullanan yeni bir düşünce ve anlayış hâkim olmuştur. Bağdat ekolünün gramer

⁴⁰ eţ-Şantâvî, Muhammed, *Neş’etu’n-Nahv ve Târihu Eşheri’n-Nühât*, Dâru’l-Me‘ârif, 2. bs, Kahire, 1995, s. 209; el-‘Ukberî, Ebû’l-Bekâ, *Mesâ’il Hilâfiyye fi’n-Nahv*, thk. Abdulfettâh Selim, Mektebetu’l-Âdâb, 3. bs, Kahire, 2007, s. 19.

⁴¹ Mahmûd, Mahmûd Hüseynî, *el-Medresetu’l-Bağdâdiyye fi Târihi’n-Nahvi’l-‘Arabî*, Muessesetu’l-Risâle, 1. bs, Beyrut, 1986, s. 115; Şen, Muhammed Hayr el-Hulvanî’nin Nahivdeki Yenilikçi Yaklaşımları, s. 18.

⁴² Dayf, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, s. 245.

⁴³ Mahmûd, *el-Medresetu’l-Bağdâdiyye*, s. 280.

⁴⁴ Dayf, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, s. 260.

bilginleri olarak nitelendirebileceğimiz âlimler, mütekaddimûn ve müteahhirûn şeklinde iki gruba ayırmışlardır.⁴⁵

3.4. Diğer Nahiv Ekolleri

Başta Endülüs ve Mısır olmak üzere çeşitli Arap ülkelerinde Bağdat nahiv ekolünün benimsediği seçmecilik (eklektisizm) metodu takip edilmiştir. Daha sonraki nahiv ekolleri de en az Bağdat nahiv ekolü kadar gelişmiş ve nahiv ilmine katkıda bulunmuştur.

1- Endülüs Nahiv Ekolü: Endülüs'te Arapça h. IX. yüzyılın ortalarından itibaren Müslümanların ve hatta gayrimüslimlerin ortak konuşma ve yazı dili olmuştur. Endülüs'te Basra ve Bağdat nahiv ekolleri yaygınlaştıktan sonra da Kûfe nahiv ekolü etkisini sürdürmeye devam etmiştir. Hatta h. VI. ve VII. asırlarda Endülüs nahiv ekolü gelişme gösterirken, Kûfe nahiv ekolünün etkisi de devam etmiştir.⁴⁶ Endülüs nahiv ekolünün başka nahiv ekollerine bağıllığı olmamıştır. Endülüs ekolünün ilk nahiv âlimlerinden olan el-Kisâî ve el-Ferrâ'nın öğrencisi olan Cûdî b. Osman (ö. 198/813), doğuya giderek Kûfeliler'in kitaplarını Endülüs'e getirmiştir. Hayatının sonuna kadar Endülüs'te nahiv ile ilgili dersler vermiştir.⁴⁷

2- Mısır Nahiv Ekolü: Mısırdaki nahiv çalışmaları Kur'ân-ı Kerim'in i'râb ve harflerin noktalanması çalışmaları ile beraber erken dönemde başlamıştır. Mısır ekolünün ilk nahiv âlimi Vellâd b. Muhammed et-Temimî (ö. 263/876), aslında Basralı'dır ve Mısır'da yaşamıştır. Mısır nahiv ekolü de Bağdat nahiv ekolünün seçmecilik metodunu kullanmıştır. Mısır nahiv ekolünün en meşhur âlimlerinin başında, İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249), İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360) ve es-Suyûtî gelmektedir.⁴⁸

⁴⁵ Kızıklı, Salih Zafer, "Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. Ankara, 2013, s. 136.

⁴⁶ el-Hîfî, 'Abdulkâdir Raḥim, *Ḥaşâişu Mezhebi'l-Endelus en-Nahvî*, Câmî'atu Bingazi, 2. bs, Bingazi, 1993, s. 38.

⁴⁷ ez-Zubeydî, Ebû Bekir Muhammed b. el-Ḥasen, *Ṭabaḳâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luġaviyyîn*, thk. Muhammed Ebû'l-Faḍl İbrâḫîm, Dâru'l-Me'ârif, 2. bs, Mısır, 1984, s. 256-257.

⁴⁸ Şen, Muhammed Hayr el-Hulvanî'nin Nahivdeki Yenilikçi Yaklaşımları, s. 22.

3.5. Nahiv İlmî ile İlgili Diğer Faaliyetler

Arap dilinin yapısı kolay olmadığı için, âlimler arasında ihtilafli görüşler çok olmuştur. Özellikle kıyâs, amiller nazariyesi, tahlil gibi Arap dilinin dil bilgisi kurallarının oluşumunda etkili olan unsurlar konusunda görüş ayrılıkları çok olmuştur. Bu etkenler dilin öğrenilmesini de zorlaştırmıştır.⁴⁹ Nahiv çalışmaları tarihi süreç içerisinde i'râb çalışmaları ile gündeme gelmiştir. Zira i'râb bu ilmin özünü teşkil eder. Hz. Peygamber (s.a.v), "Kur'ân-ı i'râb edin anlaşılması zor kelimelerini araştırın"⁵⁰ buyurmuşlardır.

Bu çalışmalar, Emeviler döneminde başlamış ve Abbâsîler'in ilk dönemlerine kadar devam etmiştir. Bu süreç içerisinde farklı ekollerin meydana gelmesi ile birlikte birçok nahiv âlimi yetişmiştir.⁵¹ Meşhur nahiv âlimlerinden el-'Ukberî, döneminin önde gelen âlimlerden dersler almış, en çok nahiv ve i'râb alanlarında meşhur olmuştur. Bağdatlı olduğu için Bağdat ekolüne mensup olduğunu söyleyenler olmuştur. el-'Ukberî'nin eserlerinde baktığımızda kendi döneminden önceki ekollerin görüşlerini kabul etmiş veya bunları doğrudan reddetmeyerek farklı yönlerden açıklamış ya da kendi görüşünü ortaya koymuştur.

4. NAHİV İLMİNDE İHTİLAFLI MESELELERE DAİR YAZILMIŞ BAZI ÖNEMLİ ESERLER

Nahiv tarihine baktığımızda nahiv ekolleriyle meşhur dilciler arasındaki görüş farklılıklarının konu edinildiği ister eski ister yerni pek çok eserin kaleme alındığına şahit oluruz. Bu konuda kaleme alınmış eserleri ve bunların hakkında elde edebildiğimiz bilgiler ile bu eserleri şu şekilde inceleyebiliriz:

1- el-Muhezzeb fi'n-Nahiv (المُهَذَّبُ فِي النَّحْوِ): Ahmed b. Ca'fer Ebû 'Ali ed-Dîneverî'nin (ö. 289/901) eseri olan bu kitabın, daha çok Basralılar'ın ve Kûfeliler'in

⁴⁹ Şen, Muhammed Hayr el-Hulvanî'nin Nahivdeki Yenilikçi Yaklaşımları, s. 22.

⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muhammed el-Kûfî el-Absî, *el-Kitâbu'l-Muşannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âşâr*, thk. Kemal Yûsuf el-Ĥût, Dârû't-Tâc, 1. bs, Beyrut, 1989, VI, 116.

⁵¹ Durmuş, "Nahiv", XXXII, 300.

ihtilaflarından bahsettiği rivayet edilmiştir. ed-Deynurî'nin ihtilaf konusunda yazdığı ilk eseri olduğu ifade edilmiştir.⁵²

2- *İhtilâfu'n-Naḥviyyîn* (اختلاف النحويين): Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Yaḥyâ Sa'leb'in (ö. 291/904) bu eseri isimi *Keşfu'z-Zunûn*'da *İhtilafu'n-Nûḥât* (اختلاف النحاة) şeklinde geçmiştir.⁵³

3- *el-Mesâ'ilû 'alâ Mezhebi'n-Naḥviyyîn mimmâ İhtelefe fihî el-Başriyyûn ve'l-Kûfiyyûn* (المسائل على مذهب النحويين مما اختلف فيه البصريون والكوفيون): Ebû'l-Ḥasen Muhammed b. Ahmed b. Keysân (ö. 320/932) bu kitabın sahibidir.⁵⁴ es-Suyûtî, *Buḡyetu'l-Vuât* eserinde bu kitabın ismini *mâ İhtelefe fihî el-Başriyyûn ve'l-Kûfiyyûn* şeklinde ifade etmiştir.⁵⁵

4- *er-Reddu 'alâ Sa'leb fi İhtilafi'n-Naḥviyyîn* (الرد على ثعلب في اختلاف النحويين): Kitabın sahibi Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Ca'fer b. Durûsteveyh (ö. 330/941) Basralılar'ın ilim dallarının birçoğuna hâkim olduğunu ve onlara dair fetva verdiğini rivayet etmişlerdir.⁵⁶

5- *el-İntişâr li Sîbeveyhi 'ale'l-Mubberred* (الانتصار لسبويه على المبرد): Ebû'l-'Abbâs Muhammed b. Vellâd (ö. 336/948) bu eserin sahibidir.⁵⁷ Yazar eserinde el-Mubberred'in Sîbeveyhi'ye itiraz ettiği 134 meseleyi toplamış ve bu konulara reddiyeler yazmıştır.⁵⁸

⁵² el-Ḳıfî, 'Ali b. Yûsuf, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nûḥât*, thk, Muhammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm, Dâru'l-Fikrî'l-'Arabî, Mısır, 1986, I, 69.

⁵³ İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk, *Kitabu'l-Fihrist fi Aḥbâri'l-'Ulemâi'l-Muşannifin mine'l-Ḳudamâi ve'l-Muḥdeşîn ve Esmâi Kutubuhûm*, thk. Rızâ Teceddîd, Tahran, 1971, s. 71; el-'Ukberî, *Mesâ'il Ḥilâfiyye fi'n-Naḥv*, s. 32; el-Ḳıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 185.

⁵⁴ İbnu'n-Nedîm, *Kitabu'l-Fihrist*, s. 89.

⁵⁵ es-Suyûtî, *Buḡyetu'l-Vuât*, I, 19.

⁵⁶ el-Ḳıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 114; el-'Ukberî, *Mesâ'il Ḥilâfiyye fi'n-Naḥv*, s. 33; İbnu'n-Nedîm, *Kitabu'l-Fihrist*, s. 68-69.

⁵⁷ ez-Ziriklî, Ḥayruddîn, *el-A'lâm Ḳâmusû Terâcim li-Eşheri'r-Ricâlî ve'n-Nisâi mine'l-'Arab*, Dâru'l-İlm lil-Melâyin, 15. bs, Beyrut, 2002, I, 207; es-Suyûtî, *Buḡyetu'l-Vuât*, I, 259; el-Ḳıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III, 354

⁵⁸ Ebû'l-'Abbâs, Ahmed b. Muhammed b. Vellâd, *el-İntişâr li Sîbeveyhi 'ale'l-Mubberred*, thk. Zuheyr 'Abdulmuhsîn Sultân, Muessesetu'r-Risâle, 1. bs, Beyrut, 1996, s. 22.

6- *el-Muḳni‘ fi İhtilâfi'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (المقنع فى اختلاف البصريين)

(والكوفيين): Bu kitabın müellifi Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed el-Miṣrî (ö. 337/948)’dir. İbn en-Neḥḥâs ile meşhur olmuştur.⁵⁹

7- *Kitabu'l-İhtilâf* (كتاب الاختلاف): Eserin müellifi Ebû'l-Kâsım ‘Ubeydullah

b. Muhammed el-Ezdî (ö. 348/959) Basralı âlimlerindendir.⁶⁰

8- *el-Hilâf Beyne'n-Naḥviyyîn*, (الخلاف بين النحويين): Ebû'l-Ḥasen ‘Ali b. İsâ

er-Rummânî’in (ö. 384/994) eseridir.⁶¹

9- *el-Hilâf Beyne Sibeveyhi ve'l-Mubberred* (الخلاف بين سيبويه والمبرد): Bu kitap

da Ebû'l-Ḥasen ‘Ali b. İsâ er-Rummânî’nin önemli eserlerindendir.⁶²

10- *Kifâyetu'l-Mute‘allimîn fi İhtilâf en-Naḥviyyîn* (كفايت المتعلمين فى اختلاف)

(النحويين): Ebû'l-Ḥuseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ er-Râzî’in (ö. 395/1004) eseridir.⁶³

11- *Mesâ‘ilu'l-Hilâf* (مسائل الخلاف): Ebû'l-Kâsım Yûsuf b. ‘Abdillâh ez-

Zeccâcî el-Curcânî’nin (ö. 415/1024) eseridir.⁶⁴

12- *el-İhtilâf* (الاختلاف): ‘Ali b. Ḥuseyn el-Bâḳûlî el-İşfehânî (ö. 535/1138)

kendi eseri olan *Şerḥu'l-Lum‘a* adlı eserinde bu eserinden sıkça bahseder ve bazen

⁵⁹ el-Ḳıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, I, 138.

⁶⁰ İbnü'n-Nedîm, *Kitabu'l-Fihrist*, s. 93; el-‘Ukberî, *Mesâ‘il Hilâfiyye fi'n-Naḥv*, s. 33.

⁶¹ el-Ḳıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 294-295; Yâkût el-Ḥamevî, *Mu‘cemu'l-Udebâ İrşâdu'l-Erib ilâ Ma‘rifeti'l-Edîb*, thk. İhsan ‘Abbâs, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, I. bs, Beyrut, 1993, IV, 1826.

⁶² el-Ḳıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 295; Yâkût el-Ḥamevî, *Mu‘cemu'l-Udebâ*, IV, 1826.

⁶³ Kâtip Çelebî, Mustafa b. ‘Abdullâh Hacı Ḥalife, *Keşfu'z-Zunûn ‘an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn*, thk. Muhammed Şerefettin Yaltkaya, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-‘Arabî, Beyrut, 1982, I, 33.

⁶⁴ Sezgin, Fuâd, *Târiḥu't-Turâsi'l-‘Arabî*, İdâratu'n-Neşr ve's-Şekâfe bi'l-Câmi‘a, Suûd-i Arabistan, 1988, VIII, 424-425.

el-İhtilâf, bazen *Hilâf* isim verirken bazen de *Hilâf Beyne'n-Nûhât* şekline isimlendirmiştir.⁶⁵

13- Mesâ'ilu'l-Hilâf fi'n-Nahv (مسائل الخلاف في النحو): 'Abdulmunim b. Muhammed el-Ğirnâtî'nin (ö. 557/1161) eseridir. *Keşfu'z-Zunûn* adlı eserde, el-Ğirnâtî'nin bu eseri *el-Mesâ'ilu Elletî İhtelefe fihâ 'an-Nahviyyîn min Ehli'l-Başra ve'l-Kûfe* şekline geçmek ile beraber ölüm tarihi 597/1201 olarak zikredilmiştir.⁶⁶

14- el-İnşâf fi Mesâ'ili'l-Hilâf Beyne'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn (الإنصاف في مسائل الخلاف بين البصريين والكوفيين): Ebû'l-Berakât 'Abdurrahmân b. Muhammed b. Ebî Said el-Enbârî (ö. 577/1181) bu kitabın yazarıdır. Müellifin 121 ihtilâflı meseleyi ihtiva eden bu eseri 2002 yılında Cûde Mebruk Muhammed'in tahkiki ile Kahire'deki Mektebetu'l-Ĥancî tarafından neşredilmiştir.⁶⁷

15- et-Tebyîn fi Mesâ'ili'l-Hilâf Beyne'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn (التبيين في مسائل الخلاف بين البصريين والكوفيين): Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî'nin (ö. 616/1219) eseri olan bu kitap bazı kaynaklarda *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn el-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* ve bazı kaynaklarda da sadece *et-Tebyîn* şeklinde geçmiştir.⁶⁸

16- Mesâ'ilu'l-Hilâf (مسائل الخلاف): Bu eserin sahibi İbrâhîm b. İsâ b. Muhammed el-Ezdî el-Ma'rûf İbn Esbag el-Ķurtûbî el-Endelusî (ö. 628/1231)'dir.⁶⁹

⁶⁵ el-İşfehânî, 'Ali b. Ĥuseyn el-Bâkûlî, *Şerhu'l-Lum'a li'l-İşfehânî*, thk. İbrâhîm b. Mahmud, İdâratu's-Şekâfe ve'n-Neşr, Suûdî Arabistan, 1990, s. 64-69-99-105-118-159.

⁶⁶ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 33; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1669.

⁶⁷ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 182; İbnu'l-Enbârî, 'Abdurrahmân b. Muhammed, *el-İnşâf fi Mesâ'ili'l-Hilâf Beyne'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Cûde Mebruk Muhammed, Mektebetu'l-Ĥancî, 1. bs, Kahire, 2002, Mukaddime bölümü.

⁶⁸ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 33; eş-Safedî, Şalâhuddîn Ĥalil b. Aybek, *Nektu'l-Himyân fi Nuketi'l-'Umyân*, thk. Ahmet Zeki Bek, Dâru'l-Medîne, Mısır, 1911, s. 180; es-Suyûtî, Celâluddîn, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*, thk. 'Abdullâh Nabhân ve Ġazî Muhtâr Tüleymât, Dâru'l-Kutub el-'İlmiyye, Dımışk, 1987, I, 42,128,550 – II, 141, 149, 187, 378, 385; el-'Ukberî, Muĥibbuddîn Ebû'l-Bekâ 'Abdullâh b. Ĥuseyn, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâti'l-Ĥarîriyye mine'l-Elfâzi'l-Lugaviyye*, thk. 'Ali Şâ'ib, Metbâ'atu'n-N'amân, 1. bs, Irak, 1972, s. 43-44.

⁶⁹ el-'Ukberî, Ebû'l-Bekâ, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn el-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. 'Abdurrahmân b. Süleymân el-'Uşeymin, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1. bs, Beyrut, 1986, s. 81; es-Suyûtî, el-İmâm Celâleddin 'Abdurrahmân b. Ebû Bekr, *Hem'u'l-Havâmi' fi-Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, thk. Ahmed Şemsuddin, Dâru'l-Kutubi el-'İlmiyye, 1. bs, Beyrut, 1998, I, 523.

17- *Nuzhetu'l-'Ayn fi İhtilâfi'l-Mezhebeyn* (نزهة العين في اختلاف المذهبين):

'Afifuddîn 'Ali b. 'Adlân el-Mevşilî'nin (ö. 666/1267) eseridir.⁷⁰

18- *Mesâ'ilu'l-Hilâf fi'n-Nahv* (مسائل الخلاف في النحو): Bu eserin müellifi

olan İbn İyâz Cemâleddin b. Bedr'in (ö. 691/1291) vefat tarihi *Keşfu'z-Zunûn*'da 681/1282 şeklinde geçmiştir.⁷¹ Müellifin kaynaklarda *el-İs'af fi 'İlmi'l-Hilâf* adıyla başka bir eserinden de söz edilmemiştir.⁷²

19- *ez-Zehebu'l-Muzâb fi Mezâhibi'n-Nûhât* (الذهب المذاب في مذاهب النحاة):

Yûsuf b. Hâzma el-Kevrânî (ö. 768/1366) bu eserin sahibidir. Bir nüshasının mevcudiyetinden söz edilmiştir.⁷³

20- *İ'tilâfu'n-Nuşra fi İhtilâfi Nûhâti'l-Kûfe ve'l-Başra* (ائتلاف النُصرة في

اختلاف نحاة الكوفة والبصرة): 'Abdullatif b. Ebû Bekr eş-Şercî ez-Zebîdî'nin (ö. 802/1399) olan bu eser, Târiķ el-Cenâbî tarafından tahkik edilerek 1987 yılında basılmıştır.⁷⁴

Nahiv ilmi çok geniş bir ilim dalıdır. Buna göre nahiv ile ilgili birçok eser yazılmış ve çoğu günümüze kadar ulaşmıştır. Nahiv ilminin ihtilâflı konulara dair telif edilen eserler de azımsanmayacak ölçüdedir. Burada ihtilâflı meseleler ilgili kitaplardan önemli olanları zikredilmiştir.

⁷⁰ el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 81.

⁷¹ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1669; el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 33.

⁷² el-Bağdadî, İsmâil Bâşâ, *Hediyyetu'l-'Arifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âşâru'l-Muşannifîn*, Muessesetu't-Târiķi'l-'Arabî, İstanbul, 1951, I, 313.

⁷³ el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 82.

⁷⁴ ez-Zebîdî, 'Abdullatif b. Ebû Bekr eş-Şercî, *İ'tilâfu'n-Nuşra fi İhtilâfi Nûhâti'l-Kûfe ve'l-Başra*, thk. Târiķ el-Cenâbî, Mektebetu'l-Nahdati'l-'Arabiyye, I. bs, Beyrut, 1987, s. 7.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ'L-BEKÂ EL-'UKBERÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI, İLMÎ YÖNÜ VE ÇALIŞMALARI

1. EL-'UKBERÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ

1.1. Yaşadığı Dönem

Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî, 538/1143'te Bağdat'ta doğmuş ve 616/1219'da Bağdat'ta vefat etmiştir.⁷⁵ Bu dönemde Abbâsîler Bağdat'ta hüküm sürmekteydi. el-'Ukberî'nin yaşadığı bu asra Abbâsîler'in altın çağı denilebilir. Bağdat'ta yaşanan refah sayesinde gün geçtikçe ilim ve irfan gelişmiştir. Zaman içerisinde önemli bir seviyeye ulaşan ilmî çalışmalar İslam âleminin de dikkatini çekmiştir. el-'Ukberî'nin yaşamış olduğu dönem ile ilgili konular aşağıda ilgili başlıklar altında incelenmiştir.

1.2. Yaşadığı Yer

Hayatının tamamını Bağdat'ta geçiren el-'Ukberî, Abbâsîler'in dördüncü dönemin halifesi olan el-Muktefî Liemrillah Muhammed b. Mustazhir Billâh (ö. 555/1160) ile aynı asırda yaşamıştır.⁷⁶

Bağdat şehrini ilk kuran kişi ve Abbâsîler'in ikinci halifesi Ebû Ca'fer el-Manşûr 'Abdullâh b. Muhammed b. 'Ali el-Hâşimî el-'Abbâsî (ö. 158/775) olmuştur.⁷⁷

Refah ve zenginlik ile gelişen Bağdat şehrinin 216/834 yılında nüfus sayısı iki milyona ulaşmıştır. Bu dönem içerisinde Bağdat iki kez tahribata ve kargaşaya sahne olmuştur. Birincisine, el-Emîn (ö. 198/813) 193/809-198/813 ve el-Me'mûn'un (ö. 218/833) hüküm sürdüğü 198/813-218/833 tarihleri arasında taht için

⁷⁵ el-Hânsârî, Muhammed Bâkır b. Zeynilâbidîn b. Ca'fer el-Müsevî, *Ravdâtu'l-Cennât fî Ahvâli'l-'Ulemâ' ve's-Sâdât*, ed-Dâru'l-İslâmiyye, 1. bs, Beyrut, 1991, V, 125-126; el-'Ukberî, Ebû'l-Bekâ, *Î'râbu'l-Ķirâati's-Şevâz*, thk. Muhammed es-Seyid Ahmed Azzûz, Âlemu'l-Kutup, 1 bs, Beyrut, 1996, I, 19; Sâdikî, Meryem, *Dâiretu'l-Me'ârifî BuzurĶi İslâmî*, Merkezî Dâiretu'l-Me'ârifî BuzurĶi İslâmî, 2. bs, Tahran, 1994, V, 217; eş-Şafedî, Şalâhuddîn Ħalil b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvût, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1. bs, Beyrut, 2000, V, 75; el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 117.

⁷⁶ İbn Ħallikân, Ebû'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zamân*, thk. İhsân 'Abbâs, Dârû Şâdir, Beyrut, 1972, III, 101; el-'Ukberî, Ebû'l-Bekâ 'Abdullâh b. el-Ħüseyn, *Î'râbu Lâmiyyeti's-Şenferâ*, thk. Muhammed Edib 'Abdulvâhid Cûmrân, el-Mektebu'l-İslâmî, bs, 1, Beyrut, 1984, s. 9-10.

⁷⁷ Yâkût el-Ħamevî, Şihâbuddîn Ebû 'Abdillâh Yâkût b. 'Abdillâh er-Rûmî el-BaĶdadî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dârû Şâdir, Beyrut, 1977, I, 459; ed-Dûrî, Abdülaziz, "BaĶdat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, IV, 425-426.

meydana gelen savaşlar sebep olmuştur. Diğeri ise; Buveyh oğullarının 334/945 yılında, Bağdat'ı istila etmesi ile meydana gelmiştir.⁷⁸

Bu kargaşalar neticesinde Abbâsî hilafetinin hâkimiyet sahası daralmıştır. Bağdat, IV/X asrın ortalarında önce İranlılar'ın sonra Türk hanedanlarının hâkimiyeti altına girmiştir. Bu tarihlerden sonra Abbâsîler için gerileme dönemi başlamıştır. Bağdat şehri, kuruluşundan, Abbâsî devletinin yıkılışına kadar hilafet merkezi olmuştur. Osmanlılar döneminde ise Bağdat şehri, Osmanlı vilâyetinin merkezi konumundayken, m. 1921'den sonra Irak Cumhuriyeti'nin başkenti olmuştur.⁷⁹

Bağdat şehrinin kurulması neticesinde İslam kültür ve medeniyetinin en parlak, en yaratıcı devri başlamıştır. Bağdat şehrinin oluşumu ile birlikte camiiler, divanlar, medreseler, saraylar, köşkler, kervansaraylar ve pazarlar inşa edilmiştir. İnşa edilen bu yapıların en önemli olanlarından birisi de hiç şüphesiz medreselerdir. İlimin merkezi olan Bağdat şehri, adı yıllarca anılacak olan medreseleri ve bu medreselerde yetişen âlimleri ile şöhret kazanmıştır. Bağdat'a kurulan ilk medrese Nizamiye Medresesi'dir. Bu medrese 458/1066 yılında faaliyet gösterdikten sonra 503/1110 yılında yeniden inşa edilmiştir. İleriki dönemlerde ise Muntasırıye medreseleri kurulmuştur.⁸⁰

Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî de bu medreselerde yetişen nadide şahsiyetlerden biridir. O dönemin ürünü olan eserlerinin günümüze kadar ulaşarak, ilim dünyasını aydınlatmış olması, onun döneminin ilmî açıdan ne derece parlak olduğunun bir göstergesidir.

1.3. Yaşadığı Dönemin Siyasi Durumu

Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî'nin yaşadığı dönemde, önemli siyasi gelişmeler ve bu gelişmelere bağlı olarak da önemli hadiseler yaşanmıştır. Bağdat'ta hüküm sürmekte olan Abbâsî devletinin dördüncü dönemi, Selçuklular'ın 447/1055'te Bağdat'a girmesiyle başlayan ve Bağdat'ın 656/1258'de Moğollar tarafından istila edilmesine

⁷⁸ Mahmûd, *el-Medresetu'l-Bağdâdiyye*, s. 18-19; Ergin, *el-'Ukberî ve el-Lubâb fî İleli'l-Binâi ve'l-Î'râb*, s. 23.

⁷⁹ Barthold, Wilhelm, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. Mehmet Fuad Köprülü, D.İ.B. Yay, 6. bs, Ankara, 1984, s. 36; ed-Dûrî, "Bağdat", IV, 425-426.

⁸⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I, 544-545; ed-Dûrî, "Bağdat", IV, 427-431; Mahmûd, *el-Medresetu'l-Bağdâdiyye*, s. 14-15.

kadar devam eden dönemi kapsamıştır. Abbâsî devletinin zayıflaması ile beraber hilafet merkezi Mısır'a intikal etmiştir. Bu siyasî hareketlilikler ve neticesinde meydana gelen olaylar İslam ümmetini ve beldelerini parçalamış, küçük devletlere ayırmıştır.⁸¹

Abbâsî devletinin dördüncü döneminde ortaya çıkan siyasi devletler olarak, Selçuklular, Moğollar, Endülüs Emevîleri ve Eyyübîler sayılabilir. Bu dönemde Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey (ö. 455/1063) 431/1040'de tahta geçmiş ve dönemin geleneklerine uygun olarak etraflarında bulunana hükümdarlara fetihnameler göndermiştir. Bu dönemde Abbâsî hilafetinin ve Fâtımîler'in bazı olaylar nedeniyle zayıflaması ile birlikte Selçuklu Devletinin yıldızı parlamaya başlamıştır. Güçlenen Selçuklular'ın yaptıkları fetihler Afganistan'dan başlayıp Akdeniz'e kadar uzanmıştır.⁸²

Çin sınırlarından başlayarak Şam sınırlarına kadar uzanan bu büyük imparatorluk yaklaşık üç yüzyıl kadar hükümranlığını sürdürmüştür.⁸³ Selçuklu hanedanlarının 429/1038-707/1308 tarihleri arasında hüküm sürdüğü, devlet isimleri ve tarihleri şu şekilde sıralanabilir:

1	Büyük Selçuklular	429/1038	552/1158
2	Kırmân Selçukluları	433/1042	583/1188
3	Anadolu Selçukluları	467/1075	707/1308
4	Rum şehrinin Selçukluları	470/1078	700/1301
5	Suriye Selçukluları	471/1079	510/1117
6	Şam Selçukları	487/1095	511/1118
7	Kürdistan Selçukluları	511/1118	590/1194

⁸¹ Zeydân, Corci, *Târihu Âdâbî'l-Luğatî'l-'Arabîyye*, Dâru'l-Hilal, by. ty. III, 8; el-'Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâtî'l-Harîriyye*, s. 17.

⁸² Zeydân, *Târihu Âdâb*, III, 8; Mahmûd, *el-Medresetu'l-Bağdâdiyye*, s. 27.

⁸³ Sümer, "Selçuklular", XXXVI, 365; Zeydân, *Târihu Âdâb*, III, 8.

Büyük Selçuklu devleti zayıflayarak parçalanmaya başladığı sırada Irak Selçuklular'ı yaklaşık 76 yıl daha hâkimiyetlerini korumuşlardır. Hâkimiyeti tamamen ele geçiren Irak Selçuklular'ının hükümdarı Sultan Mesut'un ölümünden sonra Abbâsî halifesi el-Muktefî Liemrillâh 530/1136-555/1160 yılların arasında, el-'Ukberî'nin hocalarından olan Abbâsî veziri Ebû'l-Muzaffer Yahyâ b. Hubeyra b. Muhammed eş-Şeybânî el-Ĥanbelî'in (ö. 560/1165) gayreti ve yardımı ile Abbâsî halifesi olarak hareket etmeye başlamıştır.⁸⁴

Bu dönem içerisinde Haçlılar da Şam'ın birçok beldesini ele geçirerek 492/1098 yılından 582/1186 yılına kadar hüküm sürmüşlerdir. Haçlılar'ın halkın arasına karıştıktan sonra, gayrimüslimlerin Müslümanlarla evlenmesinde ve bunun gibi İslam'a uygun olmayan başka konularda da bir engel olmadığını savunmuşlardır. Bunların bu hareketlerine karşı çıkanlar olmuştur. En çok karşı çıkan milletlerin başında, Farslar ve Türkler gelmiştir.⁸⁵

Bu dönemin sonlarına doğru Moğollar'ın komutanı Cengiz Han (ö. 624/1227), ortaya çıkmış ve VII. Asrın başlarında İslam topraklarına girmiştir. Bağdat'ı ele geçirdikten sonra daha önce benzeri görülmemeyen zulümler yapmış ve 656/1258 senesinde halife Musta'sım-Billâh'ı öldürmüştür. Moğolların İslam topraklarında, İslam medeniyetini ortadan kaldırma çabası ile medreseleri yıkması neticesinde, lügat ve edebiyata büyük bir darbe vurmuştur. Bu zulümlerin sonuçları sonraki asırlarda çok daha net anlaşılmıştır.⁸⁶

Abbâsî devletinin parçalanması gibi, aynı dönem içerisinde Endülüs devleti de birliğini kaybetmiştir.⁸⁷ Kaynaklarda ilk defa ismi 525/1131 yıllarında geçen Eyyübîler'in de dönemin siyasî hayatına etki eden güçlü oluşumlardan olduğu görülmektedir. Eyyübîler'in en önemli dönemi 559/1164-564/1169 yılları arasında

⁸⁴ el-'Ukberî, *İ'râbu Lâmiyye*, s. 10; Ergin, *el-'Ukberî ve el-Lubâb fi İleli'l-Binâi ve'l-İrâbi*, s. 25.

⁸⁵ Zeydân, *Târihu Âdâb*, III, 9.

⁸⁶ Kafalı, Mustafa, "Cengiz Han" *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, VII, 368; Zeydân, *Târihu Âdâb*, III, 9.

⁸⁷ Zeydân, *Târihu Âdâb*, III, 9-10; Özdemir, Mehmet, "Endülüs" *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, XI, 211-213.

Mısır seferleri ile başlamış ve yaptıkları pek çok fetih ile İslam devletlerinin sayısı onlara ulaşmıştır.⁸⁸

İslam dünyasında bütün bu siyasî olayların ve gelişmelerin olduğu bir dönemde yaşayan el-‘Ukberî, Abbâsî devletinin dört halifesinin yönetimine de şahit olmuştur. Muktefî Liemrillah (ö. 555/1160); Abbâsî halifesi olan Müstazhir Billah’ın oğlu Muktefî Liemrillah 489/1096 yılında doğmuş ve 530/1136 yılından 555/1160 yılına kadar Abbâsî devletinin halifesi olmuştur.⁸⁹ el-Müstencid Billah (ö. 566/1171); babası Muktefî Liemrillah’dır. Annesi Tâvus ise Rum asıllı bir cariyedir. el-Müstencid Billah 510/1117 yılında doğmuştur. Babasının vefatından sonra veliaht olarak 555/1160 yılından 566/1171 yılına kadar Abbâsî halifesi olmuştur.⁹⁰ el-Mustadî Biemrillâh (ö. 575/1180); babası el-Müstencid Billah’dır. Annesi ise Ermeni asıllıdır. el-Mustadî Biemrillâh 536/1142 yılında doğmuştur. Babası vefat ettiği gün halife seçilmiş ve 566/1171 yılından 575/1180 yılına kadar halifelik yapmıştır.⁹¹ en-Nâsır Lidînillâh (ö. 622/1226); babası Müstadî Biemrillâh annesi ise Türk asıllı bir cariyeye olan Zümrüt hatundur. en-Nâsır Lidînillâh 553/1159 yılında dünyaya gelmiştir. Babasının vefatından sonra tahta geçmiş ve 575/1180 yılından 622/1226 yılına kadar hüküm sürmüştür. Halife en-Nâsır Lidînillâh 47 yıl halifelik döneminde Abbâsî devletinin en güçlü ve uzun hilafeti ile beraber Abbâsî devletinin güçlü halifelerinden olmuş ve dönemin âlimlerine de büyük önem vermiştir.⁹² Halife en-Nâsır Lidînillâh döneminde, ömrünün son yıllarını yaşayan ve yine aynı dönemde vefat eden âlimlerden biri de el-‘Ukberî’dir. el-‘Ukberî asıl olgunluk ve şöhretini bu dönemde kazanmıştır. İrtibatta olduğu devlet adamları ile ara sıra edebiyat eğitimleri için meclislerine katılmış ve şöhret bulduğu ilim dalları ile devletin ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmıştır. Büyük ihtimal ile gözleri görmediği için siyasî hayatta

⁸⁸ Şeşen, Ramazan, “Eyyûbiler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, XII, 20; Zeydân, *Târihu Âdâb*, III, 10.

⁸⁹ es-Suyûtî, Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Târihu’l-Hulefâ*, thk. Muhammed Ğassân Naşûh ‘Azkul el-Huseynî, Vizâretu’l-Evkâf, 2. bs, Katar, 2013, s. 671; Özaydın, Abdülkerim, “Muktefî Liemrillah”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, XXXI, 145.

⁹⁰ Kayhan, Hüseyin, “Müstencid Billâh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, XXXII, 143; es-Suyûtî, *Târihu’l-Hulefâ*, s. 678.

⁹¹ es-Suyûtî, *Târihu’l-Hulefâ*, s. 681-685; Aktan, Ali, “Müstadî Biemrillâh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, XXXII, 128.

⁹² Hartmann, Angelika, “Nâsır Lidînillâh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, XXXII, 399; es-Suyûtî, *Târihu’l-Hulefâ*, s. 686.

yer almamıştır. Yazdığı eserler sayesinde Halife en-Nâsır Lidînillâh döneminde oluşturulan ilim mirasına el-‘Ukberî de katkıda bulunmuştur.⁹³

1.4. Yaşadığı Dönemin İctima‘î Durumu

Çok geniş bir coğrafyaya sahip olan Abbâsî devletinin sınırları içerisinde başta Araplar, Farslar, Türkler, Deylemler⁹⁴ ve Nabatîler olmak üzere farklı kavimlere mensup olan insanlar yaşamışlardır. Irak’ta yaşayan ilk Araplar, Şamlı bir grup olmuştur. Araplar’ın Bağdat’a yerleşmesi ile birlikte yerli halk ile akrabalığa, ticarete, ziraate, örf ve geleneğe dayalı ilişkiler kurulmuştur. Abbâsî devletinin, uzun dönemi içerisinde yaşayan Araplar, siyaset işlerine de karışmış ve özellikle Abbâsî devletinin zayıflaması konusunda daha etkin rol oynamışlardır.⁹⁵

Abbâsî devletinin son dönemindeki Farslar, Emevî döneminin yakın tarihlerinde Vâsıt⁹⁶ şehrine yerleşmişlerdir.⁹⁷ Bunlar ile birlikte Abbâsî Devleti, Farslar’ı kendi yanlarına çekmek ve siyasî amaçlarına ulaşmak için bunlara tüm imkânları sağlamıştır. Hatta Farslar’ın milli bayramlarına karşı çıkmamış, bizzat halifeler bu bayramlara katılmış ve sonraki dönemlerde bu bayramlar resmi hale gelmiştir.⁹⁸

Bununla birlikte, Abbâsî devletinin hâkim olduğu coğrafya içerisinde yaşayan Deylemler ve Nabatiler olmak üzere daha nice etnik kavimler yaşamıştır. el-‘Ukberî’nin yaşadığı dönemde Müslümanlar, Hıristiyanlar, Yahudiler ve Sâbiîler gibi farklı dinlere mensup olan insanlar yaşamışlardır. Bu nedenle aralarında zaman zaman çatışmalar ve ihtilaflar ortaya çıkmıştır.⁹⁹

⁹³ es-Suyûtî, *Târihu’l-Hulefâ*, s. 692.

⁹⁴ Deylem, “İran’ın kuzeyinde Gilân eyaletinin bir bölümünü teşkil eden, Hazar deniziyle Kazvin arasındaki dağlık bölgenin ve bu bölgede yaşayan kavmin adıdır.” bkz. Yazıcı, Tahsin, “Deylem” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, IX, 263.

⁹⁵ el-Me‘âdidî, ‘Abdulkâdir Selmân, *Vâsıt fi’l-‘Aşri’l-‘Abbâsî*, ed-Dâru’l-‘Arabiyye lil-Mevsû‘ât, 1. bs, Beyrut, 2006, s. 170; Ferruh, Ömer, *Târihu’l-Edebi’l-‘Arabî*, Dâru’l-İlmî lil-Melâÿîn, 5. bs, Beyrut, 1989, III, 146.

⁹⁶ Vâsıt şehri, “Diclenin batı tarafında h. 81 ve m. 700 yılında inşa edilmiş ve Kûtul‘amâre’nin 80 km. güneybatısında Bağdat’a 180 km. uzaklıktadır.” bkz. Söylemez, Mehmet Mahfuz, “Vâsıt” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, XLII, 541.

⁹⁷ el-Me‘âdidî, *Vâsıt fi’l-‘Aşri’l-‘Abbâsî*, s. 173-175.

⁹⁸ Hâkrend, Şukrullah - Zerdüş, Zehra, “Ceşn hâi İrani der Devrehî Evvelî ‘Abbâsî h. 132-232”, *Cestâr hâi Tarihi Pojohişgâh ‘Ulum İnsani ve Mutali‘ât Ferhangî*, 2/2, 2012, s. 39; Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbâsîler” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, I, 47.

⁹⁹ el-Me‘âdidî, *Vâsıt fi’l-‘Aşri’l-‘Abbâsî*, s. 167.

Bu dönemde dikkatleri çeken başka bir husus, sufi hareketlerin ortaya çıkmasıdır. Halkın birçoğu sonu gelmeyen savaşlardan bıkmış, çatışmalar ve çekişmelerin söylenti ve heyulasından uzak kalmak için camilere, zaviyelere ve sûfilerin dergâhlarına akın etmişlerdir.¹⁰⁰

Abbâsî devletinde toplum; Havaş ve Avam denilen iki tabakadan oluşmaktaydı. Halifenin yakınları, vezirler, emirler, kadılar, âlimler, edebiyatçılar ve kâtiplerden oluşan birinci tabakayı oluştururken, ikinci tabaka esnaflar, sanatkârlar, askerler, çiftçiler, köleler ve diğer gruplardan oluşmaktaydı.¹⁰¹

Abbâsîler döneminde refahın artması ve toplumun ikiye ayrılması ile insanların yaşam şekli de değişiklik göstermiştir. İlk sırada gelen Havaş mensupları için halifenin yanına girmek maksadıyla Bâbu'l-Haşşa adında özel bir kapı tahsis edilmiştir. Havaş mensupları daha lüks ve konfor içinde yaşamışlardır. Ne yazık ki havaş tabakasında varlık ve israf içinde yaşayanların başında halifeler ve devlet mensupları gelmişlerdir.¹⁰² Fakat ikinci tabaka olarak adlandırılan avam tabakası havaş tabakasına göre daha zorluk ve yokluk içinde çok kötü evlerde yaşamışlardır.¹⁰³

Giyim ve kuşam konusunda saray çevreleri ve şehir ahalisi daha çok Sâsânîler'i taklit etmişlerdir. Hatta Farşlılar'ın kıyafetleri Abbâsî döneminde sarayın resmi kıyafeti olmuştur. Bu dönemde dini bayramlara büyük önem verilmiştir. Bayram namazlarını halife bizzat kendisi kıldırılmış ve törenlere katılmıştır.¹⁰⁴

Abbâsî devletinin iktidara gelmesi ile yapılan değişiklikler İslam dünyasının iktisadî alanlarında açıkça görülmüştür. 'Adudüdevle h. 369 yılında Bağdat şehrinin imarına başladığında ilk olarak camilerin, çarşıların yapılmasına, yıkılmış olan evlerin tadilatına, kuyuların kazılmasına, hacca gidenlerin daha rahat gitmesi için Irak'tan Mekke'ye kadar olan yolun tamiratına önem vermiştir. Ziraat alanları

¹⁰⁰ Ferruḥ, *Târiḥu'l-Edebi'l-'Arabî*, III, 147.

¹⁰¹ Yıldız, "Abbâsîler", I, 46; Mahmûd, *el-Medresetu'l-Bağdâdiyye*, s. 30.

¹⁰² Mahmûd, *el-Medresetu'l-Bağdâdiyye*, s. 30; Yıldız, "Abbâsîler", I, 47.

¹⁰³ Yıldız, "Abbâsîler", I, 47; Mahmûd, *el-Medresetu'l-Bağdâdiyye*, s. 33.

¹⁰⁴ Yıldız, "Abbâsîler", I, 47.

geniştirilmiş, ¹⁰⁵ endüstri alanlarında çalışmalar büyük hız kazanarak sanayinin gelişiminin yolu açılmıştır. ¹⁰⁶

Kültür ve medeniyet seviyesinin yükselmesiyle birlikte milletler arasında ticaret hacmi de gelişmiş ve kısa zamanda dünya ticaretinde Müslümanlar söz sahibi olmuşlardır. Devletin gelir kaynaklarını zekât, haraç, cizye, öşür, fey, ganimetler ve örfi vergiler oluşturmuştur. Devlet hazinesini korumak ve bütçeyi dengeli bir şekilde tutmak için kurulan Divânu'l-Haraç ve Divânu Beyti'l-Mâl kurulmuştur. Dolayısıyla büyük meblağlara ulaşan devletin gelirleri halkın yüksek bir refaha eriştiğini de göstermiştir. ¹⁰⁷

1.5. Yaşadığı Dönemin İlmî ve Kültürel Durumu

İslam, kültür ve medeniyeti açısından Abbâsîler döneminin önemli bir çağ olduğu bir gerçektir. Abbâsî devleti ile beraber kurulan Bağdat, hızlı gelişimi ile birlikte III. ve IV. yüzyılda İslam dünyasının en büyük şehri, en önemli ilim, kültür ve medeniyet merkezlerinden biri olmuştur. Refah seviyesi yüksek bir şehir olmasına paralel olarak Bağdat şehrinin ilim, edebiyat ve sanata ciddi bir şekilde etkisi olmuştur. Zamanında halifelerin de bizzat bu alanların içinde olmaları ya da bu alanları desteklemeleri sebebiyle medeniyet bakımından yükselme ve gelişme elde edilmiştir. Misli görülmemiş bu imkânlar çerçevesinde büyük âlimler, filozoflar, düşünürler ve edebiyatçılar yetişmiştir. Bağdat şehri, dinî ilimler ile beraber fen ilimleri sahasında da büyük bir merkez haline gelmiş ve bu sahada büyük âlimler yetişmiştir. ¹⁰⁸

Bu dönemde kurulmuş olan müesseseler ve ilim merkezleri zamanla gelişerek modern Avrupa medeniyetinin doğmasına etkili olmuştur. Mescitler ve camiler İslamî eğitim ve öğretim alanında önemli bir yere sahip olmuştur. Bu mekânlar ibadethane olması dışında zengin kitap koleksiyonu ile birer kütüphane, eğitim ve öğretim merkezi olarak kullanılmıştır. Bunlar ile beraber Abbâsî döneminde yükseköğretim düzeyinde müessese olarak Bağdat'ta kurulan Beytü'l-hikme ve

¹⁰⁵ Mahmûd, *el-Medresetu'l-Bağdâdiyye*, s. 35; Yıldız, "Abbâsîler", I, 47.

¹⁰⁶ Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, s. 160.

¹⁰⁷ Yıldız, "Abbâsîler", I, 47-48.

¹⁰⁸ Özeydın, Abdülkerim, "Bağdat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, IV, 437.

Cundişapur akademisi, vereceğimiz örneklerin bazılarındandır. Eğitim, öğretim ve Dâru't-Terceme dışında açık kütüphane olarak da halka hizmet veren bu müesseselerin yanında Hizânetü'l-hikme ve Hizânetü'l-kütüb denilen kütüphaneler ayrıca birer eğitim ve öğretim merkezi olarak faaliyete sunulmuştur.¹⁰⁹

Abbâsî devletinin parçalanmaya başladığı tarihten itibaren, h. X-XIV. yüzyıllar arasında Farsça'nın ve bir asır sonra Türkçe'nin sağlam kültür dilleri haline gelmeleri, farklı coğrafyalarda Arap kökenli büyük İslam devletlerinin şekillenmesi, tarihçiliğin tekâmülüne büyük bir hız kazanmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla gerek Arapça olarak gerekse diğer dillerde çok önemli, kültürel açıdan zengin tarihi kaynaklar ortaya çıkmıştır.¹¹⁰

Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî'nin yaşadığı dönem, Abbâsî devletinin siyasi açıdan, taht ve iktidar mücadeleleri ile dolu bir dönem olmasıyla birlikte, ilim ve kültürel açıdan da önemli bir dönem olmuştur. Bu rekabet sonucunda yöneticiler kendilerine yakın bildikleri âlimlerden faydalanmak için bu âlimlere önem vermişler ve onlara yardım etmişlerdir. Bu vesile ile düşünce dünyası hareketlilik göstermiş h. IV. yüzyılda âlimler ve edebiyatçılar arasında çıkan rekabetler ve tartışmalar sonucunda farklı milletlerin kültürel zenginliğini ortaya çıkararak sonraki nesillerin bilinçlenmesi için Dâru't-Tercemeler kurulmuş, gelişmeye ve yenilenmeye yol açan anlayış ve farkındalık desteklenmiştir.¹¹¹

Birçok yerde Eyyübîler, dinî ilimler için medreseler inşa etmiş ve bu dönemde ilmî çalışmalara hız kazandırılmıştır.¹¹² Emevîler ile ortaya çıkmaya başlayan bazı ilim dalları Abbâsîler döneminde sistemli bir şekilde gelişerek kapsamlı ilim dalları haline gelmiştir. Abbâsî devletinin içerisinde farklı dilleri konuşan insanların mevcut olması hasebiyle dil ve edebiyata ayrıca önem verilmiştir. Temel İslam ilimleri olarak da; tefsir, kırâat, hadis, fıkıh, kelim ve tasavvuf ilimleri öğretilmiştir.¹¹³

¹⁰⁹ Yıldız, "Abbâsîler", I, 40-41.

¹¹⁰ Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, s. 154.

¹¹¹ el-'Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Mağâmâtî'l-Harîriyye*, s. 14; Mahmûd, *el-Medresetu'l-Bağdâdiyye*, s. 35.

¹¹² Ferruh, *Târihu'l-Edebî'l-'Arabî*, III, 148.

¹¹³ Dayf, Şevkî, *Târihu'l-Edebî'l-'Arabî*, Dâru'l-Me'ârif, 2. bs, Kahire, 1973, IV, 129-130; Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, s. 142; Yıldız, "Abbâsîler", I, 41-46.

Genel olarak halifelerin en yakın çevreleri ilim adamları olmuş özellikle din âlimleri, hekimler, edebiyatçılar, şairler ve felsefeciler halifelerin meclislerinde bulunmuştur.¹¹⁴ el-‘Ukberî kendi döneminin devlet adamlarından ilgi görmüş, zaman zaman bu devlet adamlarının meclislerine ve ders halkalarına katılmıştır. Talebelik zamanında birçok ilim dallarında âlimlerden dersler almıştır. Dönemin güçlü veziri, Yahyâ b. Hûbeyre b. Muhammed ez-Zûhli eş-Şeybânî el-Vezir’den hadis dersi almıştır.¹¹⁵ el-‘Ukberî ders aldığı gibi hocalık da yapmıştır.¹¹⁶

Gelişen ve büyüyen ilim ve kültür, Selçuklular döneminde de daha çok gelişmiş ve devam etmiştir. Buna en büyük katkıyı sağlayan yeni müesseseler ve medreseler olmuştur. İslam eğitim tarihinde büyük katkısı ve yeri olan Nizâmülmülk, 1065-1067 yıllar arasında Alpaslan’ın da desteklediği Bağdat Nizamiye Medresesini bir külliye şeklinde inşa etmiştir.¹¹⁷ Nizamiye medresesinde dönemin ünlü âlimleri müderrislik yapmış, medresedeki görevleri ağırlık olarak Şafî’ler üstlendikleri için ilk sırada Şafî ve sonra Hanefi fıkıhları ön plana çıkmıştır.¹¹⁸

2. EL-‘UKBERÎ’NİN HAYATI

Hayatının tümünü ilim öğrenerek ve öğreterek Bağdat şehrinde geçiren Ebû’l-Bekâ el-‘Ukberî h. VI. yüzyılın ikinci yarısı ile h. VII. yüzyılın başlarında yaşamıştır.

2.1. İsmi ve Nesebi

Öğrencilerinden el-Munzirî, *et-Tekmile li-Vefeyâti’n-Nakale* adlı eserinde babasının adını Hüseyin yerine Hasen olarak kullanmıştır.¹¹⁹ İbnu’l-Esîr’in (ö. 630/1233) *el-Kâmil fi Târih* adlı eserinde el-‘Ukberî’nin ismi Ebû’l-Bekâ ‘Abdullâh

¹¹⁴ Mahmûd, *el-Medresetu’l-Bağdâdiyye*, s. 37.

¹¹⁵ ed-Dâvudî, Şemseddin Muhammed b. ‘Ali b. Ahmed, *Tabakâtu’l-Mufessirîn*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1. bs, Beyrut, 1983, I, 231; Ergin, *el-‘Ukberî ve el-Lubâb fi İleli’l-Binâi ve’l-İ’râb*, s. 39; el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn*, s. 21; el-‘Ukberî, *İ’râbu’l-Kırâat*, I, 26; el-‘Ukberî, Ebû’l-Bekâ ‘Abdullâh b. el-Huseyn, *el-Meşûfu’l-Mu’lem fi Tertibi’l-İslâh ‘alâ Hurûfi’l-Mu’cem*, thk. Yâsîn Muhammed es-Sevvâs, Dâru’l-Fikr, Dimeşk, 1983, I, 14; el-‘Ukberî, *Şerhu mâ fi’l-Makâmâti’l-Harîriyye*, s. 28; el-‘Ukberî, *el-Lubâb*, s. 29.

¹¹⁶ Özbalkıç, Mehmet Reşit, “İbn Ebû’l-Hadîd”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999, XIX, 464; Tûleymât, Gâzî Muhtâr, “el-Lubâb fi ‘İleli’l-Binâi ve’l-İ’râb lil ‘Ukberî”, *Merkezî Cum‘âtu’l-Mâcid li’s-Şekâfe ve’t-Tûrâs*, sy. 16, 1997, s. 100; İbn Hâllikân, *Vefeyâtu’l-A’yân*, VII, 342.

¹¹⁷ Özeydî, Abdülkerim, “Nizâmülmülk” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, XXXIII, 195.

¹¹⁸ Özeydî, “Nizamiye Medresesi” XXXIII, 189.

¹¹⁹ el-Munzirî, Ebû Muhammed Zekiyyuddîn Abdul‘azîm b. ‘Abdilkavî b. ‘Abdillâh, *et-Tekmile li-Vefeyâti’n-Nakale*, thk. Başâr ‘Avâd M‘arûf, Muessesetu’r-Risâle, 3. bs, Beyrut, 1984, II, 461.

b. el-Hüseyn b. ‘Abdullâh el-‘Ukberî eđ-Darîr en-Nahvî şeklinde geçmiştir.¹²⁰ Bunların dışındaki kaynaklarda ismi, Ebû'l-Beķâ Muhibbuddîn ‘Abdullâh b. el-Hüseyn b. ‘Abdillâh el-‘Ukberî el-Ezcî el-Bağdadî şeklinde geçmektedir.¹²¹

Künyesi “Ebû'l-Beķâ” ve lakabı “Muhibbuddîn”dir. Küçük yaşta çiçek hastalığından dolayı gözlerini kaybettiği için “eđ-Darîr” lakabı ile de anılmıştır.¹²² el-‘Ukberî, farklı nesepler ile anılmış ve tanınmıştır. Bunlar; el-‘Ukberî, el-Bağdadî, el-Ezcî, el-Hanbelî ve el-Ķâdirî nesepleridir.

1- el-‘Ukberî: Kendisinin en çok tanındığı ve birçok âlimin kendisi için kullandığı el-‘Ukberî nisbesi, memleketi ‘Ukberâ’ya atfen kullanılmaktadır. Ailesi ‘Ukberâ’dan göç edip Bağdat’a yerleşmiştir. Pek çok âlimin yetiştiği şehir ‘Ukberâ, Dicle nehrinin kıyısında ve Bağdat’ın yaklaşık beş ya da on fersâh uzağında doğu tarafında olan bir şehirdir.¹²³

2- el-Bağdadî: Bağdat’ta doğduğu ve hayatının hepsini burada geçirdiği için el-Bağdadî nesebi ile Bağdat’a nispet edilmiştir.¹²⁴

3- el-Ezcî: el-Ezc; Bağdat’ın doğusunda büyük bir mahallenin ismidir. Bu mahallede yaşadığı için el-Ezcî nesebi ile el-Ezcî’ye nispet edilmiştir. eş-Şafedî (ö.764/1363), *Nektu'l-Himyân* adlı eserinde el-‘Ukberî’nin Bağdat’ta oturduğu mahalleyi el-Ezc kapısına nispet ederek el-Ezcî demiştir.¹²⁵

4- el-Hanbelî: Mezhepte, Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî’nin (ö. 241/855) mezhebine mensup olduğu için el-Hanbelî şeklinde nispet edilmiştir. Ayrıca Hanbelî mezhebinin kendi dönemindeki meşhur âlimlerindedir. Hanbelî mezhebinin tabakat

¹²⁰ İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hâsen ‘Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ebû'l-Fidâ ‘Abdullâh el-Kağî, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 4. bs, Beyrut, 2003, X, 398.

¹²¹ Bakırcı, Selami, “‘Ukberî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, XLII, 66

¹²² İbn Hâlikân, *Vefeyâtu'l-A’yân*, III, 100; Bakırcı, “‘Ukberî”, XLII, 66.

¹²³ Yâķût el-Hamevî, *Mu‘cemu'l-Buldân*, IV, 142; el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn*, s. 11-12; el-‘Ukberî, *İ‘râbu'l-Ķırâat*, I, 16; el-‘Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Maķâmâti'l-Haririyye*, s. 21; ed-Dâvudî, *Tabaķātu'l-Mufessirîn*, I, 231.

¹²⁴ el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn*, s. 12.

¹²⁵ eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 179; el-‘Ukberî, Ebû'l-Beķâ, *Dîvânî Ebî't-Tayyib el-Mutenebbî bi Şerhi Ebî'l-Beķâ el-‘Ukberî (et-Tibyân fi Şerhi'd-Dîvân)*, thk. Mustafa es-Sîķķâ, İbrâhîm el-Eb’yârî ve ‘Abdulhafız Şalabî, Dâru'l-Me’ârif, Beyrut, ty. I, 13; el-‘Ukberî, *İ‘râbu'l-Ķırâat*, I, 16; el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn*, s. 12.

kitaplarında ismi geçmektedir. Hanbelî mezhebi için birçok şerhler ve telifler yapmıştır.¹²⁶

5- el-Ķâdirî: Bu nesebi ile ilgili sadece İsmâil Bâşâ el-BaĶdadî'nin (ö. 1339/1920) *Hediyyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âşâru'l-Muşannifîn* adlı eserinde el-Ķâdirî'yi zikretmiştir. Bunun dışında başka bilgiye rastlanmamıştır.¹²⁷

el-'Ukberî, öğrendiği ve öğrettiği ilim dalları ile tanınmış ve bu ilim dallarına nispet edilmiştir. Bunlar; en-NaĶvi, el-LuĶavî, el-Farzî, el-Müfessir, el-Fakîh ve el-Hasîb'tir.¹²⁸

2.2. Doğumu ve Ailesi

Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî'nin doğum yeri olarak tüm tarihçiler ve âlimler BaĶdat şehrinde ittifak etmişlerdir. Sadece doğum tarihi ile ilgili bazı kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Doğum tarihi hakkında iki görüş vardır. Birinci görüş; el-'Ukberî'nin öğrencisi İbnu'd-Dubeysî, hocasının doğum tarihini 538/1143 olarak aktarmıştır. İbnu'l-Fûtî *Mûcemu'l-ElĶâb* adlı eserinde İbnu'd-Dubeysî'yi desteklemiştir. İkinci görüş ise; öğrencisi İbnu'l-Ķatî'î, kesin olmamakla birlikte 539/1144'un başları olarak rivayet etmiştir. Bu iki görüşe göre el-'Ukberî'nin doğum tarihi hicri 538/1143'un sonu ya da 539/1144'un başındaki yakın tarihler arasındadır. Ayrıca es-Suyûtî *BuĶyetu'l-Vuât* adlı eserinde 538/1143'un başları olarak zikretmiştir.¹²⁹

el-'Ukberî'nin ailesi ile ilgili kaynaklarda geniş bir bilgiye yer verilmemiştir. İhtimal ki ailesi İlim ehli ve tanınmış bir aile olmadığı için kaynaklar onlardan bahsetmemiştir. Zayıf bir rivayete göre el-'Ukberî'nin babası 'Abdullâh adı ile bilinmektedir. Bunun için el-'Ukberî'nin babasının büyük oğlu olduğu düşünülmüştür.¹³⁰

¹²⁶ el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-NaĶviyyîn*, s. 13.

¹²⁷ el-BaĶdadî, *Hediyyetu'l-Ârifîn*, I, 459.

¹²⁸ el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-NaĶviyyîn*, s. 13.

¹²⁹ es-Suyûtî, *BuĶyetu'l-Vuât*, II, 39; el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-NaĶviyyîn*, s. 13; Bakırcı, "Ukberî", XLII, 66; KeĶhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, Muessesetu'r-Risâle, 1. bs, Beyrut, 1993, II, 237.

¹³⁰ el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-NaĶviyyîn*, s. 15.

Kaynaklarda el-'Ukberî'nin evli olduğu ve Zeynuddîn 'Abdurrahmân, Ebû 'Abdullâh Muhammed ve Ebû Naşr 'Abdulaziz adında üç oğlu olduğu geçmektedir. Bunlardan Zeynuddîn 'Abdurrahmân babasına *el-Meşûfu'l-Mu'lem* adlı eserini başından sonuna kadar okumuştur. *el-Meşûfu'l-Mu'lem* adlı eserinde el-'Ukberî'nin hayatı ile ilgili yazılan bölümde, oğlu Zeynuddîn 'Abdurrahmân'ın kendisine birçok eserini okuduğundan, eserlerinin yazılmasına büyük katkısı bulunduğundan ve onun iyi bir alim olduğundan da övgü ile bahsetmiştir. el-'Ukberî *el-Meşûfu'l-Mu'lem* adlı eserinin mukaddime ve sonuç kısmında diğer iki oğlunun da kendisine kitapları okumada hazır bulduklarını zikretmiştir.¹³¹

el-'Ukberî'nin, Muhammed b. 'Abdirrahmân b. Ebû'l-Beğâ el-'Ukberî adında bir torunu olduğu kaynaklarda zikredilmiştir. Hacı Hâlife *Keşfu'z-Zunûn* adlı eserinde el-'Ukberî nispetini el-Bekrî şeklinde zikretmiş ve *Mecm'eu'l-Akvâl fi Me'âni'l-Emsâl* isminde altı ciltlik eseri olduğunu yazmıştır. Araştırmacılar Hacı Hâlife'nin el-Bekrî olarak ifade etmesini, sehven olarak değerlendirmişlerdir. İbnu'l-Fuvaîf'nin rivayetine göre dönemin âlimleri, Muhammed b. 'Abdirrahmân'nın dedesini övdüğüne şahit olmuşlardır. Yine İbnu'l-Fuvaîf'nin rivayetine göre Muhammed b. 'Abdirrahmân 656/1258 yılında şehit olduğunu da aktarmıştır.¹³²

el-'Ukberî'nin başka bir torunu olduğunu rivayet eden İbnu'l-Fuvaîf, ismini; el-Hasen b. Muhammed b. 'Abdirrahmân b. Ebû'l-Beğâ olarak aktarmıştır. Bağdat'ta doğmuş ve daha sonra Mısır'a gidip yaşamıştır.¹³³

2.3. Tahsili

el-'Ukberî'nin tahsili ile ilgili geniş bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Çocukluğunda yakalandığı çiçek hastalığı nedeniyle gözlerini kaybetmiş, bundan dolayı başka ilim merkezlerine gidememiş ve hayatının tamamını doğduğu şehir Bağdat'ta geçirmiştir. Bütün ilim tahsilini yaşadığı şehrin büyük âlimlerinden

¹³¹ el-'Ukberî, *el-Meşûfu'l-Mu'lem*, I, 43; el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 15-16; Ergin, *el-'Ukberî ve el-Lubâb fi İleli'l-Binâi ve'l-İrâbi*, s. 36.

¹³² ez-Zebîdî, Muhammed el-Murtazâ el-Hüseynî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. 'Abdussattâr Ahmed, Tab'âtu'l-Kuveyt, 2. bs, Kuveyt, 1965, I, 8; el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 16; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1597.

¹³³ Ergin, *el-'Ukberî ve el-Lubâb fi İleli'l-Binâi ve'l-İrâbi*, s. 37; el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 17.

almıştır. Bağdat'ın büyük bir ilim ve kültür merkezi olması el-'Ukberî'nin tahsiline büyük katkıda bulunmuştur.¹³⁴

Öğrencisi İbnu'n-Neccâr'ın (ö. 643/1245) rivayetine göre el-'Ukberî, tüm vakitlerinde ilim ile meşgul olmuştur. Hocası kendisine birçok eserlerini okumuş ve onunla uzun sohbetler yapmıştır.¹³⁵ Küçük yaşlardayken Kur'ân-ı Kerim'in bir kısmını ezberlemeye çalışmış ve kırâat ilminin temelini öğrenmek için farklı kitaplardan faydalanmıştır. Yaşı küçük olduğu halde dönemin önde gelen âlimlerinden ilim tahsil etmiş ve on sekiz yaşındayken büyük ilim halkalarına katılmıştır. Âmâ olduğu için kitapları okutarak dinlemeye ve dinlediklerini değerlendirip yazdırmaya çok önem vermiştir.¹³⁶

el-'Ukberî, kendisinin yaşadığı ve ona nispet edildiği el-Ezc mahallesinde bulunan okullarda okumuştur. Gözlerini kaybetmesinden dolayı kitapları okuyamamış ve yazamamıştır. Bu eksikliği gündüzleri öğrencileri ve yakınları tarafından giderilirken geceleri ise hanımı vasıtası ile giderilmiştir. Hatta el-'Ukberî'ye “öğrencilerinin öğrencisi” demişlerdir.¹³⁷

2.4. Hocaları ve Öğrencileri

2.4.1. Hocaları

Dönemin en meşhur ve önde gelen âlimlerden ders alan Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî, hocalarının ders halkalarına katılmış ve kendisini yetiştirmiştir.¹³⁸ Tahsil için Bağdat dışına çıktığına dair herhangi bir bilgiyle karşılaşmamıştır. Bütün hayatını Bağdat'ta geçiren el-'Ukberî'nin hocaları Bağdat'ta yaşayanlardan ve Bağdat'ta bulunanlardan oluşmaktadır. Bu hocaların meşhur olanları şunlardır:

¹³⁴ Bolelli, Nusrettin, “el-'Ukberî'nin Hayatı Şahsiyeti ve Eserleri”, *M.Ü. İlahiyat, Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 4, 1986, s. 402; Ergin, *el-'Ukberî ve el-Lubâb fi İleli'l-Binâi ve'l-İrâbı*, s. 37.

¹³⁵ ez-Zehabî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Beşşâr Avvâd M'aruf ve Muheyî Hilal es-Serhân, Muessesetu'r-Risâle, 11. bs, Beyrut, 1996, XXII, 92; el-'Ukberî, Ebû'l-Bekâ Muhibbuddîn 'Abdullâh b. Hüseyn el-Bağdadî, *el-Lubâb fi İleli'l-Binâi ve'l-İrâbı*, thk. Muhammed Osman, Mektebetu's-Şakâfeti'd-Diniyye, 1. bs, Kahire, 2009, s. 30-31.

¹³⁶ Ergin, *el-'Ukberî ve el-Lubâb fi İleli'l-Binâi ve'l-İrâbı*, s. 37; el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 17.

¹³⁷ el-'Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâti'l-Harîriyye*, s. 24; el-'Ukberî, *Dîvânî Ebî't-Ṭayyib*, I, 13; el-'Ukberî, *el-Meşûfu'l-Mu'lem*, I, 15; ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXII, 93.

¹³⁸ el-'Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâti'l-Harîriyye*, s. 26.

1- Ebû'l-Ĥâkîm İbrâhîm b. Dinâr en-Nehravânî el-Ĥanbelî, (ö. 566/1161): el-'Ukberî bu âlimden fıkıh dersi almıştır.¹³⁹

2- Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. el-Mubârek b. Sa'd el-Muraqqâ'âtî (ö. 570/1174): el-'Ukberî'nin küçük yaşta hadis dersi aldığı hocalarındandır. Ahmed b. Mubârek'in bilinen nesebi diğer kaynaklarda el-Muraqqâ'âtî olarak geçmişken, eş-Şafedî'nin *Nektu'l-Hamyân fi Naktu'l-Umyân* ve el-'Ukberî'nin *İ'râbu'l-Kırâati's-Şevâz*, adlı eserinde el-Murka'ânî şeklinde ifade edilmiştir.¹⁴⁰

3- Ebû Zur'a Tâhir b. Muhammed b. 'Ali el-Mağdisî (ö. 566/1171): Rey'de doğmuş ve birçok kez hacca gitmiştir. el-'Ukberî bu âlimden hadis dersi almıştır.¹⁴¹

4- Ebû'l-Ferec Cemâluddîn 'Abdurrahmân b. 'Ali b. Muhammed el-Bağdadî İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201): Hanbelî mezhebinde olan İbnu'l-Cevzî, dönemin önde gelen tarih ve hadis âlimlerindedir. el-'Ukberî bu alimden edebiyat ve lügat ile ilgili dersler almıştır.¹⁴²

5- Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Ahmed b. Ahmed b. Ahmed el-Ĥaşşâb el-Bağdadî (ö. 567/1172): Lügat ve nahiv dalında meşhur âlimlerden olan İbnu'l-Ĥaşşâb, tefsir, hadis, lügat, ferâiz, mantık ve matematik konularında da bilgi sahibi idi. Ebû 'Ali el-Fârisî kadar nahiv bilgisine sahip olduğunu söylemişlerdir. el-'Ukberî el-Ĥaşşâb'tan hadis, edebiyat, nahiv, ferâiz ve hesap alanlarında ders almıştır.¹⁴³

¹³⁹ eş-Şafedî, *el-Vâfi*, V, 227; el-Munzirî, *et-Tekmile*, II, 461; el-'Ukberî, *İ'râbu'l-Kırâat*, I, 21; ed-Dâvudî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 231.

¹⁴⁰ eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 179; el-'Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâti'l-Ĥarîriyye*, s. 28; el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 18; el-'Ukberî, *İ'râbu'l-Kırâat*, I, 21-22.

¹⁴¹ el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 18; el-Munzirî, *et-Tekmile*, II, 461; el-'Ukberî, *İ'râbu'l-Kırâat*, I, 22; ed-Dâvudî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 231.

¹⁴² eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 179; el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 19; el-'Ukberî, *İ'râbu'l-Kırâat*, I, 22-23.

¹⁴³ el-Munzirî, *et-Tekmile*, II, 461; el-'Ukberî, *İ'râbu'l-Kırâat*, I, 23-24; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXII, 92; el-'Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâti'l-Ĥarîriyye*, s. 28; el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 19; Ergin, *el-'Ukberî ve el-Lubâb fi İleli'l-Binâi ve'l-İrâbi*, s. 39-40; el-'Ukberî, *el-Meşûfu'l-Mu'lem*, I, 13; ed-Dâvudî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 231.

6- ‘Abdullâh b. Muhammed Ebû Bekr en-Nağûr (ö. 565/1170): el-‘Ukberî küçüklüğünde ondan hadis dersi almıştır. Onun güvenilir bir hadisçi olduğunu rivayet etmişlerdir.¹⁴⁴

7- ‘Ali b. Hâsen b. ‘Asâkir b. el-Murahhab b. el-Avvâm Ebû'l-Hâsen el-Betâihî eđ-Đarîr el-Muğrî (ö. 572/1176): Kırâat ilminde önde gelen âlimlerden olan el-Muğrî, el-‘Ukberî’ye Kur’ân ve kırâat ilmini öğretmiştir.¹⁴⁵

8- Ebû'l-Hâsen ‘Ali b. ‘Abdirrahîm İbnu'l-‘Assâr el-Bağdadî b. İbrâhîm es-Sulemî (ö. 576/1180): İbnu'l-Assâr ile meşhur olmuş ve bazı kaynaklarda adı İbnu'l-Kassâr şeklinde ifade edilmiştir. el-‘Ukberî, bu âlimden lügat dersi almıştır.¹⁴⁶

9- Muhammed b. ‘Adilbâkî b. Ahmed b. Suleyman b. el-Battî el-Bağdadî Ebû'l-Feth (ö. 564/1169): el-‘Ukberî’nin hadis hocası olmuştur.¹⁴⁷

10- Muhammed b. ‘Ali el-Mubârek Ebû'l-Fağl Mueyyeduddîn İbnu'l-Ğassâb (ö. 592/1195): el-‘Ukberî’nin lügat hocası olmakla beraber, vezirlik yaptığı bilgisi de kaynaklarda geçmektedir.¹⁴⁸

11- Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. el-Huseyn el-Ferrâ Kâğî Ebû Ya‘lâ es-Sağîr (ö. 560/1165): Fesahati ile meşhur olmuş ve mezhepler arasındaki ihtilafı konuların münazarasında öne çıkmıştır. Dönemin kadılık görevlerinde bulunan Ebû Ya‘lâ es-Sağîr, el-‘Ukberî’ye fıkıh dersi vermiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁴ el-Munzirî, *et-Tekmile*, II, 461; eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s.179; ez-Zehebî, *Siyeru A‘lâmi'n-Nubelâ*, XXII, 92; el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 20; el-‘Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâti'l-Harîriyye*, s. 26; el-‘Ukberî, *İ‘râbu'l-Kırâat*, I, 24; ed-Dâvudî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 231.

¹⁴⁵ ed-Dâvudî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 231. el-‘Ukberî, *İ‘râbu'l-Kırâat*, I, 24-24; ez-Zehebî, *Siyeru A‘lâmi'n-Nubelâ*, XXII, 92; el-‘Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâti'l-Harîriyye*, s. 28; el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 20; el-‘Ukberî, *el-Meşûfu'l-Mu‘lem*, I, 13.

¹⁴⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemu'l-Udebâ*, IV, 1794-1795; el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 20; el-‘Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâti'l-Harîriyye*, s. 28; eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s.179; el-‘Ukberî, *İ‘râbu'l-Kırâat*, I, 24.

¹⁴⁷ el-Munzirî, *et-Tekmile*, II, 461; el-‘Ukberî, *İ‘râbu'l-Kırâat*, I, 25; el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 20; el-‘Ukberî, *el-Meşûfu'l-Mu‘lem*, I, 14; el-‘Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâti'l-Harîriyye*, s. 27-28; ez-Zehebî, *Siyeru A‘lâmi'n-Nubelâ*, XXII, 92; eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s.179; ed-Dâvudî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 231.

¹⁴⁸ el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 20; el-‘Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâti'l-Harîriyye*, s. 27.

¹⁴⁹ ez-Zehebî, *Siyeru A‘lâmi'n-Nubelâ*, XXII, 92; el-‘Ukberî, *İ‘râbu'l-Kırâat*, I, 25-26; el-‘Ukberî, *el-Meşûfu'l-Mu‘lem*, I, 14; el-‘Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâti'l-Harîriyye*, s. 27; el-‘Ukberî, *et-*

12- Ebû'l-Berekât Yahyâ b. Nacâh b. Mes'ûd b. 'Abdullâh el-Ĥanbelî (ö. 569/1173): el-'Ukberî bu zattan birçok hadis dinlemiş aynı zamanda lügat, hadis, Arapça, nahiv ve edebiyat dersleri almıştır.¹⁵⁰

13- Ebû'l-Muzaffer Yahyâ b. Hubeyra b. Muhammed eş-Şeybânî el-Ĥanbelî (ö. 560/1165): Abbasi hilafetinin güçlü vezirlerinden olan İbn Hubeyra, Irak'ta Selçuklu hâkimiyetinin kurulmasında büyük rol oynamıştır. Fıkıh, edebiyat, lügat, nahiv âlimiydi ve el-'Ukberî bu âlimden hadis dersi almıştır.¹⁵¹

14- Ebû Medîn Şu'ayb b. el-Ĥuseyn el-Endelusî (ö. 594/1197): el-'Ukberî'nin hocalarından olduğu kaynaklarda geçmektedir.¹⁵²

Kaynakların bir kısmında bu âlimlerin, el-'Ukberî'nin hocası olması ile ilgili kısa bilgilere yer verilmiş, isimleri ifade edilip el-'Ukberî'nin onlardan farklı alanlarda dersler aldığı belirtilmiştir. Bazı kaynaklarda ise; âlimler sıra ile belirtilip daha detaylı bilgilere yer verilmiştir. Kaynaklarda isimleri belirtilmediği halde "bunlardan veya bir gruptan ders aldı" şeklinde de ifadeler kullanmışlardır.¹⁵³

2.4.2. Öğrencileri

el-'Ukberî, dönemin önde gelen âlimlerden dersler almış ve kendisini birçok ilim dalında yetiştirdikten sonra ilmini birçok kişiye aktarmıştır. Üstün bir ilim seviyesine ulaşan el-'Ukberî, hayattayken şöhretinin yankıları ülke sınırlarını

Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn, s. 20-21; Ergin, *el-'Ukberî ve el-Lubâb fî İleli'l-Binâi ve'l-İrâbi*, s. 39; ed-Dâvudî, *Ṭabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 231.

¹⁵⁰ ed-Dâvudî, *Ṭabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 231; el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 21; el-'Ukberî, *İ'râbu'l-Kırâat*, I, 26-27; el-'Ukberî, *el-Meşûfu'l-Mu'lem*, I, 13; el-'Ukberî, *Şerhu mâ fî'l-Makâmâti'l-Ĥarîriyye*, s. 26; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXII, 92.

¹⁵¹ ed-Dâvudî, *Ṭabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 231; Ergin, *el-'Ukberî ve el-Lubâb fî İleli'l-Binâi ve'l-İrâbi*, s. 39; el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 21; el-'Ukberî, *İ'râbu'l-Kırâat*, I, 26; el-'Ukberî, *el-Meşûfu'l-Mu'lem*, I, 14; el-'Ukberî, *Şerhu mâ fî'l-Makâmâti'l-Ĥarîriyye*, s. 28; el-'Ukberî, *el-Lubâb*, s. 29.

¹⁵² İbn Künfûz, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Hasen b. 'Ali b. el-Ĥaṭîb el-Kustanîni, *el-Vefeyât*, thk. Âdil Nuveyhiz, Dâru'l-Âfâki el-Cedide, 4. bs, Beyrut, 1983, s. 297-298; el-'Ukberî, *İ'râbu'l-Kırâat*, I, 22; en-Nebhânî, eş-Şeyh Yûsuf b. İsmâîl, *Câmi'u Kerâmâti'l-Evliyâ*, thk. İbrâhîm Atve 'Aûd, Merkezî Ehlî Sûnnet, 1. bs, Hint, 2001, II, 117.

¹⁵³ el-Yâfi'î, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Es'ad b. 'Ali b. Suleymân, *Mir'âtu'l-Cenân ve 'İbretu'l-Yakdân fî Ma'rifeti mâ Yu'tabir min Havâdisi'z-Zamân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. bs, Beyrut, 1997, IV, 26; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXII, 92.

aşmıştır.¹⁵⁴ İslam ülkelerinin farklı bölgelerinden olan öğrenciler, el-‘Ukberî’den ilim öğrenmek için Bağdat’a akın etmişlerdir.¹⁵⁵

Sayırsız öğrenci ve râvî, el-‘Ukberî’den farklı ilimleri tahsil etmek için Bağdat’a gelmişlerdir. Yanına gelen talebeler, el-‘Ukberî’den başta nahiv, Arap dili ve edebiyatı, hadis, i‘râb, fıkıh, ferâiz ve matematik gibi ilim alanlarında ders almış ve rivayetlerde bulunmuşlardır.¹⁵⁶ Bu öğrencilerin meşhur olanları şunlardır:

1- Ebû ‘Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût b. ‘Abdillâh el-Ḥamevî el-Bağdadî er-Rûmî (ö. 626/1229): Tarihçi, dilci ve edebiyatçısıdır.¹⁵⁷ *Mu‘cemu’l-Buldân*, *Mu‘cemu’l-Udebâ*, *Mec‘muû Kelam Ebû ‘Ali el-Fârisî* ve daha nice önemli eserlerin sahibidir.¹⁵⁸ Yâkût el-Ḥamevî *Mu‘cemu’l-Buldân* adlı eserinde ‘Ukberâ köyünden bahsederken “*dönemin imamı hocamız Muḥibbuddîn Ebû’l-Beḳâ ‘Abdullâh b. el-Huseyn en-Nahvî el-‘Ukberî de bu köyendir*” ifadesine yer vermiştir.¹⁵⁹

2- İbnu’l-Mustevfî Ebû’l-Berekât Şerefuddîn el-Mubârek b. Ahmed b. el-Mubârek el- Laḥmî el-Erbîlî (ö. 637/1239): Muhaddis, tarihçi, edip ve şair olan İbnu’l-Mustevfî el-‘Ukberî’den kitabet için icazet almıştır.¹⁶⁰

3- Ebû ‘Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. Saîd b. Yaḥyâ b. ‘Ali ed-Dubeyṣî (ö. 637/1239): Hadis hafızı, kırâat âlimi ve tarihçidir. Şafî mezhebine mensup¹⁶¹ olan İbnu’d-Dubeyṣî kendi eseri olan tarih kitabında el-‘Ukberî’den övgüyle bahsetmiş ve ondan ders aldığını da zikretmiştir.¹⁶²

¹⁵⁴ ed-Dâvudî, *Ṭabaḳâtu’l-Mufessirîn*, I, 231; Sâdikî, *Dâiretu’l-Me‘ârif*, V, 217.

¹⁵⁵ Sâdikî, *Dâiretu’l-Me‘ârif*, V, 217.

¹⁵⁶ el-‘Ukberî, *İ‘râbu’l-Kırâat*, I, 25-26; ez-Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nubelâ*, XXII, 93; el-‘Ukberî, *Şerḥu mâ fi’l-Maḳâmâti’l-Ḥarîriyye*, s. 29; eş-Şafedî, *Nektu’l-Himyân*, s. 179.

¹⁵⁷ ez-Zehebî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ahmed İbn Osmân, *el-İber fi Ḥaberi men Ğaber*, thk. Salahüddin el-Müncid, et-Turaṣî’l-‘Arabî Dâiretu’l-Meṭbua‘ât ve’n-Neşr, Kuveyt, 1960, V, 106-107.

¹⁵⁸ İbnu’l-İmâd, Şehâbeddin Ebû’l-Felâḥ ‘Abdulḥay b. Ahmed b. Muhammed el-Ḥanbelî, *Şezerâtu’z-Zeheb fi Aḥbâri men Zeheb*, thk. ‘Abdulkâdir el-Arnâvut ve Mahmûd el-Arnâvut, Dâru İbn Keşir, I. bs, Beyrut, 1991, VII, 214.

¹⁵⁹ Yâkût el-Ḥamevî, *Mu‘cemu’l-Buldân*, IV, 142.

¹⁶⁰ el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn*, s. 25.

¹⁶¹ İbnu’l-Cezerî, Şemsuddin Ebû’l-Ḥayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. ‘Ali, *Ğâyetu’n-Nihâye fi Ṭabaḳâti’l-Kûrrâ*, thk. Gotthelf Bergstraesser, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, I. bs, Lübnan, 2006, II, 129; ez-Zehebî, *el-İber*, V, 154; İbnu’l-İmâd, *Şezerâtu’z-Zeheb*, VII, 324.

¹⁶² İbnu’d-Dubeyṣî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Saîd, *Zeylu’t-Târiḫi Medîneti’s-Selâm*, thk. Başar ‘Avvâd M‘ârûf, Dâru’l-Ğarbi’l-İslamî, I. bs, Beyrut, 2006, III, 448-449.

4- İbnu'n-Neccâr Ebû 'Abdillâh Muhibbuddîn Muhammed b. Mahmûd b. el-Hasen b. Hibetillâh el-Bağdadî (ö. 643/1245): el-'Ukberî'nin *Târihu Bağdâd* adlı eseriyle meşhur olmuştur. Hafız, hadisçi ve tarihçi olan İbnu'n-Neccâr el-'Ukberî'den birçok ders almış ve öğrencisi olarak uzun süre yanından ayrılmamıştır.¹⁶³

5- Ebû'l-Berekât Mecduddîn 'Abdusselâm b. 'Abdillâh b. Teymiyye b. el-Ḥarrânî (ö. 652/1254): Tefsir, kırâat, hadis ve fıkıh âlimi olan el-Ḥarrânî, Takıyyuddin İbn Teymiye'nin dedesidir.¹⁶⁴ el-'Ukberî'den nahiv ve ferâiz dersi almıştır. Hanbelî mezhebinin meşhur âlimlerindendir.¹⁶⁵ Ramazan bayramında vefat etmiştir.¹⁶⁶

6- Ebû Ḥâmid İzzuddîn 'Abdulhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed b. el-Huseyn el-Medâinî İbn Ebû'l-Ḥadîd (ö. 656/1258): Fakih ve şair olan Ebû'l-Ḥadîd, el-'Ukberî'den edebiyat dersi almış ve onun en meşhur öğrencilerinden sayılmıştır. Devlet kademelerinde farklı görevleri üstlenmiştir. *Nehcu'l-Belâğa*'yı şerh etmiştir.¹⁶⁷

7- Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed es-Sarîfînî (ö. 641/1243): Hafız ve hadisçidir. el-'Ukberî'den fıkıh dersi almış daha sonra Şam'a gitmiş ve orada vefat etmiştir.¹⁶⁸

8- Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Ali el-Ezdî el-Ḥımsî en-Nahvî (ö. 644/1246): Ebû 'Ali el-Farsî'nin *el-İdâh ve't-Tekmile* adlı eserini nazmetmiştir. Manzum ve

¹⁶³ ed-Dâvudî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 233; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXII, 92; ez-Zehebî, *el-İber*, V, 180; Sâdikî, *Dâiretu'l-Me'ârif*, V, 217; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VII, 392.

¹⁶⁴ Kırca, Celal, "İbn Teymiyye Mecduddîn" *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999, XX, 390.

¹⁶⁵ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXIII, 293; el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 23.

¹⁶⁶ ez-Zehebî, *el-İber*, V, 212.

¹⁶⁷ Özbalıkçı, "İbn Ebû'l-Ḥadîd", XIX, 464; el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 22; Tüleymât, "el-Lubâb fî 'İleli'l-Binâ'i ve'l-İ'râb lil 'Ukberî", s. 100; İbn Ḥallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, VII, 342.

¹⁶⁸ İbn Receb, Zeynuddîn Ebû'l-Ferec 'Abdurrahmân b. Şihâbuddin Ahmed el-Bağdadî, *Kitâbu'z-Zeyl a'lâ Tabakâti'l-Hanâbile li'bni Receb*, thk. Muhammed Ḥamid el-Fıķî, Matba'atu's-Sunneti'l-Muhammediyye, Kahire, 1953, II, 227-228; el-'Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâti'l-Ḥarîriyye*, s. 32; el-'Ukberî, *İ'râbu'l-Kırâat*, I, 27; el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 21.

nesir eserleri vardır. Şia mezhebine mensup olan el-Hımşî, el-'Ukberî ve el-Kindî'den Arap dili ile ilgili ders almıştır.¹⁶⁹

9- Ebû Muhammed Zekiyyuddîn 'Abdulazîm b. 'Abdilqavî b. 'Abdullâh el-Munzirî (ö. 656/1258): Hadis âlimi ve hafızı olan el-Munzirî, önceden Hanbelî iken Şâfiî mezhebine mensup olan hocalardan ders alınca bu mezhebi tercih etmiştir.¹⁷⁰ Hadis kitabı olan *et-Tergîb ve't-Terhîb* adlı eseriyle meşhur olmuştur. el-Munzirî *et-Tekmile* adlı eserinde el-'Ukberî'den bahsederken kendisine rivayetleri yazma konusunda icazet verdiğini aktarmıştır.¹⁷¹

10- Sıbt İbnu'l-Cevzî Ebu'l-Muzaffer Şemsuddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Turkî el-Avnî el-Bağdadî (ö. 654/1256): İbnu'l-Cevzî'nin torunu olduğu söylenen et-Turkî tarihçi ve âlim olmasıyla birlikte vaizlik ile meşhur olmuştur. el-'Ukberî'den edebiyat dersleri almıştır.¹⁷²

11- Ebû Tâlib Mueyyeduddîn Muhammed b. Muhammed b. 'Ali b. Ebî Tâlib İbnu'l-Alkamî (ö. 656/1258): Son Abbâsî veziri olan İbnu'l-Alkamî Irak'ta onbeş yıl vezirlik yapmıştır.¹⁷³ Bağdat'a geldiğinde el-'Ukberî'den ders almıştır.¹⁷⁴

12- Ebû'l-Hasen 'Ali b. 'Adlân b. Hammâd el-Mevşilî en-Nahvî (ö. 666/1267): el-'Ukberî'den nahiv dersi almıştır. Dil ve edebiyat alanında meşhur olan İbn 'Adlân çalışmalarında daha çok tercüme ve lügaz problemlerinin çözümüne ağırlık vermiştir.¹⁷⁵

13- Ebû Zekeriyâ Cemâluddîn Yahyâ b. Ebî Mansûr b. Ebi'l-Feth el-Harrânî İbnu's-Şayrafî (ö. 678/1279): el-'Ukberî'den en çok nakilde bulunan ve meşhur öğrencilerindendir. Hanbelî fakihî olan İbnu's-Şayrafî el-'Ukberî'den fıkıh

¹⁶⁹ ez-Zehebî, *el-İber*, V, 182-183; el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 21; el-'Ukberî, *İ'râbu'l-Kırâat*, I, 28.

¹⁷⁰ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 30; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VII, 479; Kandemir, M. Yaşar, "Münzirî" *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, XXXII, 35; ez-Zehebî, *el-İber*, V, 232.

¹⁷¹ el-Munzirî, *et-Tekmile*, II, 461; el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 24; el-'Ukberî, *İ'râbu'l-Kırâat*, I, 30.

¹⁷² Sevim, Ali, "Sıbt İbnu'l-Cevzî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009, XXXVII, 87; Ekici, İbrâhîm, *el-'Ukberî ve et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân Adlı Eserindeki Gramere Dâir Görüşleri*, Basılmamış Doktora Tezi, RTEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2019, s. 44.

¹⁷³ ez-Zehebî, *el-İber*, V, 235; el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 26.

¹⁷⁴ el-Gassânî, el-Meliku'l-Eşref, *el-'Ascedu'l-Mesbûk ve'l-Cevheru'l-Mahkûk fî Tabakâti'l-Hulefâ' ve'l-Mulûk*, thk. Şâkir Mahmûd 'Abdulmun'im, Dâru'l-Beyân, Bağdat, 1975, s. 640.

¹⁷⁵ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 179.

ve Arap dili alanında ders almış ve el-‘Ukberî’nin *et-Tibyân fi İ‘râbi’l-Kur‘ân* adlı eserini kendisine okumuştur.¹⁷⁶

14- Ebû Muhammed ‘Abdurrahmân b. Ebî’l-Beğâ ‘Abdillâh el-Ĥuseyn el-‘Ukberî (ö. 634/1236): el-‘Ukberî’nin oğludur. Babası kendisinden birçok eserini dinlemiş ve babasından ders almıştır.¹⁷⁷

15- Ebû’l-Ferec Nâşihuddîn ‘Abdurrahmân b. Necm b. ‘Abdivehhâb el-Enşârî ed-Dımaşkı İbnu’l-Ĥanbelî (ö. 634/1236): Vaizlik ile şöhret kazanmıştır. *Târihu’l-Vu‘âz* diye eseri vardır.¹⁷⁸ el-‘Ukberî’den fıkıh dersi alan İbnu’l-Ĥanbelî hocasına, Şa‘leb’in *el-Faşîh* adlı eserini ezberden okumuştur. İbn Cinnî’nin de *et-Taşrif* adlı eserini onun yanında okumuştur.¹⁷⁹

16- Ebû Muhammed ‘Abdurrazzâk b. Rızkıllah b. Ĥalef ‘İzzuddîn er-Ras‘anî (ö. 660/1261): Hanbelî fıkıhçılarından ve önde gelen tefsircilerindedir. Kur‘ân dersini ve kırâat ilmini el-‘Ukberî’den almıştır.¹⁸⁰

17- Ebû’l-Ĥayr ‘Abduşşamed b. Ahmed İbn Ebî’l-Ceyş el-Bağdadî (ö. 676/1277): Kırâat, hadis, nahiv ve vaizlik’te önde gelen âlimlerdendir. el-‘Ukberî’den kırâat ve nahiv dersi almıştır. Hocası için, “*dokuz ilimde fetva verirdi*” ve “*fetva verdiği ilimler konularında dönemindeki âlimlerin öncüsüydü*” gibi övücü sözler söylemiştir. el-‘Ukberî, öğrencisi Ebî’l-Ceyş’ten, İbn Cinnî’nin *el-Luma‘*, Şa‘leb’in *el-Faşîh* ve Ebû ‘Ali el-Farisî’nin *el-İdâh* adlı eserlerini dinlemiştir.¹⁸¹

¹⁷⁶ ez-Zehebî, *el-İber*, V, 321-322; İbnu’l-İmâd, *Şezerâtu’z-Zeheb*, VII, 632-633; el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn*, s. 27-28; el-‘Ukberî, *İ‘râbu’l-Kırâat*, I, 34.

¹⁷⁷ el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn*, s. 22; el-‘Ukberî, *İ‘râbu’l-Kırâat*, I, 29.

¹⁷⁸ ez-Zehebî, *el-İber*, V, 138.

¹⁷⁹ İbn Receb, *Kitâbu’z-Zeyl a’lâ Tabakâti’l-Hanâbile*, II, 110; Koca, Ferhat, “İbnu’l-Hanbelî Nâşihuddîn” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, XXI, 67; İbnu’l-İmâd, *Şezerâtu’z-Zeheb*, VII, 289.

¹⁸⁰ İbnu’s-Şâbûnî, Cemâluddîn Ebû Hâmid Muhammed b. ‘Ali el-Mahmûdî, *Tekmiletu İkmâli’l-İkmâl fi’l-Ensâb ve’l-Esmâi ve’l-Elkâb*, thk. Mustafa Cevâd, el-Mecme‘u’l-İlmî el-İrakî, 1957, s. 154; el-‘Ukberî, *İ‘râbu’l-Kırâat*, I, 29.

¹⁸¹ Sâdikî, *Dâiretu’l-Me‘ârif*, V, 217; el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn*, s. 23-24; İbnu’l-İmâd, *Şezerâtu’z-Zeheb*, VII, 615; el-‘Ukberî, *İ‘râbu’l-Kırâat*, I, 30; es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, II, 96; ez-Zehebî, *el-İber*, V, 311.

18- ‘Abdulḳâhir b. Muhammed İbnu’l-Fuvaḳî (ö. 687/1288): Marangozluk ve kâtiplik meslekleri ile de bilinen el-Fuvaḳî,¹⁸² el-‘Ukberî’den edebiyat dersi almıştır.¹⁸³

19- Muhammed b. ‘Ali b. Sa’îd el-Huşaynî eḳ-Ḍarîr (ö. 639/1241): Küçük yaşlardayken Bağdat’a geldiğinde hafız olmuştur. Arapça dersini el-‘Ukberî’den almıştır.¹⁸⁴

20- Muḳyiddîn Ebû Muhammed Yûsuf b. ‘Abdirrahmân İbnu’l-Cevzî (ö. 656/1258): el-Must‘asim Billah’ın evinde hocalık yapmış olan İbnu’l-Cevzî, Hanbelî mezhebine mensuptur. İbni Receb, İbnu’l-Cevzî’nin on rivayete göre Kur’ân okuduğunu aktarmıştır.¹⁸⁵

21- Talḳâ b. Muhammed b. ‘Abdilmelik Ebû Muhammed b. Ebî Bekir el-Emevî el-Yabûrî el-İşbilî en-Naḳvî (ö. 645/1247): Nahiv konusunda meşhur olan Ebû Muhammed, kırâat, aruz ve edebiyatla meşgul olmuştur. el-‘Ukberî, İslam dünyasının doğu bölgesi için ona icazet vermiştir.¹⁸⁶

2.5. Hayatın Son Yılları ve Vefatı

Ebû’l-Bekâ el-‘Ukberî küçük yaşta çiçek hastalığından dolayı gözlerini kaybetmesi, onun ilim ve irfana olan isteğini eksiltmemiş aksine onun daha mücadeleci ve istekli bir hale gelmesine vesile olmuştur. Böylece el-‘Ukberî kendisini ilme, irfana, zühde, takvaya adanmıştır. Dönemin önde gelen hocalarından ders almış ve çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.

Hocalarından dinlediği kitapların bir kısmının etkisi altında kalmıştır. el-‘Ukberî farklı ilim dallarına olan hâkimiyeti sayesinde dönemindeki meşhur alimlerden sayılmıştır. Özellikle ömrünün son dönemlerine doğru, nahiv alanında

¹⁸² İbnu’l-Fuvaḳî, ‘Abdurrezzâk b. Ahmed, *Mecma’u’l-Âdâb fî Mu’cemi’l-Elḳâb*, thk. Muhammed el-Kâzim, Vezâretü es-Şekâfetü ve’l-İrşâdî’l-İslâmî, I. bs, Tahran, 1995, III, 529-530.

¹⁸³ İbnu’l-Fuvaḳî, *Mecma’u’l-Âdâb*, III, 529; el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Naḳviyyîn*, s. 24.

¹⁸⁴ İbn Kâḳî Şuḳbe, Takıyyuddîn el-Esedî ed-Dimaşkı eş-Şafî, *Terâcimu Tabakâti’n-Nûḳât ve’l-Luḳaviyyîn ve’l-Mufessirîn ve’l-Fûḳahâ*, thk. Muḳsin Ğıyâḳ, ed-Dâru’l-‘Arabîyye lil-Mevsû‘ât, I. bs, Beyrut, 2008, s. 136; el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Naḳviyyîn*, s. 26.

¹⁸⁵ el-Yâfi‘î, *Mir‘âtu’l-Cenân*, IV, 112; İbn Receb, *Kitâbu’z-Zeyl a’lâ Tabakâti’l-Ḳanâbile*, II, 258; ez-Zehebî, *el-‘İber*, V, 237; İbnu’l-İmâd, *Şezerâtu’z-Zeheb*, VII, 494.

¹⁸⁶ es-Suyûtî, *Buḳyetu’l-Vu‘ât*, II, 19-20.

önemli bir yer edinmiş ve bu alanda birçok eser yazmıştır.¹⁸⁷ Son yıllarında daha çok kitap teliflerine yönelen el-‘Ukberî, farklı eserler ortaya koymuştur. Bütün bu ilmî çalışmalarına bakıldığında hayatının son anlarını daha verimli geçirdiği görülmüştür.¹⁸⁸

Ebû'l-Bekâ el-‘Ukberî, 8 Rebî‘ulaḥîr h. 616 tarihinde Bağdat’ta vefat etmiştir.¹⁸⁹ Bu tarih miladi olarak 24 Haziran 1219 tarihine tekabül etmektedir.¹⁹⁰ İbnu’n-Neccâr, vefat ettiği gecenin sabahını esas alarak 9 Rebî‘ulaḥîr olarak zikretmiştir.¹⁹¹ Kaynakların bazısında gününü zikretmeden Rebî‘ulaḥîr ayında vefat ettiğini rivayet etmiştir.¹⁹²

Bağdat şehrinde doğmuş ve hayatının tümünü bu şehirde geçirmiş olan el-‘Ukberî, aynı şehirde vefat etmiştir.¹⁹³ Vefat ettiği günün sabahında cenaze namazı, İbnu’l-Cevzî medresesinde kılınmıştır.¹⁹⁴ İmam Ahmed Mezarlığı diye bilinen ve İmam Ahmed b. Hanbel’in de medfûn olduğu Bağdat şehrinin batı kısmındaki Bâbu’l-Harb mezarlığına defnedilmiştir.¹⁹⁵

¹⁸⁷ Sâdikî, *Dâiretu’l-Me‘ârif*, V, 217; İbn Ḥallikân, *Vefeyâtu’l-A’yân*, III, 100.

¹⁸⁸ ez-Zehabî, *el-‘İber*, V, 61; İbn Ḥallikân, *Vefeyâtu’l-A’yân*, III, 100; Sâdikî, *Dâiretu’l-Me‘ârif*, V, 217; ed-Dâvudî, *Ṭabaḳâtu’l-Mufessirîn*, I, 232.

¹⁸⁹ el-‘Ukberî, Ebû'l-Bekâ, *Uşûl fi’l-‘Arabiyye*, thk. Mahmûd Mahmûd es-Seyyid ed-Durrinî, Mektebu’l-İmân, 1. bs, Mısır, 2000, s. 17; es-Suyûtî, *Buḡyetu’l-Vu‘ât*, II, 39; İbn Ḥallikân, *Vefeyâtu’l-A’yân*, III, 101; ez-Zehabî, *el-‘İber*, V, 61; el-‘Ukberî, *İ‘râbu’l-Kirâat*, I, 20; Ebû'l-Fidâ, el-Meliku’l-Mueyyed İmâmuddîn İsmâil b. ‘Ali b. Mahmûd b. Ömer b. Şahinşâh b. Eyyûb, *Târihu Ebi’l-Fidâ el-Musemmâ el-Muḥtaşar fi Aḥbâri’l-Beşer*, thk. Mahmûd Deyûb, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1. bs, Beyrut, 1997, II, 219; eş-Şafedî, *el-Vâfi*, XVII, 74; el-Kıftî, *İnabâhu’r-Ruvât*, II, 117; el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn*, s. 34-35; el-Munzirî, *et-Tekmile*, II, 461; İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, X, 398; el-Ġassânî, *el-‘Ascedu’l-Mesbûk*, s. 367; İtimâdussaltana, Muhammed Ḥasen Seni‘î, *Târih-i Muntazam Nâşirî*, thk. Muhammed İsmâil Rıdvânî, Dunyâyî Kitap, 1. bs, Tahran, 1984, I, 433.

¹⁹⁰ el-‘Ukberî, *İ‘râbu’l-Kirâat*, I, 20-21.

¹⁹¹ İbnu’n-Neccâr, Muḥibbuddîn el-Bağdadî, *el-Mustefâd min Zeyli Târihi Bağdâd*, thk. Muhammed Mevlîd Ḥalef, Muessesetu’r-Risâle, 1. bs, Beyrut, 1986, s. 267.

¹⁹² İbn Tağriberdî, Cemâluddîn Ebû’l-Meḥâsin Yûsuf el-Atâbekî, *en-Nucûmu’z-Zâhire fi Mulûki Mişr ve’l-Kâhire*, Vizâretu’s-Sekâfe, Mısır, 1963, VI, 246; ez-Zehabî, *el-‘İber*, V, 61.

¹⁹³ Bakırcı, “Ukberî”, XLII, 66; el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn*, s. 35.

¹⁹⁴ el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn*, s. 35.

¹⁹⁵ İbnu’n-Neccâr, *el-Mustefâd*, s. 267; el-Kıftî, *İnabâhu’r-Ruvât*, II, 117; el-‘Ukberî, *İ‘râbu’l-Kirâat*, I, 21; İbn Ḥallikân, *Vefeyâtu’l-A’yân*, III, 101; el-‘Ukberî, *Uşûl fi’l-‘Arabiyye*, s. 17; Bakırcı, “Ukberî”, XLII, 66; ed-Dâvudî, *Ṭabaḳâtu’l-Mufessirîn*, I, 233; el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn*, s. 35.

3. EL-‘UKBERÎ’NİN İLMÎ YÖNÜ VE ÇALIŞMALARI

3.1. İlmî Kişiliği

Ebû'l-Bekâ el-‘Ukberî döneminin önde gelen hocalarından ders alarak kendisini farklı ilim dallarında yetiştirmiş ve uzak diyarlara kadar ismini duyurmuştur.¹⁹⁶ Hayatı boyunca ilim ile uğraşan el-‘Ukberî, çabuk anlama ve ezberleme özelliklere sahipti. Âmâ olması sebebiyle onun için başkalarından dinlemek ve dinlediklerini yazdırmak büyük önem taşımıştır.¹⁹⁷

Kaynakların birçoğu el-‘Ukberî’yi ‘Ulûmu’l-Kur’ân, nahiv, dil, ferâiz ve ihtilaf konularında dönemin tek kişisi olarak nitelemenin yanında onu Hanbelî olma vasfına da özellikle işaret etmiştir.¹⁹⁸ Yukarıda zikredilen ilimlerin yanında matematik biliminde de dönemin otoritelerinden kabul edilen el-‘Ukberî’nin asıl uzmanlık alanı, Kur’ân ve hadis metinleriyle şiir metinleri üzerine çalışma yaptığı dil bilimsel tahlillerdir. Bu sebep ile o “*şâhibu’l-Îrâb*” diye anılmıştır. Çalışma konumuzu oluşturan eserde de görüleceği üzere nahiv âlimi olma vasfı diğerlerinden daha önceliklidir. Terâcim kaynaklarının tam ismini zikrederken onu özellikle *en-Nahvî* olarak anması da bunun bir delilidir.¹⁹⁹

3.2. Âlimlerin Ebû'l-Bekâ el-‘Ukberî Hakkındaki Görüşleri

Ebû'l-Bekâ el-‘Ukberî hakkında bilgi veren kaynaklar ve öğrencileri, onun güzel ahlak sahibi, yufka yürekli, sıcakkanlı, duygusal biri olduğunu, rivayetlerinde ve anlattıklarında samimi, güvenilir olduğunu ve yüksek fazilet sahibi olduğunu aktarmışlardır.²⁰⁰ O ailesi ve etrafındakiler ile iyi geçinmiştir. Devlet adamları ile de

¹⁹⁶ Taleb, ‘Abdulhamîd es-Seyyid, *Ġarîbu’l-Kur’ân Ricâluhu ve Menâhicuhum min İbn ‘Abbâs ilâ Ebî Ĥayyân*, Câmî‘atu’l-Kuveyt, Kuveyt, 1986, s. 429; Sâdikî, *Dâiretu’l-Me‘ârif*, V, 217.

¹⁹⁷ Taleb, *Ġarîbu’l-Kur’ân*, s. 429.

¹⁹⁸ İbn Şatîfî, Muhammed Cemil b. Ömer el-Bağdadî, *Muhtaşaru Tabakâti’l-Hanâbile*, thk. Fevâz Ahmed ez-Zemerlî, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1. bs, 1986, s. 51; el-Ĥânsârî, *Ravdâtu’l-Cennât*, V, 126; Sâdikî, *Dâiretu’l-Me‘ârif*, V, 217; el-‘Ukberî, *Îrâbu’l-Kırâat*, Mukaddime bölümü; Bakırcı, “Ukberî”, XLII, 66; ez-Zehabî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, XXII, 93; es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, II, 39; ed-Dâvudî, *Tabakâtu’l-Mufessirîn*, I, 232.

¹⁹⁹ Bakırcı, “Ukberî”, XLII, 66; ¹⁹⁹ İbn Ĥallikân, *Vefeyâtu’l-A‘yân*, III, 100; V, 217; Taleb, *Ġarîbu’l-Kur’ân*, s. 429; Sâdikî, *Dâiretu’l-Me‘ârif*, V, 217.

²⁰⁰ el-Ĥânsârî, *Ravdâtu’l-Cennât*, V, 126; İbn Şatîfî, *Muhtaşaru Tabakât*, s. 51; Sâdikî, *Dâiretu’l-Me‘ârif*, V, 217; el-‘Ukberî, *Îrâbu’l-Kırâat*, I, 35; Bakırcı, “Ukberî”, XLII, 66; ez-Zehabî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, XXII, 93; es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu‘ât*, II, 39; ed-Dâvudî, *Tabakâtu’l-Mufessirîn*, I, 232.

iyi ilişkiler içersinde olan el-‘Ukberî, edebiyat dersi vermek için vezirlerin yanına gitmiş, devletin önde gelen adamlarıyla ilmî meclislere katılmış ve şiir söylemiştir. Şiir söylediği devlet adamları arasında Vezir İbnu’l-Mehdî’yi ve Vezir İbn el-Çassâb’ı örnek verebiliriz.²⁰¹

Güzel ahlakı ve mütevazılığı ile talebelerin ve sonraki âlimlerin dikkatini çeken el-‘Ukberî öğrencileri ile ilim dolu bir hayat yaşamıştır. İbnu’n-Neccâr, el-‘Ukberî’nin yanında uzun süre öğrenci olarak kaldığını ve birçok kitabı yanında okuduğunu söylemiş, güzel ahlaklı ve mütevazı biri olduğunu aktarmıştır.²⁰² Öğrencisi Ebû’l-Ferec Nâşihuddîn İbnu’l-Hanbelî, hocasının dönemindeki ilim dallarında önder olduğunu ve bunların birçoğu hakkında meşhur eserleri bulunduğunu söylemiştir.²⁰³ Öğrencisi Ebî’l-Ceyş el-Bağdadî ise, dokuz ilimde fetva verdiğini, aynı zamanda bunlar ile ilgili büyük küçük tasnifleri bulunduğunu söylemiştir.²⁰⁴ Öğrencilerinden olan İbnu’d-Dubeyşî, hocasının birçok ilim dalında söz sahibi olduğunu aktarmıştır.²⁰⁵

İbnu’l-Buhârî, el-‘Ukberî’nin yanında uzun süre kaldığını, birçok eserini kendisinden okuduğunu, mütevazı ve güzel ahlaklı olduğunu, hafızasının çok güçlü olduğunu, gece ve gündüz ilim ile meşgul olmayı sevdiğini ve bir anını boş geçirmedeğini hatta gece hanımının kendisine edebiyat kitaplarını ve diğer eserleri okuduğunu aktarmıştır.²⁰⁶ Şeyh ‘Abbâs el-Çummî (ö. 1359/1941) *el-Kuney ve’l-Elkâb* adlı eserinde, “*el-‘Ukberî, kendini ilim öğrenmeye vermiş ve şiir de söylerdi*” ifadesini kullanmıştır.²⁰⁷ Muhammed Bâkır el-Hânsârî (ö. 1313/1895) de, el-

²⁰¹ el-Hânsârî, *Ravdâtu’l-Cennât*, V, 126; es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu’ât*, II, 39; ed-Dâvudî, *Tabakâtu’l-Mufessirîn*, I, 232; eş-Şafedî, *Nektu’l-Himyân*, s. 179; İbn Şattî, *Muhtaşaru Tabakât*, s. 51.

²⁰² İbn Receb, *Kitâbu’z-Zeyl a’lâ Tabakâti’l-Hanâbile*, II, 111; Sâdikî, *Dâiretu’l-Me’ârif*, V, 217; eş-Şafedî, *Nektu’l-Himyân*, s. 179.

²⁰³ İbnu’l-İmâd, *Şezerâtu’z-Zeheb*, VII, 121; İbn Receb, *Kitâbu’z-Zeyl a’lâ Tabakâti’l-Hanâbile*, II, 111.

²⁰⁴ İbn Receb, *Kitâbu’z-Zeyl a’lâ Tabakâti’l-Hanâbile*, II, 110; İbnu’l-İmâd, *Şezerâtu’z-Zeheb*, VII, 122.

²⁰⁵ el-‘Ukberî, *İ’râbu’l-Kirâat*, I, 37; İbn Receb, *Kitâbu’z-Zeyl a’lâ Tabakâti’l-Hanâbile*, II, 110.

²⁰⁶ el-‘Ukberî, *İ’râbu’l-Kirâat*, I, 37-38.

²⁰⁷ el-Çummî, Şeyh ‘Abbâs, *el-Kuney ve’l-Elkâb*, thk. Muhammed Hâvî el-Eminî, İntişârâtî Kitâbhâneyi Sedr, 5. bs, 1989, I, 21.

‘Ukberî’nin, çağdaşlarının ve emsallerinin arasında seçkin biri olduğunu söylemiştir.²⁰⁸

İmâm es-Suyûtî, “*el-‘Ukberî, güvenilir, sadık, dindar, güzel ahlaklı, mütevazı, Arapça’da önder olmuş ve mütekaddimunun önde gelenlerinin lideri idi*” demiştir.²⁰⁹ el-Munzirî, *et-Tekmile li-Vefeyâti’n-Nakale* adlı eserinde, kendisine kitabet izni verdiğini, farklı ilim dallarında kapsayıcı bilgiye sahip olduğunu, meşhur ve faydalı eserler yazdığını söylemiştir.²¹⁰ eş-Şafedî, yufka yürekli ve sıcakkanlı olduğunu bildirmiştir.²¹¹ İbn Keşir (ö. 774/1373), el-‘Ukberî’nin dindar, salih, sakih, lügat’ta önder ve münazaracı bir kişiliğe sahip olduğundan bahsetmiştir.²¹²

Carl Brockelmann (ö. 1377/1956), el-‘Ukberî, öğretim hayatına hocalarından İbnu’l-Cevzî’nin mu’îdi (asistan) olarak başladığını ve daha sonra dönemin önde gelen dil bilgini sayıldığını söylemiştir.²¹³ Yâkût el-Hamevî, dindar, müttakî, salih, güzel ahlaklı, yufka yürekli, boş konuşmaktan kaçınan ve ağzından ilim ile ilgili başka kelime çıkmayan biri olduğunu söylemiştir.²¹⁴

Ancak el-‘Ukberî’nin hakkında söylenen övgüler ve iyi özelliklere rağmen bazı âlimler tarafından aldığı eleştiriler de mevcuttur. Mesela Dâvûd b. Ahmed b. Yahyâ el-Mulehhemî (ö. 605/1208), bir şiirinde el-‘Ukberî için şöyle demiştir:

وَأَبُو الْبَعَاءِ عَنِ الْكِتَابِ مُحْتَبِرًا
وَتَرَاهُ إِنْ عَدِمَ الْكِتَابَ مُحْتَبِرًا

*Ebû’l-Bekâ kitaplardan haber verir. Kitaplar olmazsa şaşır kaldığını görürsün.*²¹⁵

Ebû’l-Hasen ‘Ali b. Kâsım eş-Şeybânî el-İrbilî (ö. 621/1224), el-‘Ukberî’nin âmâ olması sebebi ile söylenen “öğrencilerinin öğrencisidir” ifadesini dikkate

²⁰⁸ el-Hânsârî, *Ravdâtu’l-Cennât*, V, 123; el-‘Ukberî, *İ’râbu’l-Kırâat*, I, 38.

²⁰⁹ es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu’ât*, II, 38-39; ed-Dâvudî, *Tabakâtu’l-Mufessirîn*, I, 232; el-‘Ukberî, *Dîvânî Ebî’l-Ṭayyib*, Mukaddime bölümü.

²¹⁰ el-Munzirî, *et-Tekmile*, II, 461; el-‘Ukberî, *İ’râbu’l-Kırâat*, I, 38.

²¹¹ eş-Şafedî, *Nektu’l-Himyân*, s. 179; eş-Şafedî, *el-Vâfi*, XVII, 74.

²¹² İbn Keşir, Ebû’l-Fidâ hâfiz, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, Mektebetu’l-Me’ârif, 7. bs. Beyrut, 1988, XIII, 85.

²¹³ Brockelmann, Carl, *Târihu’l-Edebî’l-‘Arabî*, thk, ‘Abdulhalim en-Neccâr, Dâru’l-Me’ârif, 5. bs, Kahire, 1977, V, 174.

²¹⁴ el-‘Ukberî, *el-Meşûfu’l-Mu’lem*, I, 16; el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn*, s. 29.

²¹⁵ el-Ḳıftî, *İnbâhu’r-Ruvât*, II, 118; el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn*, s. 31; el-‘Ukberî, *İ’râbu’l-Kırâat*, I, 39.

olarak teliflerinde başka eserlerinin yöntemini kullanmıştır, gibi eleştirilerde bulunmuştur. Buna benzer olarak İbnu'l-Kıftî (ö. 646/1248) de “öğrencilerinin öğrencisidir” ifadesinden yola çıkarak bazı tenkitlerde bulunmuştur.²¹⁶

Fakat bu eleştirileri ve tenkitleri doğru bulmak mümkün değildir. Çünkü bu durumlar, el-'Ukberî'nin gözlerinin görmemesi ve “öğrencilerinin öğrencisidir” ifadesinden başkalarının yardımı olmasaydı bu ilmî kişiliği kazanamazdı gibi düşüncelerden kaynaklanıyordu. Aslına bakarsak, el-'Ukberî çok küçük yaşta gözlerini kaybetmiş ve ilmî melekelerini Allah'ın verdiği zekâsı ve becerisi ile kazanmıştır.

3.3. Bağlı Olduğu Nahiv Ekolü

Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî, gramer alanında daha çok Bağdat ekolüne nispet edilmiştir. Bunun sebebi el-'Ukberî, Basra ve Kûfe ekollerinin ortaya koydukları görüşler arasında seçmeci özelliğiyle ön plana çıkan Bağdat ekolünün iki önemli temsilcisi Ebû 'Ali el-Fârisî ile öğrencisi İbn Cinnî'nin eserlerine şerhler yazmasıdır. Yine bu iki âlimin görüşlerine çokça yer vermesi ve onlara atıf yapması, Bağdat ekolünü benimsediğine işaret etse de daha çok Basra ekolünün görüşlerini yansıtmış olması, bazı yerlerde Basra ekolün muhalifi kabul edilen Kûfe ekolünün görüşlerine eleştiriler yöneltmesi daha çok Basra çizgisinde bir âlim olduğunu göstermektedir.²¹⁷ Şevkî Dayf da el-'Ukberî'nin lafızların i'râbı konusunda Basra Ekolünü esas aldığını zikretmiştir.²¹⁸

el-'Ukberî'nin Kûfe Ekolüne, özellikle de bu ekolün önemli temsilcilerinden olan el-Kisâî ile el-Ferrâ'nın görüşlerine eleştiriler yöneltmesi Kûfe ekolünün görüşlerine de olabildiğince hâkim olduğunu gösterir. Bunun ile birlikte Kûfeli Ebû't-Ṭayyib el-Mutenebbî'nin (ö. 354/965) eseri olan *Divânu Ebî't-Ṭayyib el-Mutenebbî* üzerine şerh yazan el-'Ukberî, bu esere *et-Tibyân fi Şerhi'd-Divân* adını

²¹⁶ İbnu'l-Mustevfî, Şerefuddîn b. Ebû'l-Berekât el-Mubârek b. Ahmed el-Laḥmî el-Erbilî, *Târîhu Erbil el-Müsemmâ Nebâhatu'l-Beledi'l-Ḥâmil bi-men Veredehû mine'l-Emâsil*, thk. Sâmî b. Seyyîd Hemmâs eş-Şakkâr, Menşurâtü Vezâret es-Şekâfeti ve'l-'Îlâm, Irak, 1980, I, 636; el-'Ukberî, *İ'râbu'l-Kırâat*, I, 39; el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 31.

²¹⁷ el-Meḥzûmî, Mehdî, *Medresetu'l-Kûfe ve Menhecuhâ fi Dirâseti'l-Luġatî ve'n-Nahv*, Matba'atu Mustafa el-Bâbî, 2. bs, Mısır, 1985, s. 95-96; Bakırcı, “Ukberî”, XLII, 66; el-'Ukberî, *İ'râbu'l-Ḥadişî'n-Nebevî*, s. 16; Sâdikî, *Dâiretu'l-Me'ârif*, V, 217; el-'Ukberî, *İ'râbu Lâmiyye*, s. 13.

²¹⁸ Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 279; Bakırcı, “Ukberî”, XLII, 66.

vermiştir. Daha sonra bu eseri tahkik edenler, el-‘Ukberî’nin bu kitap üzerine şerh yazması sebebiyle ve eserde yer alan görüşlere dayanarak onun Kûfe ekolüne mensup olduğunu zikretmişlerdir.²¹⁹ Muhammed eṭ-Ṭaṭâvî de el-‘Ukberî’nin Kûfe ekolüne mensup olduğunu söylerken bu kitabını delil olarak zikretmiştir.²²⁰

Bazı araştırmacılar el-‘Ukberî’nin Ebû ‘Ali el-Fârisî, İbn Cinnî, İbnu’s-Serrâc (ö. 316/929) ve Zemaḥşerî (ö. 538/1143) gibi âlimlere olan yakınlığı sebebiyle onun Bağdad ekolüne mensup olduğu fikrini öne sürmüşlerdir. Çünkü el-‘Ukberî bu âlimlerden etkilenmiş ve bazılarının eserleri üzerine şerhler yazmıştır.²²¹ Ayrıca el-‘Ukberî’nin *İ’râbu Lâmiyyeti’s-Şenferâ*, adlı eserini tahkik eden Muhammed Edib ‘Abdulvâhid Cumrân da onun Bağdat ekolüne mensup olduğunu söylemiştir.²²²

Neticede el-‘Ukberî’nin Basra ve Kûfe ekolünden de etkilendiği bir gerçektir. Muhammed Ḥayr el-Hulvânî’ye göre bu durum h. III. asırdan sonra yaşamış olan dilcilerin genel özelliğidir.²²³

3.4. Çalışma Yaptığı Alanlar

Ebû’l-Bekâ el-‘Ukberî’nin birçok ilim dalında çalışmaları olmuştur. Çalışma yaptığı bu alanlarda kendisini yetiştirmiş, bunlardan birçoğunda eser vermiş ve öğrenci yetiştirmiştir.

el-‘Ukberî’nin dil çalışmaları açısından tebarüz ettiği alanların başında nahiv ilmi gelmiştir. İbnu’l-Ḥaṣṣâb’tan nahiv dersi alan el-‘Ukberî, nahiv ilminde yazılan ve anlaşılması zor olan konuları şerh etmiş ve bunlar ile ilgili kitaplar yazmıştır. Özellikle nahiv ekolleri arasındaki dil ihtilafları hakkında yazmış olduğu *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn el-Başriyyîn ve’l-Kûfiyyîn ve el-Mesâ’ilu’l-Ḥilâfiyye fi’n-Nahv* kitapları olmuştur. Diğer önemli çalışmalarından Kur’ân ve hadis ile ilgili i’râb çalışmaları olmuştur. Bu ilim dalları ile ilgili birçok değerli eserler kaleme almış ve bunlardan günümüze kadar ulaşan eserleri mevcuttur. Bu konudaki önemli eserleri

²¹⁹ el-‘Ukberî, *Dîvânî Ebî’t-Ṭayyib*, Mukaddime bölümü.

²²⁰ eṭ-Ṭaṭâvî, *Neş’etu’n-Nahv*, s. 209-210.

²²¹ Mahmûd, *el-Medresetu’l-Bağdâdiyye*, s. 399; Dayf, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, s. 279; Sâdikî, *Dâiretu’l-Me’ârif*, V, 217; el-‘Ukberî, *İ’râbu’l-Ḥadisî’n-Nebevî*, s. 17; er-Râcihî, Abduh, *Durûs fi’l-Mezâhibi’n-Nahviyye*, Dâru’n-Nehzeti’l-‘Arabiyye, Beyrut, 1980, s. 160.

²²² el-‘Ukberî, *İ’râbu Lâmiyye*, s. 13.

²²³ el-‘Ukberî, Ebû’l-Bekâ, *Mesâ’il Ḥilâfiyye fi’n-Nahv*, thk. Muhammed Ḥayr el-Hulvânî, Dâru’s-Şarki’l-‘Arabî, 1. bs, Beyrut, 1992, s. 14.

et-Tibyân fi I'râbi'l-Kur'ân, I'râbu'l-Kırâati's-Şevâz ve *I'râbu'l-Hadis* kitapları olmuştur.²²⁴

İbnu'd-Dubeysî, el-'Ukberî'nin; I'râbu'l-Kur'ân, Kırâatu'l-Meşhur, I'râbu'l-Hadis, nahiv ve lügat alanlarında söz sahibi olduğunu ve bu ilimler ile ilgili önemli eserlerinin mevcut bulunduğundan söz etmiştir.²²⁵ el-'Ukberî, i'râb ile ilgili çalışmalarını *I'râbu'l-Kırâati's-Şevâz* kitabında da devam etmiştir. Kur'ân'ın Fatihâ'dan başlayıp Nâs'a kadar olan bütün sûrelerdeki şâz kırâatlerin i'râbını yapmaya çalışmış ve aynı zamanda şâz olmayan yedi ve on kırâatın i'râbını da ele almıştır.²²⁶

Yâkût el-Hamevî; el-'Ukberî'nin döneminde Arapça ve ferâiz ilimlerinde benzeri olmadığını aktarmıştır.²²⁷ İbn Hallikân (ö. 681/1282) ise; el-'Ukberî'nin, hayatının sonlarına doğru nahiv ilminde meşhur âlimlerden olduğunu ve bu alanlarda faydalı eserler yazdığını söylemiştir.²²⁸

Öğrencilerinden Ebu'l-Ceyş el-Bağdadî, hocasının dokuz ilimde fetva verdiğini, nahiv ve lügat ilminde benzeri olmadığını söylemiştir. Ebu'l-Ferec Nâşihuddîn İbnu'l-Hanbelî ise; el-'Ukberî'nin, döneminde Kur'ân ilmi, fıkıh, lügat, nahiv, aruz, ferâiz, mezheplerin tanımını ve nazarî meseleler dallarında önder olduğunu ve bunların birçoğu hakkında meşhur eserleri olduğunu ifade etmiştir.²²⁹

3.5. Eserleri

Ebü'l-Bekâ el-'Ukberî farklı ilim dallarında birçok eser kaleme almıştır. Yazdığı eserlerin bazıları hacimli boyuta sahip olması ile birlikte bazıları da risaleler şeklindedir. Bazıları ise başka âlimlerin eserleri üzerine yaptığı şerh ve telhislerden oluşan kitaplardır. Yazılan eserlerin hangi konuda olduğunu özetleyecek olursak, bunlar: fıkıh, nahiv, aruz, ferâiz, edebiyat, şiir, tefsir, cedel ve hadis konuları hakkında olmuştur.²³⁰

²²⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III, 100; el-'Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâti'l-Haririyye*, s. 33.

²²⁵ el-'Ukberî, *I'râbu'l-Kırâat*, I, 37; İbn Receb, *Kitâbu'z-Zeyl a'lâ Tabakâti'l-Hanâbile*, II, 110.

²²⁶ el-'Ukberî, *I'râbu'l-Kırâat*, I, 64-65.

²²⁷ el-'Ukberî, *el-Meşûfu'l-Mu'lem*, I, 16; el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 29.

²²⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III, 100.

²²⁹ İbn Receb, *Kitâbu'z-Zeyl a'lâ Tabakâti'l-Hanâbile*, II, 110.

²³⁰ el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 35; el-'Ukberî, *I'râbu'l-Kırâat*, I, 42.

el-‘Ukberî’nin eseri olan *el-Lubâb fi ‘İleli’l-Binâi ve’l-Î‘râb*’ı tahkik eden ‘Abdulilâh Nebhân, el-‘Ukberî’nin eserlerinin elli beş civarında olduğunu söylemiştir. Başka bir rivayete göre ise, elli dokuza ulaştığını aktarmıştır.²³¹ el-‘Ukberî’ye ait olan *Şerhu mâ fi’l-Ma‘âmâtî’l-Ĥarîriyye mine’l-Elfâzi’l-Luġaviyye*, eserini tahkik eden ‘Ali Şâ’ib de el-‘Ukberî’nin kaleme aldığı eserlerin yaklaşık elli sekiz olduğunu ifade etmiştir.²³²

el-‘Ukberî’nin ilim dünyasına bıraktığı bu değerli eserlerin, ne yazık ki bir kısmı günümüze kadar ulaşmamıştır. Ancak bunlardan bazıları, araştırmacıların dikkatini çekmiş ve bu eserleri tahkik ederek matbu kitaplar halinde okuyucuların istifadesine sunmuşlardır. el-‘Ukberî’nin eserleri şunlardır:

3.5.1. Nahiv ve Lügat ile İlgili Eserleri

1- *et-Telkîn fi’n-Nahv* (التلقين في النحو): es-Suyûtî ve İbn Ĥallikân el-‘Ukberî’ye ait olduğundan ve nahiv ile ilgili bir kitap olmasından söz etmişlerdir.²³³ Zeydân ise; bu kitap nahiv ile ilgili dört meseleden bahsettiğini belirtmiştir.²³⁴ Bu eser, Yûsuf b. Câmî, İsmâil b. Muhammed el-Ġirnâtî ve İsmâil b. İbrâhîm el-Kinânî tarafından şerh edilmiştir.²³⁵

2- *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn el-Başriyyîn ve’l-Kûfiyyîn* (التبيين عن مذاهب النحويين البصريين والكوفيين): Nahiv ilmine dair ihtilafî konuları kapsayan en önemli eserlerindendir. Tabakat kaynakların bazılarında ismi *Mesâ’ilu’l-Ĥilâf* şeklinde olması ile birlikte nahiv ile ilgili olduğu belirtilmiştir.²³⁶ es-Suyûtî *el-Eşbâh ve’n-Nezâir fi’n-Nahv* adlı eseri için bu eserden alıntılar yapmış ve el-‘Ukberî’ye nisbet ederek ismini sadece *et-Tebyîn* şeklinde zikretmiştir.²³⁷

²³¹ el-‘Ukberî, *Uşûl fi’l-‘Arabiyye*, s. 11.

²³² el-‘Ukberî, *Şerhu mâ fi’l-Ma‘âmâtî’l-Ĥarîriyye*, s. 37.

²³³ es-Suyûtî, *Buġyetu’l-Vu‘ât*, II, 39; İbn Ĥallikân, *Vefeyâtu’l-A‘yân*, III, 100.

²³⁴ Zeydân, *Târihu Âdâb*, III, 44.

²³⁵ Bakırcı, “Ukberî”, XLII, 66.

²³⁶ eş-Şafedî, *Nektu’l-Himyân*, s. 180.

²³⁷ es-Suyûtî, *el-Eşbâh*, I, 42,128,550 – II, 141, 149, 187, 378, 385; el-‘Ukberî, *Şerhu mâ fi’l-Ma‘âmâtî’l-Ĥarîriyye*, s. 43-44.

3- *el-Mesâ'ilu'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv* veya *Mesâ'ilu'l-Hilâf fi'n-Nahv* (المسائل الخلافية في النحو ~ مسائل الخلاف في النحو): Çalışma konumuz olan bu kitabı, ikinci bölümde tüm yönleri ile ele alacağımız için burada ismini zikir etmekle yetindik.²³⁸

4- *Mesâ'ilu Nahv Mufrede* (مسائل نحو مفردة): Beş nahiv meselesini kapsamakta olan bu eserin bir nüshası Şam Zâhiriye kütüphanesinde bulunmaktadır.²³⁹ eş-Şafedî bu eseri el-'Ukberî'ye ait olduğunu söylemiştir.²⁴⁰

5- *el-Lubâb fi 'İleli'l-Binâ'i ve'l-İ'râb* (اللباب في علل البناء والإعراب): Kitabın ismi birçok kaynaklarda bu şekilde yer alması ile birlikte bazı kaynaklarda farklılık arz etmektedir. İbnu'l-İmâd, *el-Lubâb fi'l-Binâ'i ve'l-İ'râb* şeklinde zikretmiştir.²⁴¹ İbn Hâllikân ise; binâ ve i'râb kelimesini çıkararak nahiv kelimesini izafe ederek *el-Lubâb fi 'İleli'n-Nahv* şeklinde ifade etmiştir.²⁴²

6- *el-İşâretu fi'n-Nahv* (الإشارة في النحو): es-Suyûtî bu kitabın el-'Ukberî'ye ait olduğundan bahsetmiş ve onun nahiv ile ilgili eserlerinden saymıştır.²⁴³ eş-Şafedî ise; *el-İşâretu fi'n-Nahv (Muhtaşar)* şeklinde tanımlamıştır.²⁴⁴

7- *İ'râbu'l-Hamâse* (اعراب الحماسة):²⁴⁵ Bu eserin ismi bazı kaynaklarda *Şerhu'l-Hamâse*²⁴⁶ ve *İ'râbu Şi'ri'l-Hamâse*²⁴⁷ şeklinde geçmiştir. Ebû Temmâm'a ait olan bu eserin asıl ismi *Hamâse*'dir. Birçok âlimler tarafında şerh edilen bu eserin, el-'Ukberî tarafından da i'râbı ile beraber muhtasar bir şerhi yapılmıştır.²⁴⁸

²³⁸ eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 180; el-'Ukberî, *el-Meşûfu'l-Mu'lem*, I, 22; eş-Şafedî, *el-Vâfi*, XVII, 74.

²³⁹ Bakırcı, "Ukberî", XLII, 66; el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 66.

²⁴⁰ eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 180; Sâdikî, *Dâiretu'l-Me'ârif*, V, 218.

²⁴¹ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VII, 122-123.

²⁴² İbn Hâllikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III, 100.

²⁴³ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 39.

²⁴⁴ el-'Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâti'l-Harîriyye*, s. 37; eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 180.

²⁴⁵ el-'Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâti'l-Harîriyye*, s. 37.

²⁴⁶ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 39; ed-Dâvudî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 233; Brockelmann, *Târihu'l-Edebî'l-'Arabî*, V, 175.

²⁴⁷ İbn Hâllikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III, 100; el-Yâfi'î, *Mir'âtu'l-Cenân*, IV, 27.

²⁴⁸ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 691-692.

8- *et-Tehzîb fi'n-Nahv* (التهديب في النحو): es-Suyûtî bu eserin, nahiv hakkında olduğunu aktarmıştır.²⁴⁹ ed-Dâvudî da bu eserin, nahiv ile ilgili olduğunu ve ismini *Tehzîbu'l-İnsân bi Takvîmi'l-Lisân* şeklinde zikretmiştir.²⁵⁰

9- *et-Tarşîf fi 'İlmi't-Taşrif* (الترصيف في علم التصريف): eş-Şafedî bu kitabın el-'Ukberî'ye ait olduğunu söylemiştir.²⁵¹ Bazı kaynaklarda ismi *et-Tarşîf fi't-Teşrif* olarak geçmiştir.²⁵² Kâtip Çelebî ise; el-'Ukberî'ye ait olduğunu ve ismini de *et-Tarşîf fi'n-Nahv* şeklinde zikretmiştir.²⁵³

10- *Muḳaddimetun fi'n-Nahv* (مقدمة في النحو): el-'Ukberî'ye ait olan bu kitabının şerhi de yapılmıştır.²⁵⁴ Dâru'l-Kutub el-Mişriyye'de 1936-1955 yıllarında bir nüshası bulunan bu şerhin birinci sayfası kaybolduğundan dolayı şerhinin adı tespit edilememiştir. *Şerhu Muḳaddimeti Ebû'l-Beḳa* olarak isimlendirilen bu şerh 159 sayfadan ibaret olduğu kaynaklarda geçmektedir.²⁵⁵

11- *Tehzîbu'l-İnsân bi Takvîyeti'l-Lisân* (تهديب الإنسان بتقوية اللسان): Nahiv ile ilgili olan bu kitap el-'Ukberî'ye nispet edilmiştir.²⁵⁶ Konuşmalarda yapılan hatalar için İbn el-Cevzî'nin yazdığı eseri üzerine el-'Ukberî'nin kaleme aldığı özet mahiyetinde bir kitap olduğu söylenmiştir.²⁵⁷ es-Suyûtî bu kitabın, nahiv ile ilgili olduğunu ve ismini *et-Tehzîb* olarak zikretmiştir.²⁵⁸

12- *Şerhu Dîvânu'l-Mutenebbî* (شرح ديوان المتنبى): Mustafa es-Saḳa, İbrâhîm el-Ebyârî ve 'Abdulhafîz Şelebî tarafından 1938 ve 1971 yıllarında tahkik edilmiştir. Mevcut bulunan nüshası, *Dîvânî Ebî't-Ṭayyib el-Mutenebbî bi Şerhi Ebî'l-Beḳâ el-*

²⁴⁹ es-Suyûtî, *Buḡyetu'l-Vu'ât*, II, 39.

²⁵⁰ ed-Dâvudî, *Ṭabaḳātu'l-Mufessirîn*, I, 233; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 518.

²⁵¹ eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 180.

²⁵² es-Suyûtî, *Buḡyetu'l-Vu'ât*, II, 39; ed-Dâvudî, *Ṭabaḳātu'l-Mufessirîn*, I, 233.

²⁵³ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 399.

²⁵⁴ eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 180; el-'Ukberî, *el-Meşûfu'l-Mu'lem*, I, 23.

²⁵⁵ el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 67; el-'Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Maḳâmâti'l-Harîriyye*, s. 38.

²⁵⁶ İbn Receb, *Kitâbu'z-Zeyl a'lâ Ṭabaḳâti'l-Hanâbile*, II, 112; ed-Dâvudî, *Ṭabaḳātu'l-Mufessirîn*, I, 233; İbn Şâttî, *Muhtaşaru Ṭabaḳât*, s. 51.

²⁵⁷ el-'Ukberî, *İ'râbu'l-Kırâat*, I, 49.

²⁵⁸ es-Suyûtî, *Buḡyetu'l-Vu'ât*, II, 39.

'Ukberî (*et-Tibyân fi Şerhi'd-Dîvân*) ismi ile Mısır'da basılmıştır.²⁵⁹ Kaynaklarda genellikle *Şerhu Dîvânü'l-Mutenebbî*²⁶⁰ ismi ile anılan bu kitap *Şerhu Şi'ri'l-Mutenebbî*²⁶¹ ve *Havâşî 'alâ Dîvânü'l-Mutenebbî*²⁶² şeklinde de geçmiştir.

13- Şerhu Lâmiyyeti'l-'Arab (شرح لامية العرب):²⁶³ Câhiliye şairi Şenferâ el-Ezdî'nin meşhur kasidesinin şerhidir. Şerh ve tahkik edildikten sonra ismi kaynaklarda, *Şerhu Lâmiyyeti'l-'Arab*²⁶⁴ ve *Î'râbu Kaşîdeti's-Şenferâ*²⁶⁵ olarak geçmiştir. Başka âlimler tarafından da şerh edilen bu eseri el-'Ukberî de i'râb ve lügat açısından kısa ve öz açıklamalar ile şerh etmiştir.²⁶⁶

14- Şerhu Ebyât-i Kitâb-i Sîbeveyhi (شرح أبيات كتاب سيبويه):²⁶⁷ Kitab bu isim ile anılmakla birlikte kaynaklarda *Şerhu Ebyâti'l-Kitâb*²⁶⁸ ve *Şerhu Kitâb-i Sîbeveyhi*²⁶⁹ adlarıyla da geçmiştir.

15- Şerhu'l-İdâh ve't-Tekmile (شرح الايضاح والتكملة): Bu kitabın nüshalarının Kahire, Londra ve İstanbul'da mevcut olduğu zikredilmiştir.²⁷⁰ Ebû 'Ali el-Fârisî'nin nahve dair *el-İdâh*'i ile bunun tamamlayıcı cüzü sayılan *et-Tekmile*'sinin şerhidir.²⁷¹

16- Şerhu'l-Luma' li İbn Cinnî (شرح اللمع لابن جني): İbn Hallikân bu kitabın el-'Ukberî'ye ait olduğu söylemiştir.²⁷² Kaynaklarda ismi *el-Mutteba' fi Şerhi'l-*

²⁵⁹ el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 49;

²⁶⁰ el-Yemânî, 'Abdullbâkî b. 'Abdilmecîd, *İşaretü't-Ta'yîn ve Terâcimu'n-Nühât ve'l-Lugaviyyîn*, thk. 'Abdülmeccid Deyyâb, Şirkketü't-Tebâ'atî el-'Arabîyye es-Sû'udîyye, I. bs, Riyad, 1986, s. 163; el-Yâfi'î, *Mir'âtu'l-Cenân*, IV, 27; ed-Dâvudî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 233; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 117; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VII, 123; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III, 100; İbn Receb, *Kitâbu'z-Zeyl a'lâ Tabakâti'l-Hanâbile*, II, 112.

²⁶¹ eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 180; el-Munzirî, *et-Tekmile*, II, 461.

²⁶² İbn keşir, *el-Bidâye*, XIII, 85.

²⁶³ el-'Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâti'l-Harîriyye*, s. 38; el-'Ukberî, *Î'râbu'l-Hadisî'n-Nebevî*, s. 15.

²⁶⁴ Brockelmann, *Târihu'l-Edebî'l-'Arabî*, I, 107-108; Sâdikî, *Dâiretu'l-Me'ârif*, V, 218.

²⁶⁵ el-'Ukberî, *Î'râbu Lâmiyye*, s. 31.

²⁶⁶ el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 49; Brockelmann, *Târihu'l-Edebî'l-'Arabî*, I, 108.

²⁶⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III, 100; eş-Şafedî, *el-Vâfi*, XVII, 74.

²⁶⁸ es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, II, 39; ed-Dâvudî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 233.

²⁶⁹ el-Bağdadî, *Hediyyetu'l-'Ârifîn*, I, 459.

²⁷⁰ el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 46.

²⁷¹ Ergin, *el-'Ukberî ve el-Lubâb fi İleli'l-Binâi ve'l-Îrâbı*, s. 76; Bakırcı, "Ukberî", XLII, 67; el-'Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâti'l-Harîriyye*, s. 44-45.

²⁷² İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III, 100; Sâdikî, *Dâiretu'l-Me'ârif*, V, 218.

*Luma*²⁷³ ve *Şerhu'l-Luma*²⁷⁴ olarak ta geçmiştir. *el-Luma* ' İbn Cinnî'nin nahve dair meşhur muhtasar eserlerindedir. el-'Ukberî dışında bu eser birçok kişi tarafından şerh edilmiştir.²⁷⁵

17- *el-Muḥaşşal fi İdâhi'l-Mufaşşal* (المحصل في شرح المفصل):²⁷⁶ Kaynaklarda bu kitabın ismi, *Şerhu'l-Mufaşşal*,²⁷⁷ *el-Muḥaşşal fi Şerhi (İdâhi/Işlâhi)'l-Mufaşşal*,²⁷⁸ *el-İdâh fi Şerhi'l-Mufaşşal*,²⁷⁹ *İdâhu'l-Mufaşşal*,²⁸⁰ *Ta'lik 'ale'l-Mufaşşal*²⁸¹ ve *Hâşiyetu'l-Mufaşşal*²⁸² gibi değişik isimler ile adlandırılmıştır. *el-Mufaşşal* nahiv konusunda ez-Zemaḥşerî'nin yazmış olduğu küçük bir eserdir. Birçok kişi bu eser için şerh yazmıştır. el-'Ukberî de bu eseri şerh ettiğini ancak kayıp olduğu bildirilmiştir.²⁸³

18- *Nuzhetu't-Ṭaraf fi İdâhi Kânûni'z-Zarf* (نزهة الطرف في إيضاح قانون الطرف):²⁸⁴ el-'Ukberî'ye nispet edilen bu kitabın ismi bazı kaynaklarda *Nuzhetu't-Ṭaraf fi İlmi's-Şarf* şeklinde geçmiştir.²⁸⁵

19- *el-İfşâh 'an Me'ânî Ebyâti'l-İdâh* (الإفصاح عن معاني أبيات الإيضاح): el-Yemânî bu kitabı el-'Ukberî'ye nispet etmiştir.²⁸⁶ el-Bağdadî bu kitabın ismini *el-İfşâh 'an Me'ânî Ebyâti's-Şeḥâh* olarak zikretmiştir.²⁸⁷

²⁷³ el-Yemânî, *İşaretu't-Ta'yîn*, s. 163; Sâdikî, *Dâiretu'l-Me'ârif*, V, 218.

²⁷⁴ ed-Dâvudî, *Ṭabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 232; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 39; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 117; Taleb, *Ġaribu'l-Kur'ân*, s. 429.

²⁷⁵ el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 51-52.

²⁷⁶ el-Bağdadî, İsmâil Paşa Muhammed Emin b. Mir Selim el-Babanî, *İdâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutûb ve'l-Funûn*, Dâru İhyâu't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, ty. II, 443; eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 180; eş-Şafedî, *el-Vâfi*, XVII, 74.

²⁷⁷ Taleb, *Ġaribu'l-Kur'ân*, s. 430; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 117; İbn Hâllikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III, 100; el-Yemânî, *İşaretu't-Ta'yîn*, s. 163.

²⁷⁸ Brockelmann, *Târihu'l-Edebî'l-'Arabî*, V, 175; Bakırcı, "Ukberî", XLII, 67.

²⁷⁹ el-Bağdadî, *Hediyetu'l-'Ârifîn*, I, 459.

²⁸⁰ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 39.

²⁸¹ ed-Dâvudî, *Ṭabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 233.

²⁸² İbn Keşir, *el-Bidâye*, XIII, 85.

²⁸³ el-Yâfi'î, *Mir'âtu'l-Cenân*, IV, 27.

²⁸⁴ eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 180; ²⁸⁴ el-Bağdadî, *Hediyetu'l-'Ârifîn*, I, 459.

²⁸⁵ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1943.

²⁸⁶ el-Yemânî, *İşaretu't-Ta'yîn*, s. 163; eş-Şafedî, *el-Vâfi*, XVII, 74.

²⁸⁷ el-Bağdadî, *Hediyetu'l-'Ârifîn*, I, 459.

20- *Telhîşu Ebyâti li Ebî ‘Ali* (تلخیص آیات لأبي علي):²⁸⁸ eş-Şafedî bu kitabın ismini *Telhîşu Ebyâti’ş-Şi’r li Ebî ‘Ali* şeklinde zikretmiştir.²⁸⁹ el-‘Ukberî’nin bu kitap için yazdığı *Telhîş*’in mevcudiyetinden bir bilgiye rastlanmamış ancak Ebû ‘Ali el-Farisî’nin eseri, iki nüsha şeklinde mevcut bulunduğundan söz edilmiştir.²⁹⁰

21- *Şerhu Hıtabi İbn Nubâte el-Fâriki* (شرح خطب ابن نباته الفارقي):²⁹¹ Bu kitap *Şerhu’l-Hıtabi en-Nubâtiyye*²⁹² ve *Şerhu’l-Hıtab*²⁹³ olarak ta isimlendirilmiştir. İbn Nubâte el-Hatîb’in (ö. 374/984) hutbelerinden oluşan bu eseri, birçok kişi şerh etmiştir. Bunlardan birisi de el-‘Ukberî olmuştur.²⁹⁴

22- *Şerhu Lâmiyyeti’l-‘Acem* (شرح لامية العجم): Bu kitabın nüshaları dünyanın farklı kütüphanelerinde bulunduğu bildirilmiştir.²⁹⁵ Kâtip Çelebî, Tuğrâ’ın (ö. 515/1121) *Lâmiyyeti’l-‘Acem* eserinin birçok kişi tarafından şerh edildiğini rivayet etmiş ve el-‘Ukberî de bu eseri şerh edenlerden biri olduğunu söylemiştir.²⁹⁶

23- *Şerhu mâ fi’l-Mağâmâti’l-‘Harîriyye mine’l-Elfâzi’l-Luğaviyye* (شرح ما في المقامات الحريرية من الألفاظ اللغوية): Bu eser *el-Mağâmât*’in özellikle garîb kelimeleri üzerine yapılmış kısa bir şerhtir. el-‘Ukberî’ye nispet edilen bu kitap kaynaklarda farklı isimler ile zikredilmiştir.²⁹⁷ Bu kitabın nüshalarının, Dâru’l-Kutubî el-Mişriyye ile beraber dünyanın birçok kütüphanesinde mevcut bulunduğu söylenmiştir.²⁹⁸

²⁸⁸ el-‘Ukberî, *Şerhu mâ fi’l-Mağâmâti’l-‘Harîriyye*, s. 49.

²⁸⁹ eş-Şafedî, *Nektu’l-Himyân*, s. 180; İbn Receb, *Kitâbu’z-Zeyl a’lâ Tabakâti’l-Hanâbile*, II, 112; ed-Dâvudî, *Tabakâtu’l-Mufessirîn*, I, 233; el-‘Ukberî, *İ’râbu’l-Kırâat*, I, 48.

²⁹⁰ el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn*, s. 43-44.

²⁹¹ es-Suyûtî, *Buğyatu’l-Vu’ât*, II, 39; ed-Dâvudî, *Tabakâtu’l-Mufessirîn*, I, 233; İbnu’l-İmâd, *Şezerâtu’z-Zeheb*, VII, 123; İbn Şatfî, *Muhtaşaru Tabakât*, s. 51; Taleb, *Garîbu’l-Kur’ân*, s. 431.

²⁹² el-Yemânî, *İşaretu’t-Ta’yîn*, s. 163; el-Yâfi’î, *Mir’âtu’l-Cenân*, IV, 27.

²⁹³ ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, XXII, 93.

²⁹⁴ Kâtip Çelebî, *Keşfu’z-Zunûn*, I, 714.

²⁹⁵ el-‘Ukberî, *Şerhu mâ fi’l-Mağâmâti’l-‘Harîriyye*, s. 50; el-‘Ukberî, *İ’râbu’l-Kırâat*, I, 51.

²⁹⁶ Kâtip Çelebî, *Keşfu’z-Zunûn*, II, 1537; el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn*, s. 51.

²⁹⁷ Bakırcı, “Ukberî”, XLII, 67; Sâdikî, *Dâiretu’l-Me’ârif*, V, 218; ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, XXII, 93; el-Yâfi’î, *Mir’âtu’l-Cenân*, IV, 27; el-Yemânî, *İşaretu’t-Ta’yîn*, s. 163; İbn Şatfî, *Muhtaşaru Tabakât*, s. 51; Taleb, *Garîbu’l-Kur’ân*, s. 431; eş-Şafedî, *el-Vâfi*, XVII, 74; el-Bağdadî, *Hediyyetu’l-‘Arifîn*, I, 459; ed-Dâvudî, *Tabakâtu’l-Mufessirîn*, I, 233

²⁹⁸ Zeydân, *Târihu Âdâb*, III, 44; el-‘Ukberî, *Şerhu mâ fi’l-Mağâmâti’l-‘Harîriyye*, s. 51-52.

24- *el-Munteḥab min Kitâbi'l-Muḥteseb li'bni Cinnî* (المنتخب من كتاب)

(المحتسب لابن جنى): el-'Ukberî bu kitabı, İbn Cinnî'nin *el-Muḥteseb fi Tebyîni Vucûhi Şevâzi'l-Kırâat ve'l-İdâh 'anhâ* eserinden bazı konuları seçerek kitap haline getirdiği ifade edilmiştir.²⁹⁹

25- *Şerḥu't-Telkîn fi'n-Nahv* (شرح التلقين في النحو): Nahiv ile ilgili olan bu

kitab, bazı kaynaklarda *Telkîn fi'n-Nahv* şeklinde zikir edilen eserin şerhi olduğu aktarılmıştır. Her ikisi de el-'Ukberî'ye nispet edilmesi ile birlikte kendi eseri üzerine şerh yazdığı tek kitabı olmuştur.³⁰⁰

26- *Hâşiye 'ale'l-Keşşâf* (حاشية على الكشاف): el-'Ukberî'ye nispet edilen bu

kitab Zemaḥşerî'nin tefsirine yazılan haşiye olduğu kaynaklarda geçmiştir. Eserin Medresetu'l-Musallî'de bir nüshası mevcuttur.³⁰¹

3.5.2. Kur'ân İlimleri ile İlgili Eserleri

1- *Tefsîru'l-Ḳur'ân* (تفسير القرآن):³⁰² Kâtip Çelebî kitabın ismini *Tefsîru Ebi'l-*

Bekâ şeklinde zikrederek bu kitabın, *İ'râbu'l-Ḳur'ân*'dan ayrı olduğunu belirtmiştir.³⁰³

2- *el-İntişâr li Hamza fi mâ Nesebehu ileyhi İbn Ḳûteybe min Muşkili'l-*

Ḳur'ân (الانتصار لحمزة فيما نسبته إليه ابن قتيبة من مشكل القرآن): el-'Ukberî'nin eserleri

²⁹⁹ el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 67; el-'Ukberî, *el-Meşûfu'l-Mu'lem*, I, 23; eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 180; el-Bağdadî, *Hediyetu'l-Ârifîn*, I, 459; el-'Ukberî, *Divânî Ebi't-Tayyib*, Mukaddime bölümü.

³⁰⁰ İbn Receb, *Kitâbu'z-Zeyl a'lâ Ṭabaḳâti'l-Hanâbile*, II, 111; el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 46; ed-Dâvudî, *Ṭabaḳâtu'l-Mufessirîn*, I, 232.

³⁰¹ Bakırcı, "Ukberî", XLII, 67; Ekici, *el-'Ukberî ve et-Tibyân fi İ'râbi'l-Kur'ân Adlı Eserindeki Gramere Dâir Görüşleri*, s. 85.

³⁰² Nuveyhîd, Âdil, *Mu'cemu'l-Mufessirîn min Şadri'l-İslâm Hatta'l-'Aşri'l-Haḍır*, Muessesetü Nuveyhîdu's-Sekâfiyye, I, bs, Beyrut 1983, I, 307; el-Yemânî, *İşaretu't-Ta'yîn*, s. 163; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXII, 92; ed-Dâvudî, *Ṭabaḳâtu'l-Mufessirîn*, I, 232; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VII, 122; İbn Receb, *Kitâbu'z-Zeyl a'lâ Ṭabaḳâti'l-Hanâbile*, II, 111; eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 179.

³⁰³ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zumûn*, I, 440.

arasında zikir edilen bu kitabı Kâtip Çelebî, Ebû'l-Kâsım Ahmed b. Muhammed el-'Ukberî'ye (510/1116) ait olduğunu nakletmiştir.³⁰⁴

3- *'Adedu Âyi'l-Kur'ân* (عدد آي القرآن): Kur'ân'ın süre, ayet, kelime ve harf sayısı ile ilgilidir. eş-Şafedî bu kitabı el-'Ukberî'ye nispet etmiştir.³⁰⁵

3.5.3. Ulumû'ş-Şer'îye ile İlgili Eserleri

1- *Mezâhibu'l-Fûkahâ* (مذاهب الفقهاء): Fukahânın ihtilafî konuları ile ilgili olduğunu ve bu kitabın yazılı nüshasının Teymûriyye'de bulunduğu belirtilmiştir.³⁰⁶

2- *el-Merâm fi Nihâyeti'l-Ahkâm* (المرام في نهاية الأحكام): el-'Ukberî'nin eserleri arasında zikir edilen bu kitap fıkıh ile ilgili eserlerindendir.³⁰⁷

3- *en-Nâhið fi 'İlmi'l-Ferâid* (الناهض في علم الفرائض): Bazı kaynaklar ismini sadece *en-Nâhið* şeklinde zikretmiş ve ferâiz ilmi ile ilgili olduğunu aktarmışlardır.³⁰⁸

4- *Bulğatu'r-Râid fi 'İlmi'l-Ferâid* (بلغة الرائد في علم الفرائض): Kaynakların birçoğunda bu kitabın ismini sadece *el-Bulğa* olarak zikretmiş ve ferâiz ile ilgili olduğunu belirtmiştir.³⁰⁹

³⁰⁴ el-Bağdadî, *Hediyetu'l-Ârifîn*, I, 459; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 173; el-'Ukberî, *el-Meşûfu'l-Mu'lem*, I, 19.

³⁰⁵ Taleb, *Ğaribu'l-Kur'ân*, s. 431; Bakırcı, "Ukberî", XLII, 66; eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 179.

³⁰⁶ el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 65; ed-Dâvudî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 232; İbn Receb, *Kitâbu'z-Zeyl a'lâ Tabakâti'l-Hanâbile*, II, 111; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VII, 122.

³⁰⁷ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXII, 93; Taleb, *Ğaribu'l-Kur'ân*, s. 431; el-Bağdadî, *Hediyetu'l-Ârifîn*, I, 459; eş-Şafedî, *el-Vâfi*, XVII, 74; ed-Dâvudî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 232; eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 179; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VII, 122; İbn Receb, *Kitâbu'z-Zeyl a'lâ Tabakâti'l-Hanâbile*, II, 111.

³⁰⁸ Taleb, *Ğaribu'l-Kur'ân*, s. 430; el-Bağdadî, *Hediyetu'l-Ârifîn*, I, 459; eş-Şafedî, *el-Vâfi*, XVII, 74; el-Yemânî, *İşaretu't-Ta'yîn*, s. 163-164; ed-Dâvudî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 232; İbn Receb, *Kitâbu'z-Zeyl a'lâ Tabakâti'l-Hanâbile*, II, 111; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 39; eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 179.

³⁰⁹ İbn Şattî, *Muhtaşaru Tabakât*, s. 51; ed-Dâvudî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 232; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VII, 122; eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 179; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 39; Taleb, *Ğaribu'l-Kur'ân*, s. 430; el-Bağdadî, *Hediyetu'l-Ârifîn*, I, 459; eş-Şafedî, *el-Vâfi*, XVII, 74; İbn Receb, *Kitâbu'z-Zeyl a'lâ Tabakâti'l-Hanâbile*, II, 111.

5- *et-Telhîş fi'l-Ferâid* (التلخيص في الفرائض): Ferâid ile ilgili olan bu kitap bazı kaynaklarda sadece *et-Telhîş* olarak geçmiştir.³¹⁰

6- *Şerhu'l-Hidâye li Ebî'l-Hattâb* (شرح الهداية لأبي الخطاب): Ebû'l-Hattâb Maḥfûz b. Ahmed el-Kelvezânî'ye (ö. 510/1116) ait ve Hanbelî fikhının furû'u hakkında yazılmış olan *el-Hidâye* eseri üzerine el-'Ukberî'nin şerh olarak kaleme aldığı fikh alanında önemli bir kitap olduğu belirtilmiştir.³¹¹

7- *Şerhu Luğati'l-Fıkh* (شرح لغة الفقه): el-'Ukberî, bu kitabı İbnu'n-Neccâr'a imlâ ettirmiş ve bazı kaynaklarda kitabın ismi *Luğatu'l-Fıkh* şeklinde zikredilmiştir.³¹²

3.5.4. İ'râb ile İlgili Eserleri

1- *et-Tibyân fi İ'râbi'l-Kur'ân* (التبيان في إعراب القرآن):³¹³ İki cilt halinde olan bu kitabın ismi kaynaklarda, *İ'râbi'l-Kur'ân*,³¹⁴ *İmlâ'u mâ menne Bihi'r-Raḥmân min Vucûhi'l-İ'râb ve'l-Kırâat fi Cemî'i'l-Kur'ân*,³¹⁵ *İ'râbi'l-Kur'ân ve'l-Kırâat*³¹⁶ ve *el-Beyân fi İ'râbi'l-Kur'ân*³¹⁷ şeklinde zikredilmiştir. el-'Ukberî'nin şöhret kazanmasına sebebiyet veren ve eserlerinin en önemlisi olan *et-Tibyân fi İ'râbi'l-Kur'ân* kitabı, Kur'ân lafızlarının i'râbı ve kırâat'ın çeşitli yapılaş şekillerini açıklamak için kaleme alınmıştır.³¹⁸

³¹⁰ eş-Safedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 179; el-Bağdadî, *Hediyetu'l-Ârifin*, I, 459; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 39; eş-Safedî, *el-Vâfi*, XVII, 74.

³¹¹ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VII, 122; el-'Ukberî, *İ'râbu'l-Kırâat*, I, 53; İbn Receb, *Kitâbu'z-Zeyl a'lâ Tabakâti'l-Hanâbile*, II, 111; eş-Safedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 179; ed-Dâvudî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 232; İbn Şattî, *Muhtaşaru Tabakât*, s. 51; eş-Safedî, *el-Vâfi*, XVII, 74; Taleb, *Garibu'l-Kur'ân*, s. 431.

³¹² el-'Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâti'l-Haririyye*, s. 51; İbn Şattî, *Muhtaşaru Tabakât*, s. 51; ed-Dâvudî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 233; eş-Safedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 180; İbn Receb, *Kitâbu'z-Zeyl a'lâ Tabakâti'l-Hanâbile*, II, 112.

³¹³ Nuveyhîd, *Mu'cemu'l-Mufessirîn*, I, 307; İbn Şattî, *Muhtaşaru Tabakât*, s. 51; ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kâmusû Terâcim*, IV, 80; el-Hânsârî, *Ravdâtu'l-Cennât*, V, 124; Zeydân, *Târihu Âdâb*, III, 44.

³¹⁴ el-Yâfi'î, *Mir'âtu'l-Cenân*, IV, 27; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 39; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VII, 122; el-Yemânî, *İşaretu't-Ta'yîn*, s. 163; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III, 100.

³¹⁵ Taleb, *Garibu'l-Kur'ân*, s. 432; el-Bağdadî, *İdâhu'l-Meknûn*, I, 127.

³¹⁶ Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 279; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 117.

³¹⁷ ed-Dâvudî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 232.

³¹⁸ Sâdikî, *Dâiretu'l-Me'ârif*, V, 217-218; el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 39.

2- *İ'râbu'l-Kırâati's-Şevâz* (إعراب القراءات الشواذ): Bu kitabın ismi de kaynaklarda farklılık göstermiştir.³¹⁹ el-'Ukberî bu kitabın önsözünde, şaz kırâatları incelediğini ve meşhur on kırâati da *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı eserinde işlediğini ifade etmiştir.³²⁰

3- *İ'râbu'l-Hadis* (إعراب الحديث):³²¹ Tabakat kitaplarının birçoğunda kitabın isminin bu şekilde zikir edilmesi ile birlikte, tam ismi *İ'râbu'l-Hadisî'n-Nebevî*'dir.³²² Carl Brockelmann bu kitabın ismini, *İ'râbu'l-Hadisî'n-Nebevî 'alâ Hurufi'l-Mu'cem* veya *İ'râbu Muşkili'l-Hadis* olarak adlandırmıştır.³²³ el-'Ukberî kitabın mukaddimesinde, öğrencilerin i'râb lafızlarında karşılaştıkları güçlükler neticesinde ve onların istekleri üzerine kaleme aldığını zikretmiştir. Bu kitap hadislerin i'râbı alanında misli az bulunan eserlerdendir.³²⁴

3.5.5. Mantık İle İlgili Eserleri

1- *el-Meşûfu'l-Mu'lem fi Tertibi'l-İşlâh 'alâ Hurûfi'l-Mu'cem* (المشوف المعلم في ترتيب الإصحاح على حروف المعجم): eş-Şafedî bu kitabı el-'Ukberî'ye nispet ederek kendi eserinde bu kitabın ismini *el-Meşûfu'l-Mu'lem fi Tertibi Kitâbi'l-İşlâhi'l-Mantık 'alâ Hurûfi'l-Mu'cem* şeklinde zikir etmiştir.³²⁵ Alfabe sırasına göre

³¹⁹ el-Hânsârî, *Ravdâtu'l-Cennât*, V, 126; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXII, 92-93; Taleb, *Ġarîbu'l-Kur'ân*, s. 430; eş-Şafedî, *el-Vâfi*, XVII, 74; el-Yemânî, *İşaretu't-Ta'yîn*, s. 163; ed-Dâvudî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 232; es-Suyûtî, *Buġyetu'l-Vu'ât*, II, 39; Sâdikî, *Dâiretu'l-Me'ârif*, V, 218; eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 179; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VII, 122.

³²⁰ Bakırcı, "Ukberî", XLII, 67; el-'Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâti'l-Harîriyye*, s. 40; el-'Ukberî, *İ'râbu'l-Kırâat*, I, 53.

³²¹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 80; el-Hânsârî, *Ravdâtu'l-Cennât*, V, 126; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXII, 93; Taleb, *Ġarîbu'l-Kur'ân*, s. 430; el-Baġdadî, *Hediyyetu'l-Ârifîn*, I, 459; eş-Şafedî, *el-Vâfi*, XVII, 74; İbn Şattî, *Muhtaşaru Tabakât*, s. 51; ed-Dâvudî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 232; el-Yâfi'î, *Mir'âtu'l-Cenân*, IV, 27; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III, 100; es-Suyûtî, *Buġyetu'l-Vu'ât*, II, 39; eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 179; İbn Receb, *Kitâbu'z-Zeyl a'lâ Tabakâti'l-Hanâbile*, II, 111; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VII, 122; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 117; el-Munzirî, *et-Tekmile*, II, 461.

³²² Sâdikî, *Dâiretu'l-Me'ârif*, V, 217.

³²³ Brockelmann, *Târihu'l-Edebî'l-'Arabî*, V, 175.

³²⁴ el-'Ukberî, *İ'râbu'l-Hadisî'n-Nebevî*, s. 23; Sâdikî, *Dâiretu'l-Me'ârif*, V, 217.

³²⁵ el-'Ukberî, *el-Meşûfu'l-Mu'lem*, I, 23; eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 179; eş-Şafedî, *el-Vâfi*, XVII, 74; Sâdikî, *Dâiretu'l-Me'ârif*, V, 218.

ele alınan bu kitap, İbnu's-Sikkî't'in *İşlâhu'l-Mantık* eserinin bazı açıklamaları ile beraber düzenlenmiş yeni şekli olmuştur.³²⁶

2- *el-Muneqqah mine'l-Haṭal fi 'İlmi'l-Cedel* (المنقح من الخطل في علم الجدل):

Kaynaklarda farklı isimler ile zikir edilen bu kitap,³²⁷ öğrencisi 'Abdulmu'min b. 'Abdihak el-Bağdadî (ö. 739/1338) tarafından özetlenmiş ve *Telḥîşu'l-Muneqqah mine'l-Haṭal fi 'İlmi'l-Cedel li'-Şeyḥ Ebî'l-Bekâ el-'Ukberî* ismi verilmiştir.³²⁸

3- *el-Kelâm 'alâ Delîli't-Telâzum* (الكلام على دليل التلازم): el-'Ukberî'ye nispet

edilen bu kitap, *el-İ'tirâd 'alâ delîli't-Telâzum* ve *el-İ'tirâd 'alâ Delîli't-Telâzum ve Delîli't-Tenâfi* şeklinde de isimlendirilmiştir. Mantık konusunda yazdığı ikinci kitap olduğu zikredilmiştir.³²⁹

3.5.6. Matematik İle İlgili Eserleri

1- *el-İstî'âb fi Envâ'i'l-Hisâb* (الاستيعاب في أنواع الحساب):³³⁰ el-'Ukberî'ye

nispet edilen bu kitabın ismi kaynaklarda, *el-İstî'âb fi 'İlmi'l-Hisâb*³³¹ ve *el-İstî'âb fi'l-Hisâb*³³² şeklinde geçmiştir.

2- *Muḳaddimetun fi'l-Hisâb* (مقدمة في الحساب): Ebû Şâme el-Maḳdisî (ö.

665/1267), bu kitabı özetlemiş ve diğer mukaddimeleriyle bir araya getirerek *Muḳaddimetun fin-Naḥv ve'l-Hisâb* adını vermiştir.³³³

³²⁶ Bakırcı, "Ukberî", XLII, 66.

³²⁷ el-Ḥânsârî, *Ravḍâtu'l-Cennât*, V, 126; el-Bağdadî, *Hediyyetu'l-'Arifîn*, I, 459; Ṭaleb, *Ġarîbu'l-Ḳur'ân*, s. 430; eṣ-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 179; eṣ-Şafedî, *el-Vâfi*, XVII, 74; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VII, 122; İbn Receb, *Kitâbu'z-Zeyl a'lâ Ṭabakâti'l-Hanâbile*, II, 111; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 39.

³²⁸ el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Naḥviyyîn*, s. 67.

³²⁹ İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VII, 122; İbn Receb, *Kitâbu'z-Zeyl a'lâ Ṭabakâti'l-Hanâbile*, II, 111; eṣ-Şafedî, *el-Vâfi*, XVII, 74; ed-Dâvudî, *Ṭabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 232; eṣ-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 179.

³³⁰ Ṭaleb, *Ġarîbu'l-Ḳur'ân*, s. 431; eṣ-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 179; el-Bağdadî, *Hediyyetu'l-'Arifîn*, I, 459; eṣ-Şafedî, *el-Vâfi*, XVII, 74; ed-Dâvudî, *Ṭabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 232; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VII, 122.

³³¹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kâmusu Terâcim*, IV, 80; İbn Receb, *Kitâbu'z-Zeyl a'lâ Ṭabakâti'l-Hanâbile*, II, 111.

³³² el-Ḥânsârî, *Ravḍâtu'l-Cennât*, V, 126; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 39.

3.5.7. Diğer Konular İle İlgili Eserleri

1- *el-'Aruḍ (Mu'allel)* (العروض معلل): el-'Ukberî'ye nispet edilen bu kitabın şiir vezinleri ile ilgili yazıldığı rivayet edilmiştir.³³⁴

2- *el-'Aruḍ (Muhtaşar)* (العروض مختصر): Hakkında fazla bilgi bulunmayan bu kitabın da şiir hakkında yazılmış olması tahmin edilmiştir.³³⁵

3- *Luma'un fi'l-Kelâm 'alâ Lafzâtı (Âmîn)* (لمع في الكلام على لفظة آمين): el-'Ukberî'nin eserleri arasında zikir edilmiştir.³³⁶

4- *Hâşiyetu 'alâ Şerhi'l-İsâgûci* (حاشية على شرح الإساغوجي): Yazılı nüshası mevcut bulunduğu söylenmiştir.³³⁷

5- *Bahşun fi Ba'dı's-Şahâbe ve Suâlânî ve Cevâbuhuma* (بحث في بعضي الصحابه و سوالاني و جوابهما): el-'Ukberî'ye nispet edilen bu kitabın nüshası Dımaşk'ın Zâhiriyye kütüphanesinde mevcut olduğu söylenmiştir.³³⁸

³³³ eş-Şafedî, *el-Vâfi*, XVII, 74; Ergin, *el-'Ukberî ve el-Lubâb fi İleli'l-Binâi ve'l-İ'râbi*, s. 88; Taleb, *Ğaribu'l-Kur'ân*, s. 431; el-'Ukberî, *Divânî Ebi't-Tayyib*, Mukaddime bölümü; eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 179.

³³⁴ eş-Şafedî, *el-Vâfi*, XVII, 74; Ergin, *el-'Ukberî ve el-Lubâb fi İleli'l-Binâi ve'l-İ'râbi*, s. 84.

³³⁵ eş-Şafedî, *el-Vâfi*, XVII, 74.

³³⁶ Ergin, *el-'Ukberî ve el-Lubâb fi İleli'l-Binâi ve'l-İ'râbi*, s. 89.

³³⁷ el-'Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâtî'l-Harîriyye*, s. 56.

³³⁸ Sâdikî, *Dâiretu'l-Me'ârif*, V, 218; el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 67.

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ'L-BEKÂ EL-'UKBERÎ'NİN EL-MESÂ'İLU'L-HİLÂFİYYE FÎ'N-NAHV ADLI ESERİ

Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî'ye nispet edilen ve inceleme konumuz olan *el-Mesâ'ilu'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv* isimli kitap, el-'Ukberî'nin nahiv alanında kaleme aldığı önemli eserlerden biridir. Bu bölümde söz konusu eserin içerik ve muhteva tahlili yapılacaktır.

1. EL-MESÂ'İLU'L-HİLÂFİYYE FÎ'N-NAHV'İN TANITIMI

1.1. Eserin Adı ve el-'Ukberî'ye Nisbeti

Eserin adı, kaynaklarda birtakım farklılıklar arz etmektedir. Bu farklılıklar yer aldıkları kaynakların adlarıyla beraber aşağıda sıralanmıştır.

1- *el-Mesâ'ilu'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv* (المسائل الخلافية في النحو): Bu ismi Carl Brockelmann, “*Târihu'l-Edebî'l-'Arabî*” adlı eserinde zikretmiş ve eseri el-'Ukberî'ye nispet etmiştir.³³⁹ Carl Brockelmann bu eser dışında el-'Ukberî'nin “*Kitâbu't-Ta'lik*” ve “*et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn el-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*” gibi eserlerine değinmemiştir. Buna göre Carl Brockelmann, el-'Ukberî'nin meşhur eserlerinin isimlerini zikretmek ile yetinmiştir. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde de eserin adı “*el-Mesâ'ilu'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv*” şeklinde geçmektedir. Aynı zamanda bu eserin, “*et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*” kitabının ilk on beş bölümünden ibaret olduğu aktarılmıştır.³⁴⁰

el-'Ukberî'nin “*İ'râbu'l-Kırâati's-Şevâz*” adlı eserini tahkik eden Muhammed es-Seyid Ahmed Azzûz ise eserin ismini “*el-Mesâ'ilu'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv*” şeklinde belirtmiş ve yazma nüshalarının varlığından bahsetmiştir.³⁴¹ Aynı yerde el-'Ukberî'nin “*Kitâbu't-Ta'lik*” adlı eserine değinerek bu eserin fıkıh ile ilgili olduğunu ifade etmiştir.³⁴²

³³⁹ Brockelmann, *Târihu'l-Edebî'l-'Arabî*, V, 175.

³⁴⁰ Bakırcı, “Ukberî”, XLII, 66.

³⁴¹ el-'Ukberî, *İ'râbu'l-Kırâat*, I, 56.

³⁴² el-'Ukberî, *İ'râbu'l-Kırâat*, I, 47.

2- *Mesâ'ilu'l-Hilâf fi'n-Nahv* (مسائل الخلاف في النحو): el-'Ukberî'nin

eserlerini şerh ve tahkik edenlerden 'Ali Şâ'îb, eserin ismini “*Mesâ'ilu'l-Hilâf fi'n-Nahv*” olarak ifade etmiş ve bu kitabın *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn* adlı eserinden farklı bir kitap olduğunu belirtmiştir.³⁴³ Şâ'îb aynı yerde “*et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*” ve “*Kitâbu't-Ta'lik*” adlı eserleri de zikretmiştir.³⁴⁴ Ancak bu eserler arasındaki ilişki hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.

Yâsîn Muhammed es-Sevvâs eserin ismini “*Mesâ'ilu'l-Hilâf fi'n-Nahv*” şeklinde belirtmiştir. Aynı eserde “*Kitâbu't-Ta'lik*”in ismine de yer vermiş ve fıkıh ile ilgili olduğunu söylemiştir.³⁴⁵ 'Abdullâh Nabhân ise eserin ismini “*Mesâ'ilu'l-Hilâf fi'n-Nahv*” olarak aktarmış ve aynı eserde “*et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*”i de zikretmiştir.³⁴⁶ Eserlerin birbirleriyle ilişkisi hakkında bilgi vermemektedir.

'Abdulhamîd es-Seyyid Taleb de eserin ismini “*Mesâ'ilu'l-Hilâf fi'n-Nahv*” olarak belirtmiş ve el-'Ukberî'ye nispet etmiştir. Aynı zamanda “*Kitâbu't-Ta'lik fi Mesâ'ili'l-Hilâf*” adlı eseri “*et-Ta'lik fi'l-Hilâf*” ismiyle el-'Ukberî'nin eserleri arasında zikretmiş ve bunlar arasındaki herhangi bir ilişkiden bahsetmemiştir.³⁴⁷ Buna göre Taleb, bu iki kitabın birbirinden farklı olduğunu kabul etmiştir.

Ayrıca “*Mesâ'ilu'l-Hilâf fi'n-Nahv*” ismi, eserin Dâru'l-Kutub el-Mişriyye kütüphanesinde bulunan yazma nüshasının ilk sayfasında geçmektedir.³⁴⁸

3- *Mesâ'ilu Hilâfiyye fi'n-Nahv* (مسائل خلافة في النحو): *Dâiretu'l-Me'ârif-i*

Bozırg-ı İslamî isimindeki biyografik eserde, el-'Ukberî'nin eserleri kısmında eserin ismi “*Mesâ'ilu Hilâfiyye fi'n-Nahv*” olarak ifade edilmiştir. Bununla beraber el-'Ukberî'nin “*et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*” adlı kitabı da belirtilmiş, ancak ikisi arasındaki ilişki hakkında bilgi verilmemiştir.³⁴⁹

³⁴³ el-'Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâti'l-Harîriyye*, s. 47.

³⁴⁴ el-'Ukberî, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâti'l-Harîriyye*, s. 43-54.

³⁴⁵ el-'Ukberî, *el-Meşûfu'l-Mu'lem*, I, 22-20.

³⁴⁶ el-'Ukberî, *İ'râbu'l-Hadişi'n-Nebevî*, s. 16-15.

³⁴⁷ Taleb, *Garîbu'l-Kur'ân*, s. 431/430.

³⁴⁸ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 39.

³⁴⁹ Sâdikî, *Dâiretu'l-Me'ârif*, V, 218.

4- *Mesâ'ilu'l-Hilâf* (مسائل الخلاف): eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân* adlı eserinde eserin ismini bu şekilde belirtmiş ve nahiv ile ilgili olduğunu aktarmıştır. Aynı eserinde el-'Ukberî'nin *Kitâbu't-Ta'lik fi Mesâ'ili'l-Hilâf* kitabının ismini *Ta'lik fi'l-Hilâf* olarak belirtmiş ve bu iki eser arasındaki ilişki ile ilgili herhangi bir bilgiye yer vermemiştir.³⁵⁰ Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye* adlı eserinde, eseri el-'Ukberî'ye nispet etmiş ve eserin ismini *Mesâ'ilu'l-Hilâf* olarak ifade etmiştir.³⁵¹

5- *Mesâ'ilu fi'l-Hilâf fi'n-Nahv* (مسائل في الخلاف في النحو): eş-Şafedî *el-Vâfi* adlı eserinde, eserin ismini bu şekilde belirtmiş ve el-'Ukberî'ye nispet etmiştir.³⁵²

Sonuç olarak; *el-Mesâ'ilu'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv* Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî'nin nahiv alanındaki önemli eserlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu eserin adının kaynaklarda farklı ifade edilmesiyle beraber, farklı konuları ihtiva ettiğine de kaynaklarda değinilmiştir. Bu durum, söz konusu eserin isminin el-'Ukberî'nin diğer eserlerinin ismine olan benzerliğinden ve bazı konuların *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn el-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* adlı kitabında aynı şekilde işlenmesinden kaynaklanmaktadır.

1.2. Eserin Nüshaları

Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî'nin nahivdeki ihtilafı konular ile ilgili iki tane kitabı olduğu bilinmektedir. Bu iki kitaptan birinin: Nahiv ilminde ihtilafı bazı konuları içerdiği rivayet edilmektedir. el-Enbarî *el-İnşâf* adlı eserinde bu kitabı “*Nuzhetu'l-Ayn fi İhtilâfi'l-Mezhebeyn*” adıyla anmakta ve kayıp olduğunu ifade etmektedir.³⁵³

İkinci kitabın ise söz konusu eser olup genel ihtilafı konuları içerdiği rivayet edilmektedir. Bu kitaba muhtevastan dolayı “*Nahvin felsefesi*” denilmiştir. Bu kitabın var olan nüshası on sekiz varaktan oluşmaktadır. Her sayfasında on yedi satır mevcuttur. Kitabın sonunda ifade edildiği gibi, bu nüsha Yûsuf b. Yûsuf b. Muhammed b. Hıdır b. Y'akub b. Hıdır eş-Şafi'i'nin hattıyla yazılmıştır. Kitabın

³⁵⁰ eş-Şafedî, *Nektu'l-Himyân*, s. 180;

³⁵¹ Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 279

³⁵² eş-Şafedî, *el-Vâfi*, XVII, 74;

³⁵³ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 35.

yazma nüshası'nın Dâru'l-Kutub el-Miṣriyye'de (ش- 28 nahiv) nolu bölümde var olduğundan söz edilmektedir.³⁵⁴

Bu eser *Mesâ'ilü'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv* adıyla Muhammed Ḥayr el-Hulvanî ve 'Abdulfattâh Selim tarafından tahkik edilmiştir. Eserin el-Hulvanî tarafından yapılan ilk tahkikli baskısı m. 1992 yılında Beyrut'ta yapılmış olup 144 sayfadan oluşmaktadır. Daha sonra 'Abdulfattâh Selim tarafından da tahkik edilen kitap 2007 yılında Kahire'de basılmış ve 164 sayfadan oluşmaktadır.

1.3. Eserin Kaynakları

Eserin isminden açıkça anlaşıldığı üzere eserde nahiv ilmi ile ilgili ihtilaflı konular ele alınmıştır. *el-Mesâ'ilü'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv*'dan önce yazılmış nahvin ihtilaflı konuları ile ilgili diğer eserlerin de *el-Mesâ'ilü'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv*'ın kaynakları arasında sayılabilir. Ancak el-'Ukberî, naklettiği görüşleri çoğunlukla sahiplerine nispet etmediği için bu görüşleri tespit etmek oldukça zordur. Yine de az da olsa bazı genel ifadeler, âlimlerin ve eserlerin isimlerine rastlamak mümkündür.

Bunlara örnek olarak; el-'Ukberî, Ḥaddu'l-Kelâm (حد الكلام) konusunu ele alırken ilk yaptığı açıklamayı “bu Cumhuriyet görüşüdür” olarak belirtmiş ve devamında “nahivcilerden bazıları” ifadesini kullanmıştır.³⁵⁵ Ḥaddu'l-İsim'de (حد الاسم) “nahivciler” ifadesini kullanarak farklı görüşler beyan ettiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda “bazı”, “diğer” ve “kavim (topluluk)” ifadelerini de kullanmıştır. Bunların dışında nahiv ilminin önde gelen âlimlerinden Sîbeveyhi'nin ve İbnu's-Serrâc'ın görüşüne yer vermiş konu ile ilgili bilgiler aktardıktan sonra İbnu's-Serrâc'ın görüşünün daha doğru olduğunu söylemiştir. Yine bu konu ile ilgili 'Abdulkâhir el-Curcânî'nin *Şerhu'l-Cumel* ve *Şerhu'l-İdâh*'taki görüşüne de yer vermiştir.³⁵⁶

³⁵⁴ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 35.

³⁵⁵ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 42.

³⁵⁶ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 48-49-50-51.

İştikâku'l-İsm (اشتقاق الاسم) konusunda ilk olarak “bize göre böyledir” ifadesini kullanmış devamında “Kûfeliler şöyle dedi” ibaresini kullanarak konu ile ilgili Kûfe âlimlerinin görüşünü de belirtmiştir.³⁵⁷ Haddu'l-Fiil (حد الفعل) konusunda nahivcilerin açıklamalarının ihtilafı olduğunu söylemiştir. Devamında konu ile ilgili İbnu's-Serrâc, Ebû 'Ali el-Fârisî ve Sîbeveyhi'nin açıklamalarına yer vermiştir.³⁵⁸

Aşlu'l-İştikâk konusunda kendi görüşünü söyledikten sonra “Kûfeliler de böyle demiştir” ifadesini kullanarak Kûfeliler'in görüşünü de söylemiştir. Konunun devamında kendi görüşünü destekleyen Sîbeveyhi'nin görüşüne de yer vermiştir. Son olarak “diğerlerinin” görüşlerine de değinen el-'Ukberî konuyu üç yönden değerlendirmiştir.³⁵⁹

Aşlu'l-i'râb li'l-fi'l ev li'l-ism konusunda “bazı Kûfeliler” ifadesini kullanmış ve onların görüşlerini dikkate almıştır.³⁶⁰ Sırru'l-i'râb fi'l-keîâm konusunda ise Kûtrub'un görüşüne yer vermiştir.³⁶¹ Sırru duhûli't-tenvin fi'l-keîâm konusunun incelemesinde ise; el-Ferrâ'nın konu ile ilgili açıklamalarına yer vermiştir.³⁶²

Sonuç olarak el-Ukberî eserini kaleme alırken önceki dönemlerde yaşamış pek çok isimden etkilenmiş ve onların eserlerine kaynak olarak müracat etmiştir. İbnu's-Serrâc, Ebû 'Ali el-Fârisî, Sîbeveyhi, 'Abdulkâhir el-Curcânî, Ferrâ gibi isimler bunlar arasında dikkat çekenlerdir.

1.4. Eserde Takip Edilen Metod

1.4.1. Konuların İşlenişi

Eser toplamda 15 meseleden müteşekkildir. İlk 6 mesele keîâm, isim, fiil ve iştikâk gibi konulara hasredilmiş olup bu hususlarda tanımlayıcı bilgiler ve ihtilafı görüşler verilmektedir. Ardından “mu'râb babı” adı altında 2 mesele ele alınmıştır. Bunlar mütekellim yâ'sına muzaf olan kelimenin mebnî mi yoksa murâb mî oluşu

³⁵⁷ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hîlâfiyye fi'n-Nahv*, s. 55.

³⁵⁸ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hîlâfiyye fi'n-Nahv*, s. 59.

³⁵⁹ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hîlâfiyye fi'n-Nahv*, s. 62-63-64.

³⁶⁰ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hîlâfiyye fi'n-Nahv*, s.69.

³⁶¹ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hîlâfiyye fi'n-Nahv*, s.71.

³⁶² el-'Ukberî, *Mesâ'il Hîlâfiyye fi'n-Nahv*, s. 83.

ayrıca isim ve fiilde irabın aslı meseleleridir. Dokuzuncu meseleden on beşinci meseleye kadar olan konular “i ‘râb bâbı” adı altında ele alınmıştır.³⁶³

Meselelerin bölümlere ayrılışı hacim olarak farklılık teşkil etmektedir. Bunların bazılarının bir sayfadan bazılarının ise beş veya altı sayfadan oluştuğunu görmek mümkündür.

el-‘Ukberî konular ilgili bilgileri ve görüşleri aktarırken önemli yerlere daha çok yoğunlaşıp farklı yönlerden incelemiştir. Farklı yönlerden ele alış metodu şöyle açıklanabilir: İlk olarak konu ile ilgili kendi görüşünü ve müttefikûn aleyh görüşleri aktarmıştır. Görüşleri aktardıktan sonra açıklamasını yapmıştır. Daha sonra ihtilafli konulara yer vermiş ve onları açıklamıştır. Açıklamadan sonra “sonuç olarak biz bunu bir kaç yönden açıklayabiliriz” ibaresini kullanarak meselenin tüm yönlerini ayrı ayrı açıklığa kavuşturmuştur.³⁶⁴

el-‘Ukberî’nin konuyu açıklığa kavuşturmak için kullandığı metotlardan birisi de soru-cevap yöntemidir. Bu bağlamda daha çok konu ile ilgili farklı görüşleri özetleyerek bunları soru şekline getirmiş ve devamında sırasıyla bu soruları cevaplamıştır. Bunun dışında konu ile ilgili kendi açıklamasını yaptıktan sonra diğer görüşlere de yer vermiş ve cevaplanması gereken kısımları “ve’l-Cevâb” ibaresi altında açıklamıştır.³⁶⁵

1.4.2. Ayetle İstishâd

Ebû’l-Bekâ el-‘Ukberî, *el-Mesâ’ilü’l-Ĥilâfiyye fi’n-Nahv*’da ihtilafli meseleleri açıklarken ayetle istishâdda bulunmuştur. Nitekim eseri incelendiğinde Ebû’l-Bekâ el-‘Ukberî’nin “Ĥaddu’l-keġâm” ve “Ĥaddu’l-fiil” konularında ayetlerden istishâdda bulunduğu görülecektir.

el-‘Ukberî, birinci meselenin altında incelediği Ĥaddu’l-keġâm konusunda “keġâm ile ilgili hükümlerin ancak cümleyi müfide ile gerçekleşeceğini” söylediği ifadesinde aşağıda zikredilen ayeti istishâd etmiştir.³⁶⁶

³⁶³ el-‘Ukberî, *Mesâ’il Ĥilâfiyye fi’n-Nahv*, s. 71-75-77-79-81-83-85.

³⁶⁴ el-‘Ukberî, *Mesâ’il Ĥilâfiyye fi’n-Nahv*, s. 42-44-51-54-57-60-64-68-71-73-75-77-79-81-84.

³⁶⁵ el-‘Ukberî, *Mesâ’il Ĥilâfiyye fi’n-Nahv*, s. 44-45-46-52-56-57-60-65-68-70-71-74-75-78-82-87.

³⁶⁶ el-‘Ukberî, *Mesâ’il Ĥilâfiyye fi’n-Nahv*, s. 43.

﴿ وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ﴾

*Eğer Allah'a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah'ın kelâmını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı.*³⁶⁷

Yine aynı ifadenin devamında konu ile alakalı olarak aşağıdaki ayetleri zikretmiştir:

﴿ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ ﴾

*Onlar Allah'ın sözünü değiştirmek isterler.*³⁶⁸

﴿ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴾

*Oysa içlerinden birtakımı, Allah'ın kelimelerini dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi.*³⁶⁹

﴿ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ ﴾

*Kelimeleri yerlerinden kaydırıp tahrif ederek onları anlamlarından uzaklaştırırlar.*³⁷⁰

Ḥaddu'l-Kelam konusunda, "lafzın bir şeye nispet edilmesinden hakikat hâsıl olmayacağını çünkü mecazın bir şeye nispet edileceğini belirttikten sonra" aşağıda verilen ayetlerle istiḥâdda bulunmuş ve hepsinin mecaz olduğunu söylemiştir.³⁷¹

﴿ جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَ ﴾

*Yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar...*³⁷²

³⁶⁷ Tevbe, 9/6.

³⁶⁸ Fetih, 48/15.

³⁶⁹ Bakara, 2/75.

³⁷⁰ Nisâ, 4/46.

³⁷¹ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 44.

³⁷² Kehf, 18/77.

﴿ وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ ﴾

*Kent halkına sor!*³⁷³

Ḥaddul'l-kelam konusunda “kelam ibaresinin الكَلِمِ kökünden müştak olduğunu ifade etmiş ve bu görüşünü şu ayetlerle delillendirmiştir.³⁷⁴

﴿ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ ﴾

*Ne büyük bir söz (bu) ağızlarından çıkan!*³⁷⁵

﴿ وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا ﴾

*Böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah'ın sözü ise en yücedir.*³⁷⁶

﴿ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا ﴾

*Rabbinin kelimesi (Kur'an) doğruluk ve adalet bakımından tamdır.*³⁷⁷

el-'Ukberî, beşinci meselenin altında incelediği “Ḥaddu'l-fiil” konusunda Sîbeveyhi'in görüşünü nakletmiştir. Burada Sîbeveyhi'in “fiil, isimlerin oluşturduğu lafızlardan alınan örnektir” ifadesini açıklayarak ikiye ayırmış ve kendi düşüncesini de ortaya koymuştur. İkinci kısma

﴿ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ ﴾

*Siz Allah'ı bırakıp; sadece sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlere (düzmece ilâhlara) tapıyorsunuz.*³⁷⁸ Ayetini örnek vererek “isimler ma‘bud değil, Ma‘bud’un isimleridir” açıklamasında bulunmuştur.³⁷⁹

³⁷³ Yûsuf, 12/82.

³⁷⁴ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 45.

³⁷⁵ Kehf, 18/5.

³⁷⁶ Tevbe, 9/40.

³⁷⁷ En'âm, 6/115,

³⁷⁸ Yûsuf, 12/40.

³⁷⁹ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 59-60.

1.4.3. Şiirlerle İstişhâd

Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî *el-Mesâ'ilü'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv* kitabında şiirlerden de istişhadda bulunmayı ihmal etmemiştir. Bu istişhadlar “ḥaddu'l-keîâm” ve “fi'lu'l-emr: beyne'l-i'râb ve'l-binâi” konularında görülmektedir.

Ḥaddu'l-Kelâm konusunu altı yönden inceleyen el-'Ukberî son yönünü Recz (الرجز) şiirlerden örnek vererek açıklamıştır. el-'Ukberî'nin açıklaması şu şekilde olmuştur. “Araplar konuşma kabiliyetine sahip olmadıkları şeyleri, konuşmamaı caiz (hoş) görmüştür”. Bu açıklamasını aşağıdaki şiirle delillendirmiştir.

إِمْتَأًا الحَوْضُ وَقَالَ قَطْنِي سَيْلًا رُوَيْدًا قَدْ مَلَأَتْ بَطْنِي

*Havuz doldu ve (sanki dile gelip) dedi ki: (bu su) bana yeterli, ağır ol, karnımı doldurdun.*³⁸⁰

Bu ve buna benzer kullanımlar Arap dilinde çoktur. Bunlara benzer gibi bir şeye (havuz) konuşma nisbet edilmez. “Havuz konuştu, duvar konuşmadı” denilemez. Bunun sebebi yoktur, yalnızca şu olabilir: Kelâm (konuşma sözcüğü) tam anlam ifade eden bir cümle hakkında kullanımı hakikattir. Ancak kavî (söz) kelimesinde bu şart değildir. Belirttiğimiz bu hususa göre kelâmın tam anlamlı bir cümleye işaret etmesi hakikat olduğu ortaya çıkar. Burada şair şiirinde havuz için kâle (قال) kelimesini yani kavli (القول) kullanmış ve tekelle (تكلم) kelimesini yani kelâmı (الكلام) kullanmamıştır.

Bu şiiri, İbn Cinnî *el-Ḥaşâiş* adlı eserinde “el-Faşl Beyne'l-Kelâm ve'l-Kavî” babında konu ile ilgili örnek vermiştir. Bu şiir *el-Ḥaşâiş*'de aşağıdaki gibi geçmektedir.³⁸¹

إِمْتَأًا الحَوْضُ وَقَالَ قَطْنِي مَهْلًا رُوَيْدًا قَدْ مَلَأَتْ بَطْنِي

³⁸⁰ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 44.

³⁸¹ İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, I, 23.

Fiilu'l-Emr: Beyne'l-Î'râb ve'l-Binâi konusunda ihtilafı görüşleri değerlendiren el-'Ukberî, şu ifadelere yer vermiştir: “Benzerliği gerektiren muzaraat harfî yok mu?” denilirse, ona şöyle cevap verilir: “Lafzen bulunmasa bile muzaraat harfî mana olarak kastedildiği bilindiği için lafızda hazfedilmiştir (düşürülmüştür)”. Emir lâminin bazen açık olarak zikredilmesi, onun hazfedildiğine işaret eder. el-'Ukberî bu değerlendirmesinde el-Vâfir bahrinde kaleme alınan şu şiirden istişhad etmiştir:

محمدُ تَفْدٍ نَفْسِكَ كُلِّ نَفْسٍ إِذَا مَا خِفْتَ مِنْ أَمْرٍ تَبَالَا

*Ey Muhammed helak eden bir durumundan korktuğun vakit tüm canlar sana feda olsun.*³⁸² Buradaki تَفْدٍ kelimesi aslı لَتَفْدٍ şeklindedir.

Cemâleddin b. Hişşâm el-Enşârî'nin *Mûğni'l-Lebib* adlı eserinde lâm harfî (حرف اللام) konusunda bu şiir şu şekilde zikredilmiştir.³⁸³

محمدُ تَفْدٍ نَفْسِكَ كُلِّ نَفْسٍ إِذَا مَا خِفْتَ مِنْ شَيْءٍ تَبَالَا

Yine el-'Ukberî, yukarıda değerlendirmesini yaptığı konu ile ilgili Mutemim b. Nûveyre'nin şiirini zikrederek istişhadda bulunmuştur.

على مِثْلِ أَصْحَابِ الْبُعُوضَةِ فَاحْتَمَى لَكَ الْوَيْلُ حُرَّ الْوَجْهِ أَوْ يَبْكُ

*Ba'û'da denilen yerde meydana gelen savaşta arkadaşlarının ölmesinden dolayı yüzünü sakınıyorsun, yazıklar olsun sana! ve ağlayanlar da ağlasın dursun.*³⁸⁴

Buradaki يَبْكُ kelimesinin aslı لِيَبْكُ şeklindedir.

Bu şiir de Cemâleddin b. Hişşâm el-Enşârî'nin eseri olan *Mûğni'l-Lebib*'in lâm harfî (حرف اللام) konusunda şu şekilde zikredilmiştir.³⁸⁵

على مِثْلِ أَصْحَابِ الْبُعُوضَةِ فَاحْتَمَى لَكَ الْوَيْلُ حُرَّ الْوَجْهِ مِنْ يَبْكُ

³⁸² el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 86.

³⁸³ İbn Hişşâm, Cemâleddin el-Enşârî, *Mûğni'l-Lebib*, Dârî Ahyâe el-Kutûbî'l-'Arabiyye, Kahire, 1885, I, 186; el-'Ukberî, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*, s. 177.

³⁸⁴ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 86.

³⁸⁵ İbn Hişşâm, *Mûğni'l-Lebib*, I, 187.

2. EL-MESÂ'ILU'L-HİLÂFİYYE Fİ'N-NAHV'İN MUHTEVASI

2.1. Eserde Ele Alman Konular

Ebü'l-Bekâ el-'Ukberî *el-Mesâ'ilu'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv* kitabında, ilk olarak “birinci mesele (المسألة الأولى)” ibaresi ile konuları incelemeye başlamıştır.

Birinci Mesele (المسألة الأولى)

el-'Ukberî bu meselenin altında **Haddu'l-Kelâm** (حد الكلام) konusunu işlemiştir. Öncelikle bu konuyu tarif etmiş ve cumhur'un görüşü olduğunu zikretmiştir. Devamında detaylıca açıklama yaparak altı yönden ele almıştır. Konu ile ilgili diğer ihtilafli görüşlere yer verip soru ve cevap şeklinde kendi görüşünü de katarak açıklığa kavuşturmuştur. Aynı zamanda ayetlerden ve şiirden de istişhadda bulunmuştur.³⁸⁶ Haddu'l-keâm konusunu, el-'Ukberî kendi eseri olan *el-Lubâb fi 'İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb*'ta Babu'l-Ķavlî fi'l-Kelâm (باب القول في الكلام) başlığı altında da işlemiştir.³⁸⁷ es-Suyûfî, *Hem'u'l-Havâmi' fi-Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'* adlı eserinde bu konunun sınırlarını ve bölümlerini, el-Kalimetu Haddûhâ ve AĶsâmehâ (الكلمة، حدّها وأقسامها) başlığı altında incelemiştir.³⁸⁸

İkinci mesele (المسألة الثانية)

Bu meselenin altında **Haddu'l-İsm** (حد الاسم) konusunu işleyen el-'Ukberî, ilk olarak nahivcilerin bu konuda farklı görüşlere sahip olduğunu dile getirmiştir. Devamında bu görüşleri birer birer ifade ederek birbirleriyle kıyaslamıştır. Aralarındaki farkları tespit ederek önemli yerlere işaret etmiş ve hangi görüşün daha doğru olduğunun altını çizmiştir.³⁸⁹

³⁸⁶ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 42-43-44-45-46-47.

³⁸⁷ el-'Ukberî, *el-Lubâb fi 'İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb*, s. 44.

³⁸⁸ es-Suyûfî, *Hem'u'l-Havâmi'*, I, 19.

³⁸⁹ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 48-50.

Üçüncü mesele (المسألة الثالثة)

Bu meselede **Vechû'l-İsmiyye fi Keyfe** (وجه الأسمية في كيف) konusunu işleyen el-'Ukberî, ilk önce konunun tarifini yapmıştır. Sonra konuyu beşe ayırarak ayrı ayrı açıklama yapan el-'Ukberî başka âlimlerin görüşüne yer vermemiştir.³⁹⁰ Bu konuda diğer görüşlere yer verilmemesinin nedeni “vechû'l-ismiyyetu fi keyfe” konusunun ihtilaflı bir mesele olmadığı düşüncesidir.

Dördüncü Mesele (المسألة الرابعة)

Burada el-'Ukberî, **İştikâku'l-İsm** (اشتقاق الاسم) konusunu işlemiş ve açıklamasını yaptıktan sonra “bizce” ifadesini kullanmıştır. Daha sonra nahiv ekollerinin görüşlerine ve diğer ihtilaflı görüşlere yer vererek soru cevap şeklinde açıklama yapmıştır.³⁹¹

Beşinci Mesele (المسألة الخامسة)

el-'Ukberî bu meselede **Haddu'l-Fiil** (حد الفعل) konusunu ele almış ve bu konuda nahivcilerin ihtilaf ettiğini söylemiştir. İhtilaflı görüşlere yer vermiş ve önemli yerleri kısımlara ayırarak soru cevap şeklinde açıklamıştır. Aynı zamanda ayetten de istişhad etmiştir.³⁹² Bu konuyu ez-Zeccâcî, *el-İdâh fi 'İleli'n-Nahv* eserinde de işlemiştir.³⁹³

Altıncı Mesele (المسألة السادسة)

Bu meselede **As'lu'l-İştikâk** (أصل الاشتقاق) konusunu işleyen el-'Ukberî, ilk olarak Kûfeliler'in görüşünü vurgulayarak açıklamıştır. Devamında sırasıyla diğer ihtilaflı görüşleri inceleyerek kısımlara ayırmış ve soru cevap şeklinde

³⁹⁰ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi 'n-Nahv*, s. 53.

³⁹¹ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi 'n-Nahv*, s. 55-56-57-58.

³⁹² el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi 'n-Nahv*, s. 59-60.

³⁹³ ez-Zeccâcî, *el-İdâh fi 'İleli'n-Nahv*, s. 52.

incelemiştir.³⁹⁴ ez-Zeccâcî, Bu konuyu da *el-İdâh fi 'İleli'n-Nahv* eserinde işlemiştir.³⁹⁵

Yedinci Mesele (المسألة السابعة)

Bu meselede **el-Muḍaf ila Yâyi'l-Mutakallim: M'urab a'm Mabni** (المضاف) konusunu işleyen el-'Ukberî, konuyu **Bâbu'l-M'ureb** (باب) başlığı altında incelemiştir. Bu konu ile ilgili ihtilaflı görüşleri soru cevap şeklinde açıklamıştır.³⁹⁶ Aynı zamanda el-'Ukberî bu konuyu kendi eseri olan *el-Lubâb fi 'İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb*'ta Babu'l-M'urab ve'l-Mebnî (باب المعرب والمبني) başlığı ile işlemiştir.³⁹⁷

Sekizinci mesele (المسألة الثامنة)

Sekizinci meselede **Aşlu'l-İ'râb: li'l-Fi'l ev li'l-İsm** (أصل الإعراب: للفاعل أو) konusunu işleyen el-'Ukberî, bu konuyu da **Bâbu'l-M'ureb** (باب المعرب) başlığının devamında incelemiştir. el-'Ukberî ilk olarak kendi tarifini yapmış ve devamında “bazı Kûfeliler şöyle dedi.” ifadesini kullanarak diğer ihtilaflı görüşleri açıklamıştır. Yine bu konuyu da farklı kısımlara ayırmış ve farklı yönlerden açıklamıştır.³⁹⁸

Dokuzuncu Mesele (المسألة التاسعة)

Bu meselede **Sırru'l-İ'râb fi'l-Kelam** (سر الإعراب في الكلام) konusunu **Bâbu'l-İ'râb** (باب الإعراب) başlığı altında işleyen el-'Ukberî ilk önce Sırru'l-i'râb fi'l-kelam

³⁹⁴ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 62-63-64-65-66.

³⁹⁵ ez-Zeccâcî, *el-İdâh fi 'İleli'n-Nahv*, s. 56.

³⁹⁶ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 67-68.

³⁹⁷ el-'Ukberî, *el-Lubâb fi 'İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb*, s. 61.

³⁹⁸ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 69-70.

konusunu tarif etmiştir. Devamında ihtilafli görüşleri sırası ile açıklayarak gerektiği yerlerde soru cevap şeklinde izahlarda bulunmuştur.³⁹⁹

Onuncu Mesele (المسألة العاشرة)

el-'Ukberî bu meselenin altında **Sırru Te'alluku'l-İ'râb bi Âhiri'l-Kelime** (باب الإعراب) (سر تعلق الإعراب بأخر الكلمة) konusunu ve sonraki konuları **Bâbu'l-İ'râb** (باب الإعراب) başlığının devamında işlemiştir. el-'Ukberî ilk önce ihtilafli bir konu olduğunu söylemiştir. Konu ile ilgili olan ihtilafli görüşleri sıralamıştır. Devamında bu görüşleri soru cevap şeklinde ve kısımlara ayırarak açıklamıştır.⁴⁰⁰

On Birinci Mesele (المسألة الحادية عشرة)

el-'Ukberî bu meselenin altında **Mefhûmu's-Şarf** (مفهوم الصرف) konusunu incelemiştir. Bu konu ile ilgili ihtilafli görüşleri zikretmiş ve konuyu işlerken kısımlara ayırarak soru cevap şeklinde açıklamıştır.⁴⁰¹

On İkinci Mesele (المسألة الثانية عشرة)

Bu meselede **Haқиқatu'l-İ'râb** (حقيقة الإعراب) konusunu inceleyen el-'Ukberî, “nahivcilerin birçoğu” ve “diğerleri” ifadelerini kullanarak konu ile ilgili görüşlerini sıralayarak açıklamıştır.⁴⁰²

On Üçüncü Mesele (المسألة الثالثة عشرة)

el-'Ukberî bu meselede **Harekâtu'l-İ'râb ve'l-Binâî: Eyyuhâ Esbak?** (حركات الإعراب والبناء: أيها أسبق؟) konusunu işlemiş ve iki yönden açıklamaya

³⁹⁹ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 71-72-73-74.

⁴⁰⁰ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 75-76.

⁴⁰¹ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 77-78.

⁴⁰² el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 79-80.

çalışmıştır.⁴⁰³ el-‘Ukberî’nin kendi eseri olan *el-Lubâb fi ‘İleli’l-Binâi ve’l-Î’râb*’ta el-Î’râb ve’l-Binâi (الإعراب والبناء) başlığı altında işlemiştir.⁴⁰⁴

On Dördüncü Mesele (المسألة الرابعة عشرة)

Bu meselenin altında **Sırru Duḥûli’t-Tenvin fi’l-Kelam** (سر دخول التنوين في الكلام) konusunu işleyen el-‘Ukberî bu konuyu tarif etmiştir. Devamında diğer ihtilaflı görüşlere yer vermiş ve farklı açılardan konuyu açıklamıştır.⁴⁰⁵

On Beşinci Mesele (المسألة الخامسة عشرة)

el-‘Ukberî on beşinci meselede **Fi’lu’l-Emr: Beyne’l-Î’râb ve’l-Binâi** (فعل الأمر: بين الإعراب والبناء) konusunu ele almış ve açıklamasını yaptıktan sonra ihtilaflı görüşlere yer vererek açıklamıştır. Konu ile ilgili şiiirlerden de istiḥşad etmiştir.⁴⁰⁶

2.2. Eserde Sıkça Kullanılan Bazı Nahiv İstilahları

Yapılan nahiv çalışmalarıyla ilgili kullanılan birçok istilahlr olmuştur. Ayrıca nahiv ekollerine mensup olan özellikle de Basra ve Kûfe nahiv ekolüne mensup olan âlimler arasında çıkan ihtilaflar, ekollerin birbirlerinden bağımsız istilahlr kullanmalarına sebep olmuştur. Bu âlimlerden Ebû’l-Bekâ el-‘Ukberî’nin *el-Mesâ’ilu’l-Ḥilâfiyye fi’n-Nahv* kitabında sıkça kullanılan bazı nahiv istilahları incelemeye çalışacağız.

Kelâm (الكلام): Duyan kimseye tam bir mana ifade eden söze veya cümle-i müfide’ye kelam denir. Kelam istilahlı, kitabın ilk meselesi olan Ḥaddu’l-keîâm konusunun başlığını oluşturmaktadır.⁴⁰⁷

⁴⁰³ el-‘Ukberî, *Mesâ’il Ḥilâfiyye fi’n-Nahv*, s. 81-82.

⁴⁰⁴ el-‘Ukberî, *el-Lubâb fi ‘İleli’l-Binâi ve’l-Î’râb*, s. 14.

⁴⁰⁵ el-‘Ukberî, *Mesâ’il Ḥilâfiyye fi’n-Nahv*, s. 83-84.

⁴⁰⁶ el-‘Ukberî, *Mesâ’il Ḥilâfiyye fi’n-Nahv*, s. 85-86-87.

⁴⁰⁷ Uzun, Taceddin, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, Damla Ofset, Konya, 1997, s. 69; el-‘Ukberî, *Mesâ’il Ḥilâfiyye fi’n-Nahv*, s. 42.

Tevkid (التوكيد): Metbûunu takrir ve tesbit eden (sağlamlaştırın) tâbidir.

Örnek; جاء خالد خالد (halid geldi, halid).⁴⁰⁸

Teksir (التكثير): Kelimenin cem'-i teksir yolu ile çoğul yapılmasıdır. Örnek;

بناء (bina, yapı) - أبنية çoğuludur.⁴⁰⁹

Cümle-i Mûfide (الجملة المفيدة): İki veya daha fazla kelimedenden oluşan ve

müstakil bir anlamı olan cümleye denir. Örnek; قم بواجبك (ödevini yap).⁴¹⁰

Muṣtaḳ (المشتق): İster fiil olsun, ister isim olsun başkasından elde edilen kelimeye denir.⁴¹¹

Mufred (المفرد): Bir tek şeye delalet edene müfred denir. Örnek; رجل (bir adam).⁴¹²

İsim (الإسم): Kelime çeşitlerinden birisidir. İster hissedilsin ister hissedilmesin zamanla ilgisi olamayan bir şeyi gösteren lafızdır. Örnek; بيت (ev), شجاعة (cesaret) ve سليم (selim). İsim ıstılahı aynı zamanda *el-Mesâ'ilu'l-Ḥilâfiyye fi'n-Nahv* kitabının ikinci meselesi olan Ḥaddu'l-isim konusunu oluşturmaktadır.⁴¹³

İ'râb (الإعراب): Amillerin değişmesiyle cümle içerisinde kullanılan kelimenin son harfinin harekesinin değişmesine i'râb denir. Örnek; ذهب محمد (Muhammed gitti).

⁴⁰⁸ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 140.

⁴⁰⁹ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 132.

⁴¹⁰ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 23.

⁴¹¹ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 102.

⁴¹² Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 96.

⁴¹³ el-'Ukberî, *Mesâ'il Ḥilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 48; Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 52.

Burada ifade edilen “Muhammed” kelimesi amillerin değişmesi ile sonundaki hareketin her cümlede değişime uğraması sonucunda i‘râbı meydana getirir.⁴¹⁴

Tenvin (التنوين): Belirsizliği ortaya çıkartmak için, isim ve sıfatların sonunda harekesiz bir ن harfi bulunur. Tenvin okunduğunda ن sesini verir yazılışı ise örnekte olduğu gibidir. ولُدُّ kelimesinin okunuşu ولُدُّ dur.⁴¹⁵

Kıyâsı (القياسي): Genel kurala uygun olan ve tatbik veya benzetme ile ilgili olana kıyâsı denir.⁴¹⁶

Hâl (الحال): Fiilin meydana geldiği zaman, fâilin, mef‘ûlun veya ikisinin durumunu açıklığa kavuşturan niteliğe hal denir. Örnek; عاد الجيش ظافرا (Ordu muzaffar olarak döndü).⁴¹⁷

İstifhâm (الإستفهام): Bir şeyi anlamak ve öğrenmek için özel edatlar ile soru sorulmasına istifham denir.⁴¹⁸

Harf (الحرف): İki şekilde açıklanabilir. Birincisi, alfabeyi meydana getiren işaretlerin her biri; ikincisi ise, kelime çeşitlerinden isim veya fiil olmadığı halde cümle içinde bir anlam ifade eden sözcüktür. Örnek; لم - في - هل gibidir.⁴¹⁹

Şâz (الشاذ): Genel kurala aykırı olan durumlara şaz denir. Örnek; يَشْرِقُ - شَرْقًا fiilinden kurala göre ismi mekân مَفْعَل kalıbında gelmesi gerekirken, مَفْعَل kalıbında yani مَشْرِقًا olarak geldiğinde şaz olur.⁴²⁰

⁴¹⁴ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 51.

⁴¹⁵ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 135.

⁴¹⁶ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 69.

⁴¹⁷ el-‘Ukberî, *Mesâ’il Hılâfiyye fi’n-Nahv*, s. 53; Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 42; Uzun, Tacettin ve ark. *Anlatımlı Arapça*, Ed. İsmail Hakkı Sezer, 2. Bs., Sebat Ofset, Konya 2005, s. 266.

⁴¹⁸ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 62.

⁴¹⁹ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 43-44; Uzun, *Anlatımlı Arapça*, s. 13.

Taşrif (التصريف): İsmi müfretten tesniyeye ve fiili maziden müzariye gibi sarf kurallarının uygulanmasıdır. Harfler ve camid fiiller tasrif konularından değildir.⁴²¹

İsnâd (الإِسْنَاد): Bir şey ile diğer bir şeye hüküm vermeye denir.⁴²²

Haber (الخبر): Mânâsını tamamlanabilmesi için mübtedaya isnad edilen şeye haber denir. Haber üç çeşide ayrılır. Bunlar: müfret haber, cümle haber ve şibh-i cümle haberdır.⁴²³

Bab (الباب): İki anlamı vardır. Birincisi, fiili mazinin müzari ile birlikte bulunduğu vezin kalıbıdır. Örnek; فَعَلَ – يَفْعَلُ. İkincisi ise, konu ve fasıl anlamındadır. Örnek: Fail, mef'ûl babı.⁴²⁴

Mazi Fiil (الفِعْلُ الْمَاضِي): Geçmiş zamanda olan bir hadiseyi anlatan fiile denir. Örnek; عَلِمَ (bildi).⁴²⁵

Hazır (الحَاضِر): Nahivdeki zaman çeşitlerinden biridir. Konuşma sırasında devam eden lâmi ibtida لَيْسَ veya ما النافية (mâi nafiye) ile gerçekleşen olayı bildirir. Örnek; لَسْتُ اَرْضَى عَنْكَ (ben senden memnun değilim).⁴²⁶

Merfu' (المرفوع): Raf' durumunda olan isme denir. Örnek;

﴿ ذَلِكِ الْكِتَابُ لَارِبِّ فِيهِ ﴾

*O kitap (Kur'ân); onda asla şüphe yoktur.*⁴²⁷ الْكِتَابُ merfu'dur.⁴²⁸

⁴²⁰ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 120-121.

⁴²¹ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 130.

⁴²² Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 61.

⁴²³ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 39.

⁴²⁴ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 13.

⁴²⁵ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 82.

⁴²⁶ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 44.

Fail (الفَاعِلُ): Kendisinden önce gelen ma'lum ve tam fiil veya şibhi fiilin isnad edildiği sarih veya müevvel merfu isme, fail denir. Örnek; رأى محمدٌ علياً (Muhammed Ali'yi gördü). Bu örnekte, رأى fiili sarih bir isim olan محمدٌ kelimesinde isnad edilmiş ve محمدٌ kelimesi fail şeklinde merfu olmuştur.⁴²⁹

Müennes (المونث): Müzekkerin zıddı, dişiye delalet edene müennes denir. Örnek; أمٌ (anne) ve لبؤةٌ (dişi aslan) gibi.⁴³⁰

Gâib (الغائب): Fiil çekimlerinde üçüncü şâhısa gaib denir. Örnek; كتبَ (o yazdı) ve يكتبُ (o yazıyor).⁴³¹

İ'âl (الإعلال): Harf-i illetlerin kolaylık için teskin veya hazf yolu ile başka harfe değiştirilmesine denir.⁴³²

Mebni (المبني): Mu'rab'ın zıddı olan mebni kendisinden önceki amilin değişmesine rağmen sonunun değişmeyip raf', nasb, cer halinde ve aynı hal üzere kalan kelimeye denir. Mebni harf, isim veya fiil olabilir. Çünkü harflerin tamamı istinasız mebnidir.⁴³³

Yâ-i Mütakallim (ياءُ المتكلم): Mensup ve mecrur muttasıl zamirlerdendir. Mütakallime delalet etmesi için fiil, isim ve harfin sonuna gelir. Örnek:

⁴²⁷ Bakara, 2/2.

⁴²⁸ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 88.

⁴²⁹ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 35.

⁴³⁰ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 96.

⁴³¹ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 37.

⁴³² Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 50.

⁴³³ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 82-83.

﴿ رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِنِّي بِالصَّالِحِينَ ﴾

*Rabbim! Bana hüküm (hükümdarlık, bilgi) ver ve beni Salihler arasına kat.*⁴³⁴

Bu ayette geçen لِي ve أَلْحِنِّي kelimelerinin sonundakiler ya-i mütekellimdir.⁴³⁵

Nefiy (التنفي): İkiye ayrılır. Birincisi; مَا, مَ gibi edatla, لَيْسَ gibi bir fiille veya غَيْرَ gibi bir isim ile bir şey hakkındaki hükmü olumsuz olarak gelmesidir. İkincisi ise مَ, لَمْ, لَمْ, لَمْ gibi edatların ifade ettiği manalardan birisidir.⁴³⁶

İsbât (الإثبات): İki kısma ayrılır. Birincisi olumsuzluğun zıddıdır. Örnek; قَرَأْتُ (mektubu okudum). Diğer adları da icab ve takrirdir. İkincisi ise, بَلْ harfinin manalarındandır. Örnek; مَا هُوَ شَاعِرٌ بَلْ فَيَلْسُوفٌ (o şair değil aksine filozoftur).⁴³⁷

Tasğir (التصغير): Hakaret, azaltma, yakınlık kurma, sevgi, merhamet ve saygı için üç harfli ismin فُعَيْلٌ, dört harfli ismin فُعَيْعِلٌ ve beş harfli ismin فُعَيْعِيلٌ kalıbına çevrilmesidir. Örnek; جَبَلٌ (dağ), جُبَيْلٌ (küçük dağ), دِرْهَمٌ (dirhem), دُرَيْهَمٌ (dirhemicik), عَصْفُورٌ (serçe) ve عَصْفِيرٌ (serçecik).⁴³⁸

Sukûn (السُّكُون): İkiye ayrılır. Birincisi hareke olmadığını göstermek için harfin üstüne konulan bu işaret - ْ -. İkincisi ise, i'râbın cezmi için temel alametlerinden birisine denir. Örnek;

⁴³⁴ Şuara, 26/83.

⁴³⁵ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 146.

⁴³⁶ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 106.

⁴³⁷ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 52.

⁴³⁸ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 130.

Cer (الجرُّ): İ'râb tabirlerinden birisi olan cer, fiilin manasını isme götürdüğü için böyle denilmiştir. Mecrur olmanın temel alameti kesradır.⁴⁴⁷

Cem' (الجمع): İkiye ayrılır. Birincisi, sonuna ilavede bulunmak veya yapısında bir değişiklik yapmak üzere üç ve daha fazlasını ifade eden ism'e cem' (çoğul isim) denir. Örnek; عَالِمُونَ (âlimler) ve رِجَالٌ (adamlar). İkincisi ise ismi, çoğul yapmaktır.⁴⁴⁸

Âmil (العامل): Kelimenin merfû, mensub ve mecrur veya meczum olmasına sebep olana denir. Örnek:

﴿وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ﴾

*Birbirlerine dönüp sorarlar.*⁴⁴⁹

أَقْبَلَ fiili بَعْضُهُمْ kelimesinin merfu olmasında âmildir.⁴⁵⁰

Mûnşarif (المُنْصَرِف): Kesre ve tenvin kabul eden isime munsarif denir. Örnek; كِتَابٌ, قَلَمٌ gibi isimler.⁴⁵¹

Gayr-i Mûnşarif (غَيْرُ الْمُنْصَرِفِ): Tenvini olmayan kesre ile değil de fethayla mecrur olan isime denir. Örnek; جاءَ أَحْمَدُ (Ahmed geldi) ve صَلَّيْتُ فِي مَسَاجِدَ (Mescitlerde namaz kıldım).⁴⁵²

⁴⁴⁶ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 115.

⁴⁴⁷ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 19.

⁴⁴⁸ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 17.

⁴⁴⁹ Saffat, 37/27.

⁴⁵⁰ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 11.

⁴⁵¹ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 91.

⁴⁵² Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 37-38; Uzun, *Anlatımlı Arapça*, s. 240.

Muḍaf (المُضَاف): İzafette (isim tamlamasında) yani “tamlanan”a verilen isme muzaf denir. Örnek: كِتَابُ الطَّالِبِ (öğrencinin kitabı) tamlamasında كِتَابُ kelimesi muzaftır.⁴⁵³

Lafız (الَلَّفَظ): Söz demektir. Anlamların ses türünden remiz ve şekillerini ifade eden ıstılahtır. Ses veya seslerin gerçekleşerek veya gerçekleşmeyerek, tek veya çok, anlamlı veya anlamsız olmasına nazaran hakiki-hukmî/takdiri, mühmel-mevzû/musta‘mel, müfred-murekkeb gibi kısımlara ayrılır.⁴⁵⁴

2.3. el-‘Ukberî’nin Nahiv İle İlgili Görüşleri

Ebü’l-Bekâ el-‘Ukberînin *el-Mesâ’ilu’l-Ḥilâfiyye fi’n-Nahv* kitabına baktığımızda çoğunlukla Basra ve Kûfe ekolüne mensup olan nahivcilerin isimlerini zikrederek görüşlerine yer vermiş olduğunu görürüz. Başka görüşlere yer verirken daha çok genel ifadeler kullanmıştır. Bazı yerlerde ise doğrudan bir âlimin görüşüne yer vermek istediğinde “nahivcilerden” ifadesini kullanmıştır. el-‘Ukberî, kitapta kendi görüşünü genel olarak diğer görüşleri değerlendirip açıkladıktan sonra belirtmiş veya iki ekolün ya da iki kişinin görüşünü arka arkaya zikrederek aralarındaki farklılıkları mukayese ettikten sonra kendi düşüncesini ortaya koymuştur.

Bazen benimsediği görüşlerin ekolünü veya şahıs ismini zikretmeksizin cumhur ve nahivciler ifadesini kullanmıştır. Buna örnek olarak birinci meseledeki Ḥaddu’l-kelam konusunda el’Ukberî, “kelam (الكلام) tam faydalı bir müfide cümledir”, “bu görüş cumhurun görüşüdür” ifadesini zikredebiliriz. Devamında “kelam hakiki anlamda müfide ve gayri müfideye denir” diyerek bu da nahivcilerin görüşüdür demiştir. Son olarak “cümleyi müfide şart ve cevap gibi hakikidir” diye kendi görüşünü beyan etmiş ve altı yönden açıklamaya çalışmıştır.⁴⁵⁵

⁴⁵³ Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 93.

⁴⁵⁴ Şensoy, Sedat, “Lâfız”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2003, XXVII, 42-43; Uzun, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 71.

⁴⁵⁵ el-‘Ukberî, *Mesâ’il Ḥilâfiyye fi’n-Nahv*, s. 42.

İkinci meselede nahivciler Ḥaddu'l-İsim (حد الاسم) konusunda ihtilaf ettiğini söylemiş ve bazı görüşleri zikretmiştir. Sîbeveyhi Ḥaddu'l-ismi: “isim için örnek verirken bir sınır yok” demiştir, Bazıları: “İlk başta i'râb edilmeyi hak edendir.” demiştir. Diğerleri: “Ḥaddu'l-isim, bir müsemma ile isimlendirildiğinde, anlamı açık ve anlaşılırdır” demiştir. İbnu's-Serrâc ise “bir zamana bağlı olmadan tek başına bir m'ana'ya delalet eden her lafıza isimdir” demiştir. Bazıları da bu konuda “durumun delaleti”ni eklediğini ifade etmişlerdir. Bu görüşlerden sonra “burada ibarelerden sahih olanına girmeden önce sahih olanın sınırlarını açıklayacağız. Sahih ibarelerde ise aynı anlamı taşıyan farklı lafızlar vardır” açıklamasını yaptıktan sonra konuyu daha detaylıca anlatmıştır.⁴⁵⁶

Bazı yerlerde konu ile ilgili önemli olan görüşleri zikretmiştir. Konuyu farklı kısımlara ayırarak örnekler ile açıklayan el-'Ukberî, zikrettiği görüşler için herhangi bir ekol veya şahıs isminden bahsetmemiştir. Buna örnek olarak el-'Ukberî “keyf (كيف) kelimesi ihtilafı bir isimdir. Ancak keyf kelimesine mecazlar geldiğinde ihtilaf ortaya çıkar. Şarta delalet etmesi bu duruma örnektir. Bir isim olduğunun mevcudiyetini gizlemek ve isim olmasını göstermek için beş şeye dikkat etmek lazımdır” açıklamasında bulunmuş ve bu dikkat edilecek beş şeyi ayrı ayrı incelemiştir.⁴⁵⁷

Bâbu'l-Mureb (باب المعرب) başlıktaki el-Muḍaf ila yâyi'l-mutakallim: M'urab a'm mebni (المضاف إلى ياء المتكلم: معرب أم مبني) konusunda el-'Ukberî, herhangi bir ekol veya şahıs ismini belirtmemiş, sadece kendi görüşünü söyledikten sonra “bir kavim (topluluk) bu görüştedir” ifadesini kullanmıştır. Buna örnek olarak; “kelamda m'ureb ya mebni bir kelime yoktur, bununla ilgili bir kavim: Gulamî (غلامي) ve Dârî (داري) gibi kelimelere Yâyi'l-mutakallim eklenirse o ne m'ureb olur ne de mebni olur,”

⁴⁵⁶ el-'Ukberî, *Mesâ'il Ḥilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 48-49.

⁴⁵⁷ el-'Ukberî, *Mesâ'il Ḥilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 53.

dediler. Buradaki bir kavim ifadesinden kasıt Basra nahiv ekolüne mensup olan âlimler olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁵⁸

Konuların bazısında, kendi görüşünü belirttikten sonra “diğerleri” gibi genel bir ifade kullanarak kendisine ait olmayan görüşe de yer vermiştir. Kendi görüşünün ve ikinci görüşünün arasındaki bağlantıya göre konuyu farklı yönlerden incelemiş ve ilgili diğer görüşleri de herhangi bir nispette bulunmadan zikretmiştir. Örnek olarak; Mafhûmu’s-Şarf (مفهوم الصرف) konusundaki “şarf (الصرف) kelimesinin tek başına tenvin olduğunu” söyleyen el-‘Ukberî, devamında “diğerleri dedi: Şarf (الصرف) kelimesi hem tenvin hem de cer’dir” bilgisini vermiştir. Bunları kısımlara ayırarak farklı yönden incelemeye çalışmıştır.⁴⁵⁹

Fiilu’l-Emr: Beyne’l-Îrâb ve’l-Binâi (فعل الأمر: بين الإعراب والبناء) konusunda el-‘Ukberî, kendi görüşünü ve Kûfeliler’in görüşünü beyan etmiştir. Kitap çalışmasında bu yöntemden sık sık istifade etmiştir. el-‘Ukberî, başta kendi görüşünü “fiilu’l-Emr (فعل الأمر) mebnidir, bu mebni; قم واضرب (kalk ve vur) gibi”, şeklinde örnek vererek belirtmiş ve devamında “Kûfeliler “fiilu’l-Emr (فعل الأمر) cezm ile m‘urab’tır” şeklinde Kûfe ekolüne ait olan görüşü zikretmiştir. Kendisine ve Kûfe ekolüne ait olan görüşleri birbirleri ile karşılaştırarak detaylıca açıklamıştır.⁴⁶⁰

2.4. Eserde Nahiv İhtilaflarının Değerlendirilmesi

Ebû’l-Bekâ el-‘Ukberî ilk önce *el-Mesâ’ilu’l-Hilâfiyye fi’n-Nahv* kitabında nahivdeki ihtilaflı konuları on beş mesele altında toplamıştır. Meselelerin altındaki konularla ilgili farklı görüşleri ve kendi görüşünü açıklayarak, yeri gelince konunun başında veya konunun içinde örnekler verdikten sonra alakalı görüşleri belirterek değerlendirmesini yapmıştır.

⁴⁵⁸ el-Uşmûnî, eş-Şabân, *Hâşiyetu’s-Şabân a’la Şerhi’l-Uşmûnî a’la Alfıyyetü İbn Mâlik fi’n-Nahv*, el-Matba’u’l-Vehbiyye, 1.bs, Mısır, 1887, II, 203; el-‘Ukberî, *Mesâ’il Hilâfiyye fi’n-Nahv*, s. 67.

⁴⁵⁹ el-‘Ukberî, *Mesâ’il Hilâfiyye fi’n-Nahv*, s. 77.

⁴⁶⁰ el-‘Ukberî, *Mesâ’il Hilâfiyye fi’n-Nahv*, s. 85.

Birinci meselede Ḥaddu'l-Kelam (حد الكلام) konusuna baktığımızda, konu ile alakalı görüşleri zikrettikten sonra kısa bir açıklamada bulunan el-'Ukberî devamında daha yeterli bir açıklama yapmak için konuyu altı açıdan ele almıştır. Görüşlerin arasındaki tenakuzları, benzerlikleri ve neyi kastettiğini değerlendirerek soru ve cevap şeklinde, gerekli gördüğü görüşler hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir.⁴⁶¹

Örnek verilecek olunursa; Kelam (الكلام) tam faydalı bir cümle-i müfidedir, bu cümlelerde olduğu gibi; “Zeyd harekete geçendir (زيد منطلق), bana gelirsen sana ikramda bulunurum (وإن تأتيني أكرمك), kalk ve ona vasiyette bulun (قم ووصه)” vb. birçok cümle vardır. “Müfred lafıza gelince Zeyd (زيد) kelimesi gibi tekildir”. Benzer diğer kelimeler de aynıdır, bunlara kelam denilemez ancak kelime denilir. Bu cumhûrun görüşüdür. Bazı nahivciler “kelamın, müfide ve gayri müfide ile alakası yoktur, ancak hakiki bir cümle olduğu kesindir” demişlerdir. “Birinci söze delil olarak bu lafızın cümle-i müfide olmasından dolayıdır, şart ve cevap gibi bu da bir gerçektir, onun ifade ettiği delilde bir sorun yoktur”. Bunda ittifak etmişlerdir. Ancak bunun tahsis edilmesinde ihtilaflar bulunmaktadır. Bu nedenle tahsis edilmesinin açıklamasında altı yön vardır.⁴⁶² Bu yönler aşağıda açıklanmıştır:

“**Birincisi:** Buna karşı ıtlak olunur, şöyle denilmiştir: Bu cümle kelamdır. İtlak edilmesinde asıl olan gerçekliktir. **İkincisi:** Bu kelam ile cümle vurgulanmıştır. Bu söze göre: Ben bir kelime konuştum (تكلمت كلاما) ve ben ona bir söz söyledim (وكلمته كلاما) gibi. **Üçüncüsü:** Senin sözün (كلمته) bir lafzla ona anlamını bildirdiğin şeyden ibarettir. Bildirmekten kastolunan ise kendi içinde tam olarak bildirmektir. **Dördüncüsü:** Burada tekellemtû'nun (تكلمت) masdarı et-Tekellûme (التكلم) dir, fiil ve masdarda aynu'l-fiil şeddelidir, şedde teksir içindir ve teksirin en azı anlamlı cümledir. **Beşincisi:** Kelâm ile ilgili hükümler ancak cümle-i müfide ile gerçekleşir. Aşağıdaki ayet-i kerimede olduğu gibi:

⁴⁶¹ el-'Ukberî, *Mesâ'il Ḥilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 42-44.

⁴⁶² el-'Ukberî, *Mesâ'il Ḥilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 42.

﴿ وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ﴾

*Eğer Allah'a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah'ın kelâmını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanır.*⁴⁶³

Altıncısı: Araplar konuşma kabiliyetine sahip olamayan şeyleri konuşmama caiz (hoş) görmüştür. Şairin şu sözünde olduğu gibi:

إِمْتَالًا الْحَوْضُ وَقَالَ قَطْنِي سَيْلًا رُوَيْدًا قَدْ مَلَأَتْ بَطْنِي

*Havuz doldu ve (sanki dile gelip) dedi ki: (bu su) bana yeterli, ağır ol, karnımı doldurdun.*⁴⁶⁴

Bu ve buna benzer kullanımlar Arap dilinde çoktur. Esasen bunlara benzer bir şeye (havuz gibi) konuşma nisbet edilmez. "Havuz konuştu, duvar konuşmadı" denilemez. Bunun sebebi yoktur, yalnızca şu olabilir; Kelâm (konuşma sözcüğü) tam fayda veren bir cümle hakkında kullanımı hakikattir.⁴⁶⁵

Dördüncü meselenin İştikâku'l-İsim (اشتقاق الاسم) konusunu, beşinci meselenin Haddu'l-Fiil (حد الفعل) konusunu, onuncu meselenin Sırru Te'alluku'l-İ'râb bi Âhiri'l-Kelime (سر تعلق الإعراب بأحر الكلمة) konusunu, on ikinci meselenin Haqîqatu'l-İ'râb (حقيقة الإعراب) konusunu ve on dördüncü meselenin Sırru Duḥûli't-Tenvin fi'l-Kelam (سر دخول التنوين في الكلام) konusunu da birinci meseledeki konu gibi alakalı görüşleri ifade etmiş ve farklı yönlerden kısımlara ayırarak değerlendirmiştir.⁴⁶⁶

Haddu'l-İsim (حد الاسم) konusundaki ikinci meselede, ilk önce nahivcilerin ihtilafli görüşlerini zikretmiş ve devamında bu ihtilafli görüşleri ayrıca açıklamıştır.

⁴⁶³ Teybe, 9/6.

⁴⁶⁴ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hîlâfiyye fi'n-Nahv*, s. 44.

⁴⁶⁵ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hîlâfiyye fi'n-Nahv*, s. 43-44.

⁴⁶⁶ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hîlâfiyye fi'n-Nahv*, s. 55-59-75-79-83,

Aralarında olan ihtilafı kısımlarını ve benzerliklerini detaylı bir şekilde örnekler ile farklı yönlerden değerlendirmiştir.

Örnek: Ḥaddu'l-isimde nahivcilerin ifadeleri ihtilafıdır. Sîbeveyhi Ḥaddu'l-ismi: "isim için örnek verirken bir sınır yok" demiştir, Bazıları: "ilk başta i'râb edilmeyi hak edendir." demiştir. Diğerleri: "Ḥaddu'l-İsim, bir müsemma ile isimlendirildiğinde, anlamı açık ve anlaşılırdır" demiştir. İbnu's-Serrâc ise "bir zamana bağlı olmadan tek başına bir m'ana'ya delalet eden her lafıza isimdir" demiştir. Bazıları da bu konuda "durumun delaleti"ni eklediğini ifade etmişlerdir.⁴⁶⁷

On üçüncü meselenin Herekâtî'l-İ'râb ve'l-Binâî: Eyûhâ Esbak? (حركات الإعراب) (والبناء: أيها أسبق؟) konusunu da "i'râb'ın hareketlerinde ihtilaf ettiler" ifadesini kullanarak ikinci mesele gibi ihtilafı görüşleri farklı yönlerden değerlendirmiştir.⁴⁶⁸

Üçüncü meselede Vechû'l-İsmiyyetu fi Kayf (وجه الاسمية في كيف) konusunu ele alan el-'Ukberî, keyf (كيف) kelimesinin ihtilafsız bir kelime olduğunu söylemiştir. Kelimenin isim olmasından dolayı delilleri beşe ayırarak değerlendirmiştir.

Bunlara kısaca örnekler verilecek olunursa: **Birincisi:** Bu konu Ḥaddu'l-isim konusuna dâhildir. Ayrıca bu tek başına bir manaya da delalet eder ve bu mananın zamanına delalet etmez. **İkincisi:** Bu isim ile cevap verilir ve tabi ki cevap soruya göre verilir. Bu örnekte olduğu gibi: Zeyd nasıl? (كيف زيد؟) buna; İyidir (صحيح), hastadır (مريض), zengindir (غني) veya fakirdir (فقير) gibi örnekler ile cevap verilebilir.

Üçüncüsü: Bunlardan ismi değiştirirsen ve şöyle dersin: Zeyd nasıl? (كيف زيد؟) iyi midir hasta mıdır? (أصحیح أم مريض؟). **Dördüncüsü:** bunlardan bazılarının başına harfi cer geldiğinde şöyle denir: İki kırmızı olanları nasıl satarsın? (عَلَى كَيْفَ تَبِيعَ الْأَحْمَرَيْنِ؟) Bu kullanım, açısından Şaz'dır ama ismiyye'ye de delalet eder. **Beşincisi:** inceleme ve

⁴⁶⁷ el-'Ukberî, *Mesâ'il Ḥilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 48-49.

⁴⁶⁸ el-'Ukberî, *Mesâ'il Ḥilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 81.

bölmenin delili aslının isim olmasını gerektirir ve bunun için diyorlar: keyf (كيف) kelimesi an (أن) den ayrı değildir. Böylece isim olur ya da fiil olur veya harf olur”.⁴⁶⁹

Altıncı meselenin altında As’lı’l-İştikâk (أصل الاشتقاق) konusunu işleyen el-‘Ukberî, ilk başta konuyu kısa bir şekilde açıklamış ve devamında ilgili ihtilafli görüşleri zikrederek değerlendirmesini yapmıştır.

Örnek: “fiil masdar’dan türemiştir. Kûfeliler göre; masdar fiilden türemiştir. Fiilin ve masdarın durumlarından dolayı iştikak konusunda ihtilaf oluyorsa, iki şeyin açıklamasını gerekli kılar: birincisi iştikakın sınırları, ikincisi ise: müştak, müştak minhûnun bir cüzü olmasıdır. İştikakın sınırları (حد الاشتقاق); Konu ile ilgili er-Rûmânî’den zikredilen ibareye yakındır. er-Rûmânî’nin ibaresi şu şekildedir: iştikak veya (اقتطاع) aslın bir cüzüdür, çekiminde asla bağlıdır, bu sınırlar bu iştikakın anlamını kapsar, bunda asıl ve ferin ele alınması gerekir”.⁴⁷⁰

el-‘Ukberî, yedinci meselenin el-Muğaf ila Yâyi’l-Mutakallim: M‘urab a’m Mabni (المضاف إلى ياء المتكلم: معرب أم مبنى) konusunu, sekizinci meselenin Aşlu’l-İ‘râb: lil’Fiil av lil’İsim (أصل الإعراب: للفاعل أو للاسم) konusunu, dokuzuncu meselenin Sırru’l-İ‘râb fi’l-Kelam (سر الإعراب في الكلام) konusunu, on birinci meselenin Mafhûmu’s-Şarf (مفهوم الصرف) konusunu ve on beşinci meselenin Fiilu’l-Emr: Beyne’l-İ‘râb ve’l-Binâi (فعل الأمر: بين الإعراب والبناء) konusunu altıncı meseledeki As’lı’l-İştikâk konusu gibi değerlendirmiştir.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ el-‘Ukberî, *Mesâ’il Hilâfiyye fi’n-Nahv*, s. 53-54.

⁴⁷⁰ el-‘Ukberî, *Mesâ’il Hilâfiyye fi’n-Nahv*, s. 62.

⁴⁷¹ el-‘Ukberî, *Mesâ’il Hilâfiyye fi’n-Nahv*, s. 67-69-71-77-85.

3. EL-‘UKBERÎ’NİN NAHİV İLE İLGİLİ DİĞER İHTİLAFLI MESELELER

es-Suyûtî’nin, el-‘Ukberî’nin kitabı olan *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn*’den kendi kitabı olan *el-İktirâh fi Usûli’n-Nahv* ve *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*’e nakil ettiği bazı ihtilaflı konulara değinilmiştir. On beş ayrı başlıktan oluşan bu konularda mevcut bulunan ihtilaflar hakkında kısaca bilgi verilecektir.

1- Mevz‘û’z-Zamiri’l-Muttaşıl Bade Levlâ (موضع الضمير المتصل بعد لولا): el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn*’de geçen bir şiirde Levlâ-i ve Levlâk (لولای ولولاک) şeklinde geldiğini söylemiştir. Basralılar’ın önde gelenleri; Yâ (الياء) ve Kâf (الكاف) cer konumunda olduğunu söylemiştir. Aḥfeş el-Ekber (ö. 177/793) ve Kûfeliler; ref konumunda olduğunu söylemişlerdir.⁴⁷² el-‘Ukberî bence bu konuyla ilgili iki değerlendirme yapılabilir: Birincisi: Amilin imkansızlığı nedeniyle zamirin konumu, yeri olmaması gerekir. Amil olmayınca fiil de olmaz. İkincisi: yerinin nasb olduğu söylenebilir. Çünkü o mansub zamirlerdendir. Bunda özel bir amili olması gerekmez. Örneğin, nahivdeki temyizde yirmi dirhem (عشرين درهما) lafzında şüphesiz nasb edici yoktur. O mefûle benzemektedir.

2- İctimâ‘î’l-Emsâl Mekruhû (اجتماع الأمثال مكروه) (Örneklerin Cem Etmesi Mekruhtur): el-‘Ukberî *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn* kitabında şöyle demiştir; Zâ (ذًا Zeyâ (ذَيَّا)) Tasgirinin üç halı vardır. ‘Aynû’l-Kelime (عينُ الكلمة), Yâ-û’t-Taşgir (ياءُ التصغير) ve Lamû’l-Kelime (لامُ الكلمة), Bu üç halin arasında cem’in ağırlığı için birisinin hazf edilmesi gerekir ve hazf edilmesi gereken de ilk olanıdır. Çünkü ikincisi tasgir içindir ve hazf edilmez, üçüncüsü eliften sonra geldiği için hazf edilmez.⁴⁷³

⁴⁷² İbnu’l-Enbârî, *el-İnşâf fi Mesâ’ilü’l-Hilâf*, s. 548; el-‘Ukberî, *Mesâ’il Hilâfiyye fi’n-Nahv*, s. 90.

⁴⁷³ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir fi’n-Nahv*, I, 44; el-‘Ukberî, *Mesâ’il Hilâfiyye fi’n-Nahv*, s. 91.

3- et-Tağdir (التقدير): el-'Ukberî *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn*

kitabında şöyle demiştir; Maksur olduğu için her takdir edilen hakkında lafızdan bir delil yoktur, çünkü i'râb burada takdiridir. Onda, ona delil olacak bir kelime yoktur, Aynı şekilde Sîbeveyhi'ye göre altı isimde de durum böyledir. Eğer kendisine delalet eden şey lafızda yoksa bu altı isimdeki irab med harflerinde takdiridir.⁴⁷⁴

4- el-Civâr (الجوار), (bitişiklik): el-'Ukberî *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-*

Nahviyyîn kitabında şöyle demiştir; el-Civâr, ilk hükümlerden birçoğunu ikincisi için gerekli kılar ve ikinciye birinci için gerekli kılar. Nitekim: “güneş doğdu (الشمس طلعت)”, örneğinde olduğu gibi fiilin zamir'ine bitişik geldiği zaman ondaki tâ'nın (التاء) hazfını gerekmez. Başka bir konuda ise Kûfeliler'in görüşü şöyledir; şartın cevabı cezm ile bittiği için meczumdur ve bitişik olma etki vardır. Örneğin kila (كلا) mansup ve mecrura bittiği zaman kendinden öncekisine hamledir ve ancak sebebi bitişmedir.⁴⁷⁵

5- el-Ĥareketu'l-Menğûl li'l-Vağf (الحركة المنقول للوقف): el-'Ukberî *et-Tebyîn*

'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn kitabında şöyle demiştir: Bilinmelidir ki onlar hareke ile cemz için son harfin herekeli olmasını istemiyorlar, Bu Bekûr'dur (هذا بكُر) ve Bekir'e uğradım (مررت بـكِر) örneklerinde olduğu gibi. İ'râb'ın harekesi kaf harfinde (الكاف) mevcuttur.⁴⁷⁶

6- el-'Âmil (العامل): el-'Ukberî *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn* kitabında

şöyle demiştir; mâ (ما) harfinden olan 'âmil bazı durumlarda amel eder ve bazı diğer durumlarda amel etmez. Yemin vâvı (واو القسم), kelimeyi mecrur yapar ve başka

⁴⁷⁴ el-'Ukberî, *Mesâ'il Ĥilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 91.

⁴⁷⁵ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*, I, 327-328; el-'Ukberî, *Mesâ'il Ĥilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 92.

⁴⁷⁶ el-'Ukberî, *Mesâ'il Ĥilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 92; es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*, I, 337.

yerlerde mecrur yapmaz. Mâ (ما) nâfiyye bazı konuda amel eder ve diğer bazı konular da amel etmez. Ona göre amel ile mamülün ilişkisi aklî illet ile malülün ilişkisi gibidir. İlet ve malülünden ayrılmadığı gibi amel de mamülden ayrılmaz. Ancak bunun bazı istisnaları da bulunmaktadır.⁴⁷⁷

7- el-‘Âriz lâ Yu‘ted Bihî (العارض لا يعتد به): el-‘Ukberî *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi ‘n-Nahviyyîn* kitabında şöyle demiştir; Rûbâ‘î isimlerinden dördüncü harfin hazf edilmesi caiz olup terhimde de (kelimenin sonundan bir harfin düşürülmesi) son harf düşürülmesi gerekir. Kûfeliler son harfin düşürülmesini caiz görmemişlerdir. Eğer taraftan önce var olan sakin tek başına hazfedildiği zaman geriye kalan sakin olur. Bu harflardaki kuraldır. Mu‘reb isimlerinde onun benzeri yoktur.⁴⁷⁸

8- Keşratû‘l-İsti‘mâlî İ‘tûmidet fi Ebvâbi‘l-‘Arabiyye (كثرة الاستعمال اعتمدت): el-‘Ukberî *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi ‘n-Nahviyyîn* kitabında şöyle demiştir; Allah’û Te‘âla’ın isimlerinin özellikleri vardır. Onlardan bazı şöyledir: Lâm’ın mevcut bulunmasıyla birlikte Yâ’nın (يا) gelmesi, sonuna mim’i eklemesi gibidir. Örneğin Allahûmme (اللهم). Allah lafız dışındaki lafızlarda bu caiz değildir. Tâi‘l-Ḳasam (تاء القسم) gelmesidir. Mesela Tel’lâhî (تالله). Aynı zamanda ibdal (الإبدال) bu özelliklerdendir. Mesela Hâ’Allah (هاالله) ve Vellahi (والله). Bu kullanım çok yaygındır.⁴⁷⁹

9- Lâ Yaḳ‘û et-Tâbi‘û fi Mevz‘î Lâ Yaḳ‘û Fihî el-Matbû’ (لا يقع التابع في موضع لا يقع فيه المتبوع): el-‘Ukberî bu kaideyi *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi ‘n-Nahviyyîn*’de zikrederek Basralılar’ın çoğuna göre leyse’nin (ليس) haberinin mukaddem olmasının

⁴⁷⁷ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir fi’n-Nahv*, I, 536; el-‘Ukberî, *Mesâ’il Hilâfiyye fi’n-Nahv*, s. 92-93; el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi ‘n-Nahviyyîn*, s. 442.

⁴⁷⁸ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir fi’n-Nahv*, I, 542-543.

⁴⁷⁹ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir fi’n-Nahv*, I, 577-578; el-‘Ukberî, *Mesâ’il Hilâfiyye fi’n-Nahv*, s. 94.

caiz olduğunu mamülû'l-haberin mukaddem olmasına dayandırmıştır. Bu ayet onun örneklerindedir:

﴿أَلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ﴾

İyi bilin ki, azap onlara geleceği gün, kendilerinden bir daha uzaklaştırılmaz.⁴⁸⁰

Me'mulu'l-haberin takdimi haberin kendisinin takdimi gibidir. Çünkü me'mul 'amil'e tabidir, metb'û'un vuku bulmadığı yerde tabi' vuku bulmaz.⁴⁸¹

10- el-Fer'û A'ḥaḥḥû Rutbetû mine'l-Aşlî (الفرغ أخط رتبة من الأصل): el-'Ukberî *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi 'n-Naḥviyyîn* kitabında şöyle demiştir; İsmü'l-fail ve sıfatı müşebbeh bu ikisinin dışındakilere gelirse zamir açıkça getirilir. Çünkü amelde ve zamirin getirilmesinde fiil için iki fer' (türev) ortaya çıkar. Buna onun dışındakiler gelemsi eklenir. Ancak fer' fer'e eklenir. Fer' asl'a göre yetersizdir. Bu durumda kusûrun ortaya çıkması ve aslın ferden ayırt edilmesi için zamirin açıkça zikredilmesi gerekir.⁴⁸²

11- Bâbû Mâ ve Aḥvâtiḥâ (باب ما وأخواتها): el-'Ukberî *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi 'n-Naḥviyyîn* kitabında şöyle demiştir; Nefyi açısından mâ (ما) asıldır. Bu, babın köküdür. Nefyi ise burada zaruridir.⁴⁸³

12- Bâbu İne ve Aḥvâtiḥâ (باب إن وأخواتها), **İne Aşlû'l-Bâb** (إن أصل الباب): el-'Ukberî *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi 'n-Naḥviyyîn* kitabında şöyle demiştir; Bâb'ın aslı inne (إن)dir.⁴⁸⁴

⁴⁸⁰ Hûd, 11/8.

⁴⁸¹ el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi 'n-Naḥv*, s. 94; es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve 'n-Nezâir fi 'n-Naḥv*, I, 202-203.

⁴⁸² es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve 'n-Nezâir fi 'n-Naḥv*, I, 550-551; el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi 'n-Naḥv*, s. 94.

⁴⁸³ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve 'n-Nezâir fi 'n-Naḥv*, II, 141; el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi 'n-Naḥv*, s. 94.

⁴⁸⁴ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve 'n-Nezâir fi 'n-Naḥv*, II, 149; el-'Ukberî, *Mesâ'il Hilâfiyye fi 'n-Naḥv*, s. 94.

13- el-Aşl fi İlâ ve Ğayrihi (الأصل في إلآ وغيره): el-‘Ukberî *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn* kitabında şöyle demiştir; Asl, İlâ’da (إلآ) da istisnadır ve bir vasıf olarak kullanılmıştır. Gayr’de (غير) aslolan sıfat olmasıdır. Burada bir istisna için kullanılmıştır. Sevâ (سواء) ve siva’da (سوى) aslolan zarf olmasıdır ve gayr (غير) manasına kullanılmıştır.⁴⁸⁵

14- Rayî fi Lami’l-Cuĥûd (رأى في لام الجحود): el-‘Ukberî *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn* kitabında şöyle demiştir; Lami’l-cuĥûd nasibe olmayan fiili müstakbele dâhildir. Ancak nasibi an (أن) gizlidir. Bu yüzden şöyle bir sonuç ortaya çıkıyor: fiil mef’ûlüne mukaddem olmaz. Kûfeliler şöyle derler: Lâmdan (اللام) sonra tekid ifade eden en (أن) gelirse nasb eder ve bu konuda bu fiil, mef’ûlun üzerine mukaddem olur.⁴⁸⁶

15- ‘Alâm Yertaf’a el-İsim Ba‘de Munzu? (علام يرتفع الاسم بعد منذ؟): el-‘Ukberî *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn* kitabında şöyle demiştir; Munzu’dan sonraki ism-i merfû‘ konusunda üç farklı görüş ortaya koymuşlardır. Bu örnekte olduğu gibi: “iki günden beri hangi şeyin üzerine yükseldiğini görmedim?” (ما رأيته منذ) **Birincisi:** Munzu kendisi muhtedadır ve sonrası ise haberdir. Buradaki takdir ise “iki günden beridir”. **İkincisi:** Bazı Kûfeliler dediler: İki günden beri cümlesindeki يومان (iki gün) failin takdiri “iki gün geçtiğinden beri”dir. **Üçüncüsü:** Ferâ şöyle der: Kelâmın yerinin tümü zarf üzerine nasbtır. Yani “iki gün olan süreden beri onu görmedim”. Munzu’un aslı tüm bu ihtilaflara rağmen hepsi mebnî’dir. Nahiv âlimlerden birçoğu şöyle derler; bu müfred’dir. Ferâ’ya göre; aslı min (من) ve zû (ذو) olup el-lezî (الذى) anlamına gelir. Bunların dışındaki Kûfeliler

⁴⁸⁵ el-‘Ukberî, *Mesâ’il Hilâfiyye fi’n-Nahv*, s. 95; el-‘Ukberî, *et-Tebyîn ‘an-Mezâhibi’n-Nahviyyîn*, s. 419.

⁴⁸⁶ el-‘Ukberî, *Mesâ’il Hilâfiyye fi’n-Nahv*, s. 95; es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir fi’n-Nahv*, II, 502.

şöyle demiştir: aslı min zâ (من ذا) dır, sonra hemze hazf edilmiş ve mim eklenmiştir.⁴⁸⁷

Nahiv alanında ve nahivciler arasında ihtilaflı konular sadece bunlardan ibaret değildir. Bunlara benzer daha pek çok ihtilaflı konular ortaya çıkmıştır. Nahivcilerin de bu ihtilaflar ile ilgili görüşleri olmuştur. Burada ifade edilen bu on beş konu ve *el-Mesâ'ilu'l-Ĥilâfiyye fi'n-Nahv* kitabını oluşturan on beş mesele ile ilgili el-'Ukberî'nin tercih ettiği görüşü ve açıklamaları mevcuttur. Bu noktada bu on beş konu ile alakalı el-'Ukberî'nin görüşleri ve açıklamaları ve yeri geldikçe diğer âlimlerin ve ekollerin görüşleri ifade edilmeye çalışılmıştır.

⁴⁸⁷ el-'Ukberî, *Mesâ'il Ĥilâfiyye fi'n-Nahv*, s. 95.

SONUÇ

Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî, Abbâsîler'in dördüncü döneminde yaşamıştır. Bu dönem altın çağı olarak bilinen önemli bir zaman dilimidir. Geçirdiği hastalık nedeniyle hayata neredeyse görme yetisini kaybetmiş olarak başlamıştır. Fakat başarısı, keskin zekâ ve güçlü iradesi sayesinde onlarca eser telif etmiş, birçok öğrenci yetiştirmiş ve farklı ilim dallarında otoriter haline gelmiştir. Dolayısıyla el-'Ukberî'nin hayatı okurlara örnek mahiyetinde olup bir kişinin sahip olduğu özrün, o kişinin hayatta başarılı olmamasında mutlak bir engel teşkil edemeyeceğini de göstermektedir.

el-'Ukberî'nin nahiv ilmi ve nahvin i'râb kısmıyla uğraşmış olması dikkatleri çekmektedir. Bunun için el-'Ukberî'ye "*en-Nahvî*" veya "*Şâhibu'l-i'râb*" denmiştir. Ona verilmiş olan mezkûr sıfatlar el-'Ukberî'nin nahiv alanında ün kazanmış olduğunu göstermektedir.

el-Mesâ'ilu'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv bu alanda kaleme aldığı meşhur eserlerindedir. Söz konusu eserde, görüşlerine muttali olduğu mütekadimûn ulemanın nicelik ve niteliği, bu âlimlerin görüşleri arasında yaptığı değerlendirmeler ve ortaya koyduğu tercihler, onun gerçekten ciddi bir müktesebâta sahip olduğunu göstermektedir. Bu sebeple el-'Ukberî'nin birikimden hareketle eserindeki ihtilaflı konulara dair yaptığı hassas denilebilecek tahliller ve değerlendirmeleri göz önünde bulundurarak müellifin en-Nahvî lakabını fazlasıyla hak ettiğini söylememiz yerinde olacaktır.

el-'Ukberî'nin, *el-Mesâ'ilu'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv* adlı eserinde ihtilaflı meseleleri ele alırken, konularla ilgili farklı görüşleri zikrettikten sonra bunları ince bir değerlendirmeye tabi tuttuğu görülmektedir. Ayrıca müellif eserinde, yer yer konuların yapısından hareketle ilgili diğer eserlerin ve nahve dair önceki kaynakların dile getirmediği açıklamalara yer vermektedir. Görüşlerini dile getirirken ayet ve şiirlerden de istişhâdda bulunmaktadır. Bununla birlikte el-'Ukberî incelediği konuların genelinde ihtilaflı görüşleri zikrederken daha çok genel ifadeler kullanmış ve zikrettiği görüşlerin hiç birini doğrudan reddetmemiş, bunun yerine bu konuların farklı vecihlerini açıklamıştır. el-'Ukberî'nin eserindeki önemli gayelerden biri de

anlaşılması zor ve ihtilafa sebebiyet veren meseleleri çözüme kavuşturmak ve böylece nahiv ilmine katkıda bulunmaktır.

Bütün bu değerlendirmelerden hareketle, el-‘Ukberî’nin nahivdeki ihtilafı konular hakkında yaptığı bu ve benzeri çalışmalarının Arap dilinde önemli bir yere sahip olduğu söylenmelidir. Ayrıca el-‘Ukberînin *el-Mesâ’ilu’l-Hilâfiyye fi’n-Nahv* adlı eserinde, ihtilafı konuların oldukça titiz bir incelemeye tabi tutulması ve bu konuların terkiinden hareketle orijinal yaklaşımların sergilenmesi bu eseri araştırmacılar için önemli bir kaynak haline getirmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Aktan, Ali, “Müstadî Biemrillâh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006.
- Bakırcı, Selami, “‘Ukberî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012.
- Barthold, Wilhelm, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. Mehmet Fuad Köprülü, D.İ.B. Yay, 6. bs, Ankara, 1984.
- Bolelli, Nusrettin, “el-‘Ukberî’nin Hayatı Şahsiyeti ve Eserleri”, *M.Ü. İlahiyat, Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 4, 1986.
- Brockelmann, Carl, *Târihu’l-Edebî’l-‘Arabî*, thk, ‘Abdulhalîm en-Neccâr, Dâru’l-Me‘ârif, 5. bs, Kahire, 1977.
- Çetin, M. Nihad, “Arap”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991.
- Çıkar, Mehmet Şirin, *Nahivcilerle Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar*, Basılmamış Doktora Tezi, M.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001.
- Dayf, Şevkî, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, Dâru’l-Me‘ârif, 7.bs, Kahire, h. 1119.
- _____, *Târihu’l-Edebî’l-‘Arabî*, Dâru’l-Me‘ârif, 2. bs, Kahire, 1973.
- Durmuş, İsmail, “Nahiv” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006.
- Ebû’l-‘Abbâs, Ahmed b. Muhammed b. Vellâd, *el-İntişâr li Sibeveyhi ‘ale’l-Mubberred*, thk. Zuheyr ‘Abdulmuhsîn Sultân, Muessesetu’r-Risâle, 1. bs, Beyrut, 1996.
- Ebû’l-Fidâ, el-Meliku’l-Mueyyed İmâmuddîn İsmâil b. ‘Ali b. Mahmûd b. Ömer b. Şahinşâh b. Eyyûb, *Târihu Ebi’l-Fidâ el-Musemmâ el-Muhtaşar fi Ahbâri’l-Beşer*, thk. Mahmûd Deyûb, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1. bs, Beyrut, 1997.
- ed-Dâvudî, Şemseddin Muhammed b. ‘Ali b. Ahmed, *Tabakâtu’l-Mufessirîn*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1. bs, Beyrut, 1983.
- ed-Dûrî, Abdülaziz, “Bağdat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991.
- Ekici, İbrâhîm, *el-‘Ukberî ve et-Tibyân fi İ’râbi’l-Kur‘ân Adlı Eserindeki Gramere Dâir Görüşleri*, Basılmamış Doktora Tezi, RTEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2019.

el-'Ukberî, Ebû'l-Beķâ 'Abdullâh b. el-Huseyn, *el-Meşûfu'l-Mu'lem fi Tertîbi'l-İşlâh 'alâ Hurûfî'l-Mu'cem*, thk. Yâsîn Muhammed es-Sevvâs, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1983.

_____, *Î'râbu Lâmiyyeti's-Şenferâ*, thk. Muhammed Edîb 'Abdulvâhid Cûmrân, el-Mektebu'l-İslâmî, bs, 1, Beyrut, 1984.

_____, *Î'râbu'l-Hadişi'n-Nebevî*, thk. 'Abdullâh Nabhân, Mecme'u'l-Luġati'l-'Arabiyye bi Dimeşk, 2. bs, Dimeşk, 1986.

_____, *el-Lubâb fi 'İleli'l-Binâ'i ve'l-Î'râb*, thk. Muhammed Osman, Mektebetu's-Şakâfeti'd-Dinîyye, 1. bs, Kahire, 2009.

_____, *Dîvânî Ebî't-Ṭayyib el-Mutenebbî bi Şerhi Ebî'l-Beķâ el-'Ukberî (et-Tibyân fi Şerhi'd-Dîvân)*, thk. Mustafa es-Sîkkâ, İbrâhîm el-Eb'yârî ve 'Abdulhafîz Şalabî, Dâru'l-Me'ârif, Beyrut, ty.

_____, *et-Tebyîn 'an-Mezâhibi'n-Nahviyyîn el-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. 'Abdurrahmân b. Süleymân el-'Useymin, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1. bs, Beyrut, 1986.

_____, *Î'râbu'l-Kırâati's-Şevâz*, thk. Muhammed es-Seyid Ahmed Azzûz, Âlemu'l-Kutup, 1 bs, Beyrut, 1996.

_____, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, thk. Abdulfettâh Selim, Mektebetu'l-Âdâb, 3. bs, Kahire, 2007.

_____, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Nahv*, thk. Muhammed Ḥayr el-Hulvânî, Dâru's-Şarki'l-'Arabî, 1. bs, Beyrut, 1992.

_____, *Usûl fi'l-'Arabiyye*, thk. Mahmûd Mahmûd es-Seyyid ed-Durrinî, Mektebu'l-Îmân, 1. bs, Mısır, 2000.

_____, *Şerhu mâ fi'l-Makâmâti'l-Ḥarîriyye mine'l-Elfâzi'l-Luġaviyye*, thk. 'Ali Şâ'ib, Metbâ'atu'n-N'amân, 1. bs, Irak, 1972.

el-Afgânî, Sa'îd, *fi Usûli'n-Nahv*, Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1987.

el-Baġdadî, İsmâil Bâşâ, *Hedîyyetu'l-'Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âşâru'l-Muşannifîn*, Muessesetu't-Târihî'l-'Arabî, İstanbul, 1951.

- el-Bağdadî, İsmâil Paşa Muhammed Emin b. Mir Selim el-Babanî, *İdâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutûb ve'l-Funûn*, Dâru İhyâû't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, ty.
- el-Câbirî, Muhammed Abid, *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı*, çev. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak ve Ekrem Demirli, Ecem Matbaacılık, 3. bs, İstanbul, 2001.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Şihâh Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgafûr 'Attâr, Dâru'l-İlm lil-Melâyîn, 2. bs, Beyrut, 1979.
- el-Elbânî, Muhammed Nâsiruddin, *Silsiletu'l-Ehâdîsi'z-Za'ife ve'l-Mevzû'a ve Eseruha's-Seyyi' fi'l-Umme*, Mektebetu'l-Me'ârif, Riyad, 1992.
- el-Ğassânî, el-Meliku'l-Eşref, *el-'Ascedu'l-Mesbûk ve'l-Cevheru'l-Mahkûk fi Tabakâti'l-Hulefâ' ve'l-Mulûk*, thk. Şâkir Mahmûd Abdulmun'im, Dâru'l-Beyân, Bağdat, 1975.
- el-Hadîsî, Hadîce, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Emel, 3. bs, Ürdün, 2001.
- el-Hânsârî, Muhammed Bâkır b. Zeynilâbidîn b. Ca'fer el-Mûsevî, *Ravdâtu'l-Cennât fi Ahvâli'l-'Ulemâ' ve's-Sâdât*, ed-Dâru'l-İslâmiyye, 1. bs, Beyrut, 1991.
- el-Hîfî, 'Abdulkâdir Rahim, *Haşâişu Mezhebi'l-Endelus en-Nahvî*, Câmi'atu Bingazi, 2. bs, Bingazi, 1993.
- el-İşfehânî, 'Ali b. Huseyn el-Bâkûlî, *Şerhu'l-Lum'a li'l-İşfehânî*, thk. İbrâhîm b. Mahmud, İdâratu's-Şekâfe ve'n-Neşr, Suûdî Arabistan, 1990.
- el-Kıftî, 'Ali b. Yûsuf, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nûhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fağl İbrâhîm, Dâru'l-Fikrî'l-'Arabî, Mısır, 1986.
- el-Kummî, Şeyh 'Abbâs, *el-Kuney ve'l-Elkâb*, thk. Muhammed Hâvî el-Eminî, İntişârâtî Kitâbhâneyi Sedr, 5. bs, 1989.
- el-Me'âdidî, 'Abdulkâdir Selmân, *Vâsıt fi'l-'Aşri'l-'Abbâsî*, ed-Dâru'l-'Arabiyye lil-Mevsû'ât, 1. bs, Beyrut, 2006.
- Mehzûmî, Mehdî, *Medresetu'l-Kûfe ve Menhecuhâ fi Dirâseti'l-Luğatî ve'n-Nahv*, Matba'atu Mustafa el-Bâbî, 2. bs, Mısır, 1985

- el-Munzirî, Ebû Muhammed Zekiyuddîn Abdul‘azîm b. ‘Abdilkaîvî b. ‘Abdillâh, *et-Tekmile li-Vefeyâti'n-Nakale*, thk. Başâr ‘Avâd M‘arûf, Muessesetu‘r-Risâle, 3. bs, Beyrut, 1984.
- el-Üşmûnî, eş-Şabân, *Hâşiyetu’s-Şabân a‘la Şerhi‘l-Üşmûnî a‘la Alfıyyeti İbn Mâlik fi’n-Nahv*, el-Matba‘tu‘l-Vehbiyye, 1.bs, Mısır, 1887.
- el-Yâfî‘î, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Es‘ad b. ‘Ali b. Suleymân, *Mir‘âtu‘l-Cenân ve ‘İbretu‘l-Yakdân fi Ma‘rifeti mâ Yu‘tabir min Havâdisi‘z-Zamân*, Dâru‘l-Kutubi‘l-‘İlmiyye, 1. bs, Beyrut, 1997.
- el-Yemânî, Abdullbâkî b. ‘Abdilmecîd, *İşaretu‘t-Ta‘yîn ve Terâcimu‘n-Nûhât ve‘l-Luğaviyyîn*, thk. Abdilmecîd Deyyâb, Şirkketu‘t-Tebâ‘atî el-‘Arabiyye es-Sû‘udiyye, 1. bs, Riyad, 1986.
- Emin, Ahmed, *Duħa‘l-İslam*, el-Hey‘etu‘l-Mişriyye el-‘Âmmetu li‘l-Kitâp, Kahire, 2003.
- en-Nebhânî, eş-Şeyh Yûsuf b. İsmâîl, *Câmi‘u Kerâmâti‘l-Evliyâ*, thk. İbrâhîm Aṭve ‘Aûḍ, Merkezî Ehlî Sûnet, 1. bs, Hint, 2001.
- Ergin, Mehmet Cevat, “Arap Nahvinin Doğuşu”, *D.Ü. İlahiyat Fakültesi Hakemli Dergisi*, c: 7, sy. 2, Diyarbakır, 2005.
- _____, *el-‘Ukberî ve el-Lubâb fi İleli‘l-Binâi ve‘l-İ‘râb*, Basılmamış Doktora Tezi, S.Ü, Konya, 2002.
- er-Râcihî, Abduh, *Durûs fi‘l-Mezâhibi‘n-Nahviyye*, Dâru‘n-Nehzeti‘l-‘Arabiyye, Beyrut, 1980.
- eş-Şafedî, Şalâhuddîn Hâlıl b. Aybek, *el-Vâfi bi‘l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvût, Dâru İhyâi‘t-Turâsi‘l-‘Arabî, 1. bs, Beyrut, 2000.
- _____, *Nektu‘l-Himyân fi Nuketi‘l-‘Umyân*, thk. Ahmet Zeki Bek, Dâru‘l-Medîne, Mısır, 1911.
- es-Suyûṭî Celâluddîn ‘Abdurrahmân, *Buğyetu‘l-Vu‘ât fi Ṭabaḳâti‘l-Luğaviyyîn ve‘n-Nûhât*, thk. Muhammed Ebû‘l-Faḍl İbrâhîm, Matba‘atu‘l- İsa el-Bâbi‘l-Halebî, 1. bs, Beyrut, 1965.

- _____, *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luġa ve Envâ'ihâ*, thk. Muhammed Ahmed Câd el-Mevlî Bek, 'Ali Muhammed el-Becavî ve Muhammed Ebû'l-Fağl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-'Aşriyye, Beyrut, 1986.
- _____, *Târihu'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Ğassân Naşûh 'Azkul el-Huseynî, Vizâretu'l-Evķâf, 2. bs, Katar, 2013.
- _____, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*, thk. 'Abdullâh Nabhân ve Ğazî Muhtâr Tûleymât, Dâru'l-Kutub el-'İlmiyye, Dımışk, 1987.
- _____, *Hem'u'l-Havâmi' fi-Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, thk. Ahmed Şemsuddin, Dâru'l-Kutubi el-'İlmiyye, 1. bs, Beyrut, 1998.
- eť-Tañtâvî, Muhammed, *Neş'etu'n-Nahv ve Târihu Eşheri'n-Nûhât*, Dâru'l-Me'ârif, 2. bs, Kahire, 1995.
- ez-Zebîdî, 'Abdullatif b. Ebû Bekr eş-Şercî, *İ'tilâfu'n-Nuşra fi İhtilâfi Nûhâti'l-Kûfe ve'l-Başra*, thk. Târiķ el-Cenâbî, Mektebetu'l-Nahdati'l-'Arabiyye, 1. bs, Beyrut, 1987.
- ez-Zebîdî, Muhammed el-Murtazâ el-Hûseynî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Ķâmûs*, thk. Abdu's-Sattâr Ahmed, Tab'âtu'l-Kuveyt, 2. bs, Kuveyt, 1965.
- ez-Zeccâcî, Ebû'l-Ķâsım, *el-İdâh fi 'İleli'n-Nahv*, thk. Mâzin el-Mübârek, Dâru'n-Nefâis, 3. bs, Beyrut, 1979.
- ez-Zehebî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed İbn Osmân, *el-'İber fi Haberî men Ğaber*, thk. Salâhüddin el-Mûncid, et-Turaşı'l-'Arabî Dâiretu'l-Meţbua'ât ve'n-Neşr, Kuveyt, 1960.
- _____, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Beşşâr Avvâd M'aruf ve Muheyyi Hilal es-Serhân, Muessesetu'r-Risâle, 11. bs, Beyrut, 1996.
- ez-Ziriklî, Ğayruddîn, *el-A'lâm Ķâmusû Terâcim li-Eşheri'r-Ricâlî ve'n-Nisâi mine'l-'Arab*, Dâru'l-İlm lil-Melâyin, 15. bs, Beyrut, 2002.
- ez-Zubeydî, Ebû Bekir Muhammed b. el-Ğasen, *Ķabâķâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luġaviyyîn*, thk. Muhammed Ebû'l-Fağl İbrâhîm, Dâru'l-Me'ârif, 2. bs, Mısır, 1984.

- Ferîha, Enîs, *Nazariyyâtun fi'l-Luġa*, Dâru'l-Kuttâbi'l-Lubnânî, 2. bs, Beyrut, 1981.
- Ferruġ, Ömer, *Târiġu'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-İlmî lil-Melâyîn, 5. bs, Beyrut, 1989.
- Galanti, Avram, "Türkiye ve Sâmi Dilleri", sad. Nurettin Ceviz, Musa Yıldız, *Dâru'l-Funûn Edebiyat Fakültesi Mecmûası*, c: IV, 2004.
- Hâkrend, Şukrullah - Zerduşt, Zehra, "Ceşn hâi İranî der Devrehî Evvelî Abbâsî h. 132-232", *Cestâr hâi Tariġi Pojohişġâh 'Ulum İnsanî ve Mutalî'ât Ferhangî*, 2/2, 2012.
- Hartmann, Angelika, "Nâsır Lidînillâh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006.
- İ'timâdussaltana, Muhammed Ĥasen Seni'î, *Târiġ-i Muntazam Nâsırî*, thk. Muhammed İsmail Rıdvanî, Dunyâyî Kitap, 1. bs, Tahran, 1984.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman, *el-Ĥaşâiş*, thk. Muhammed 'Ali en-Neccâr, Dâru'l-Kutubi'l-Mişriyye, 2.bs, Mısır, 1952.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muhammed el-Kûfî el-Absî, *el-Kitâbu'l-Muşannef fi'l-Eġâdis ve'l-Âşâr*, thk. Kemal Yûsuf el- Ĥût, Dârû't-Tâc, 1. bs, Beyrut, 1989.
- İbn Ĥaldûn, 'Abdurrahmân b. Muhammed, *Muġaddimetu İbn Ĥaldûn*, çev. Muhammed Pervin Ganabadî, Şirketî İntişaratî İlmî ve Farhangî, 8. bs, Tahran, 1995.
- İbn Ĥallikân, Ebû'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zamân*, thk. İġsân 'Abbâs, Dârû Şâdir, Beyrut, 1972.
- İbn Hişşâm, Cemâleddin el-Enşârî, *Mûġni'l-Lebib*, Dârî Ahyâe el-Kutûbî'l-'Arabiyye, Kahire, 1885.
- İbn Kâdî Şuhbe, Taġıyyuddîn el-Esedî ed-Dimaşķî eş-Şaffî, *Terâcimu Tabakâti'n-Nûġât ve'l-Luġaviyyîn ve'l-Mufessirîn ve'l-Fukahâ*, thk. Muġsin Ġiyâd, ed-Dâru'l-'Arabiyye lil-Mevsû'ât, 1. bs, Beyrut, 2008.
- İbn keşir, Ebû'l-Fidâ hâfız, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetu'l-Me'ârif, 7. bs, Beyrut, 1988.

- İbn Künfûz, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Hâsen b. 'Ali b. el-Ḥaṭîb el-Kıstantînî, *el-Vefeyât*, thk. Âdil Nuveyhiz, Dâru'l-Âfâki el-Cedide, 4. bs, Beyrut, 1983.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Faḍl Cemaleddin Muhammed b. Mukerrem b. 'Ali b. Ahmed el-Enşârî er-Ruveyfî *Lisânu'l-Arab*, Dârû Şâdir, Beyrut, 1883,
- İbn Receb, Zeynuddîn Ebû'l-Ferec 'Abdurrahmân b. Şihâbuddin Ahmed el-Bağdadî, *Kitâbu'z-Zeyl a'lâ Ṭabaqâti'l-Ḥanâbile li'bni Receb*, thk. Muhammed Ḥamid el-Fıķî, Matba'atu's-Sunneti'l-Muhammediyye, Kahire, 1953.
- İbn Şaṭṭî, Muhammed Cemil b. Ömer el-Bağdadî, *Muḥtaşaru Ṭabaqâti'l-Ḥanâbile*, thk. Fevvâz Ahmed ez-Zemerlî, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1. bs, 1986.
- İbn Tağrıberdî, Cemâluddîn Ebû'l-Mehâsin Yûsuf el-Atâbekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulûkî Mişr ve'l-Ḳâhire*, Vizâretu's-Şekâfe, Mısır, 1963.
- İbnu'd-Dubeysî, Ebû Abdîllâh Muhammed b. Sâid, *Zeylu't-Târihi Medîneti's-Selâm*, thk. Başar 'Avvâd M'ârûf, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1. bs, Beyrut, 2006.
- İbnu'l-Cezerî, Şemsuddin Ebû'l-Ḥayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. 'Ali, *Ġâyetu'n-Nihâye fi Ṭabaqâti'l-Ḳûrrâ*, thk. Gotthelf Bergstraesser, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. bs, Lübnan, 2006.
- İbnu'l-Enbârî, 'Abdurrahmân b. Muhammed, *el-İnşâf fi Mesâ'ili'l-Ḥilâf Beyne'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Cûde Mebruk Muhammed, Mektebetu'l-Ḥancî, 1. bs, Kahire, 2002.
- _____, *Nuzhetu'l-Elibbâ fi Ṭabaqâti'l-Udebâ*, thk. İbrâhîm el-Samerrâi, Mektebetu'l-Menâr, 3. bs, Ürdün, 1985.
- İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Ḥâsen 'Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ebû'l-Fidâ 'Abdullâh el-Kaḍî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 4. bs, Beyrut, 2003.
- İbnu'l-Fuvaṭî, 'Abdurrezzâk b. Ahmed, *Mecma'i'l-Âdâb fi Mu'cemi'l-Elkâb*, thk. Muhammed el-Kâzim, Vezâretî es-Şekâfetî ve'l-İrşâdî'l-İslâmî, 1. bs, Tahran, 1995.

- İbnu'l-İmâd, Şehâbeddin Ebû'l-Felâh 'Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, thk. 'Abdulkâdir el-Arnâvut ve Mahmûd el-Arnâvut, Dâru İbn Keşir, 1. bs, Beyrut, 1991.
- İbnu'l-Mustevfî, Şerefuddîn b. Ebû'l-Berekât el-Mubârek b. Ahmed el-Laḥmî el-Erbilî, *Târiḫu Erbil el-Müsemâ Nebâhatu'l-Beledi'l-Hâmil bi-men Veredehû mine'l-Emâsil*, thk. Sâmi b. Seyyîd Hemmâs eş-Şakḳâr, Menşurâtü Vezâret es-Şekâfetî ve'l-İlâm, Irak, 1980.
- İbnu'n-Neccâr, Muḫibbuddîn el-Bağdadî, *el-Mustefâd min Zeyli Târiḫi Bağdâd*, thk. Muhammed Mevlûd Ḥalef, Muessesetu'r-Risâle, 1. bs, Beyrut, 1986.
- İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk, *Kitabu'l-Fihrist fi Ahbâri'l-Ulemâi'l-Muşannifîn mine'l-Kudamâi ve'l-Muḫdesîn ve Esmâi Kutubuhûm*, thk. Rızâ Teceddîd, Tahran, 1971.
- İbnu's-Şâbûnî, Cemâluddîn Ebû Ḥâmid Muhammed b. 'Ali el-Mahmûdî, *Tekmiletu İkmâli'l-İkmâl fi'l-Ensâb ve'l-Esmâi ve'l-Elkâb*, thk. Mustafa Cevâd, el-Mecme'u'l-İlmî el-Irakî, 1957.
- İd, Muhammed, *Usûlu'n-Nahvi'l-Arabî, Âlemu'l-Kutub*, 4. bs, Kahire, 1989.
- Kaddûr, Ahmed Muhammed, "Arap Dili ve Dil Fikri", çev. Selahattin Bayram, *Mecelletu Mecme'i'l-Luğati'l-Arabiyye bi Dimeşk*, c: 84.
- Kafalı, Mustafa, "Cengiz Han" *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993.
- Kafes, Mahmut, "Arap Dilinde Nahiv İlminin Doğuşu Ve Önemi", *S.Ü. Fen ve Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9-10, Konya. 1994.
- Kandemir, M. Yaşar, "Münzirî" *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006.
- Kâtip Çelebî, Mustafa b. 'Abdullâh Hacı Ḥalife, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn*, thk. Muhammed Şerefettin Yaltkaya, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1982.
- Kayhan, Hüseyin, "Müstencid Billâh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, Muessesetu'r-Risâle, 1. bs, Beyrut, 1993.
- Kılıç, Hulûsi, "Basriyyûn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992.

- _____, “Kûfiyyûn”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002.
- Kırca, Celal, “İbn Teymiyye Mecdüddîn” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999.
- Kızıklı, Salih Zafer, “Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış”, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. Ankara, 2013.
- Koca, Ferhat, “İbnu’l-Hanbelî Nâsihuddin” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000.
- Mahmûd, Mahmûd Hûseyinî, *el-Medresetu’l-Bağdâdiyye fî Târihi’n-Nahvi’l-‘Arabî*, Muessesetu’r-Risâle, 1. bs, Beyrut, 1986.
- Munâvî, Muhammed Abdurravûf, *Feyzu’l-Ğadîr Şerhu’l-Câmi’i’s-Şagir*, Dâru’l-Me’rife, 2. bs, Beyrut, 1972.
- Nuveyhîd, Âdil, *Mu’cemu’l-Mufessirîn min Şadri’l-İslâm Hatta’l-‘Asri’l-Ğadır*, Muessesetü Nuveyhîdu’s-Sekâfiyye, 1. bs, Beyrut 1983.
- Öğmüş, Harun, “Nahvin Kur’ân’ın Anlaşılmasına Etkisi Bağlamında İbn Medâ el-Ğurtûbî’nin Kitâbu’r-Red Ale’n-Nuhât Adlı Eserinin Değerlendirilmesi”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, İstanbul, 2008.
- Özaydın, Abdülkerim, “Bağdat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991.
- _____, “Muktefi Liemrillah”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006.
- _____, “Nizâmülmülk” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit, “İbn Ebû’l-Ğadîd”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999.
- Özdemir, Mehmet, “Endülüs” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995.
- Sâdiķî, Meryem, *Dâiretu’l-Me’ârifi Buzurģi İslâmî*, Merkezî Dâiretu’l-Me’ârifi Buzurģi İslâmî, 2. bs, Tahran, 1994.
- Sevim, Ali, “Sıbt İbnu’l-Cevzî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009.
- Sezgin, Fuâd, *Târihu’t-Turâģi’l-‘Arabî*, İdâratu’n-Neşr ve’s-Sekâfe bi’l-Câmi’a, Suûd-i Arabistan, 1988.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitap*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârun, 3. bs, Kahire, Mektebetü’l-Ğancî, 1988.

- Söylemez, Mehmet Mahfuz, “Vâsıt” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012.
- Şen, Ahmet, *Muhammed Hayr el-Hulvanî'nin Nahivdeki Yenilikçi Yaklaşımları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, S.Ü. Konya, 2010.
- Şensoy, Sedat, “Lâfız”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2003.
- Şeşen, Ramazan, “Eyyübîler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995.
- Ṭaleb, ‘Abdulhamîd es-Seyyid, *Garîbu'l-Ḳur'ân Ricâluhu ve Menâhicuhum min İbn ‘Abbâs ilâ Ebî Ḥayyân, Câmi‘atu'l-Kuveyt*, Kuveyt, 1986.
- Ṭüleymât, Ğazî Muḫtâr, “el-Lubâb fî ‘İleli'l-Binâ’i ve'l-İ‘râb lil ‘Ukberî”, *Merkezî Cum‘âtu'l-Mâcid li's-Şekâfe ve't-Tûrâs*, sy. 16, 1997.
- Uzun, Taceddin, *Arapça Sarf – Nahiv Terimleri Sözlüğü*, Damla Ofset, Konya, 1997.
- _____, *Anlatımlı Arapça*, Ed. İsmail Hakkı Sezer, 2. Bs., Sebat Ofset, Konya 2005.
- Yâkût el-Ḥamevî, Şihâbuddîn Ebû ‘Abdillâh Yâkût b. ‘Abdillâh er-Rûmî el-Bağdadî, *Mu‘cemu'l-Buldân*, Dârû Şâdir, Beyrut, 1977.
- _____, *Mu‘cemu'l-Udebâ İrşâdu'l-Erib ilâ Ma‘rifeti'l-Edîb*, thk. İhsan ‘Abbâs, Dârû'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. bs, Beyrut, 1993.
- Yazıcı, Tahsin, “Deylem” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbâsîler” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988.
- Zeydân, Corci, *Târiḫü Âdâbî'l-Luġatî'l-'Arabiyye*, Dârû'l-Hilal, by. ty.

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
--	--	---

Öz Geçmiş

Zabiullah ZAKA, ilim perver bir ailenin çocuğu olarak 1989 yılında Afganistan'ın kuzeyinde yer alan Baglan (Baghlan) vilayetinin Burkah ilçesindeki Folul köyünde dünyaya geldi. İlk ve ortaokulunu doğduğu yerde bitiren ZAKA, liseyi Baglan vilayetinin Nahrin ilçesindeki Golmeran-i (Gholmeran) Şehit lisesinde tamamladı. 2015 yılında Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirdi. 20.09.2019 tarihinde “Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî ve el-Mesâ'ilu'l-Hilâfiyye fi'n-Nahv Adlı Eseri” çalışması ile Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı'nda yüksek lisansını tamamladı. Evli olan ZAKA, İleri derecede Farsça (anadil), Türkçe ve iyi derece Arapça bilmektedir.